

DIE GESKIEDENIS VAN DIE LANGKLOOF TOT 1795

deur

J.J. Swiegers

**Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening
aan die vereistes vir die graad van Magister in die
Lettere en Wysbegeerte (Geskiedenis) aan die
Universiteit van Stellenbosch**

Studieleier: Dr. C. Venter

Desember 1994

HANDTEKENING

J. J. Burge

2. November 1994

OPSOMMING

Toe blanke veeboere die Langkloof vanaf die begin van die agtiende eeu op 'n gereelde basis begin betree het, was daar alreeds inheemse jagters en veeboere, naamlik die Khwe en Boesmans, woonagtig.

Tussen 1760 en 1765 is die hele Langkloof deur blankes beset deurdat twintig plase volgens die leningsplaasstelsel deur blanke koloniste, wat hoofsaaklik van die tweede en derde geslag van die Suid-Afrikaanse stamvaders was, bekom is. Die gemeenskap wat as gevolg daarvan gedurende die laaste vier dekades van die agtiende eeu in die Langkloof ontstaan het, het uit 'n paar families bestaan wat, met weinige uitsonderings na, aan mekaar verwant was. Behalwe vir enkele leiersfigure en persone wat berugtheid weens hul robuuste optrede verwerf het, was daar nie ander uitstaande persoonlikhede nie.

Die eerste blanke Langklowers was pioniers wat in omstandighede van isolasie 'n worstelstryd om oorlewing gevoer het. Die hoofbedryf was veeboerdery, maar faktore soos bodemgesteldheid, afstand van die markte en die wurgende ekonomiese beleid van die Kompanjiesregering het die Langklowers ekonomies agterlik gehou.

Op kulturele gebied was daar weinig beskawingsinvloede. Van formele opvoeding in die Langkloof kon weinig spore gevind word, maar daar is bewyse dat die meeste volwasse blanke inwoners ten minste kon skryf. Die enigste aanraking met die buitewêreld was met die reisgeselskappe en die amptenary van die Kompanjie, veral van die drosdy op Swellendam. Met die naaste kerke in die Land van Waveren (Tulbagh) en Kaapstad, is 'n kerk byna uitsluitlik net met doop- en huweliksgeleenthede besoek.

Vir ongeveer die laaste twee dekades van die V.O.C.-bewind het die alledaagse lewe in die Langkloof 'n nuwe dimensie bygekry as gevolg van die politiek woelinge, aangestig deur ontevredenheid met die owerhede, wat op 'n opstand teen die regeringsgesag op Swellendam uitgeloop het, en die bedreiging wat die Bantu oos van die vallei vir die blankes se voortbestaan ingehou het.

Tot 1795 het daar in die Langkloof geen groot dramatiese gebeurtenisse plaasgevind nie. Die gemeenskap daar was besig om sonder opspraak 'n eie unieke identiteit te ontwikkel.

SUMMARY

Since the beginning of the eighteenth century white cattle farmers passed regularly through the Langkloof. At the time they appeared on the scene native hunters and stock-farmers had already settled in the valley.

By taking twenty farms on loan from the Dutch East India Company the entire Langkloof was occupied by whites between the years 1760 to 1765. They were predominantly members of the second and third generation of the settlers who originally came to the Cape of Good Hope. The community which evolved during the last four decades of the eighteenth century in the Langkloof as a result of the influx of whites, consisted of a small number of families. The majority of these families were related to one another. Except for a few leading figures and persons notorious for their unconventional conduct, there were no other outstanding characters in the Langkloof.

The first white inhabitants were pioneers who, living in isolation, had to struggle for survival. They were mainly stock-farmers, but as the result of the climate and vegetation, the large distances from the market place, and the detrimental economic policy of the government of the Dutch East India Company, they could not prosper.

Culturally they were deprived. There is only scanty evidence of formal education in the Langkloof, but the majority of white adults could at least sign their names. The only contact they had with the outside world was with expeditions travelling through the valley, and with the officials of the Company, especially those stationed at the drostdy at Swellendam. The churches closest to them, in Tulbagh and

Cape Town, were as a result of the distances, almost exclusively visited on occasions of baptism and weddings.

During approximately the last two decades of the rule of the Dutch East India Company, life in the Langkloof gained an additional dimension as a result of the political turbulence surrounding the rebellion against the authorities at Swellendam, and the threat the Bantu east of the valley posed to the survival of the whites.

Up to 1795 there were no significant dramatic happenings in the Langkloof. Without being in the centre of attention the community in the valley was developing an own unique identity.

INHOUD

	Bladsy
OPSOMMING	i
SUMMARY	iii
VOORWOORD	ix
LYS VAN KAARTE	viii
1. AFBAKENING EN GEOGRAFIESE VOORSTELLING VAN DIE LANGKLOOF	1 - 23
Die benaming van die vallei	1
Historiese afbakening	4
Die oosgrens	5
Die wesgrens	7
Begrensing	9
Geografiese indeling	11
Toegangsroetes	12
Riviere van die Langkloof	13
Klimaatsonstandighede	19
Plantegroei	22
2. OORSPRONKLIKE BEWONERS VAN DIE LANGKLOOF	24 - 41
Herkoms	24
Verspreiding en vroeë kontak met blankes	25
Leefwyse	30
Aanwesigheid in die Langkloof	33

3. DIE BLANKE VEEBOERTREK NA DIE BINNELAND	42 - 70
Ontwikkeling van die veeboerdery	42
Die stelsel van grondbesit aan die Kaap	45
Uitbreiding tot aan die Langkloof	48
Die stelsel van Landdros en Heemrade	50
Blanke infiltrering in die Langkloof	56
Die redes vir blanke belangstelling in die Langkloof	63
4. BLANKE VESTIGING IN DIE LANGKLOOF	71 - 104
Fases van besetting	71
Besetting van die Bo-Langkloof	72
Besetting van die Middel- en Onder-Langkloof	78
Besetting van die sekondêre valleie	93
Pryse van leningsplase	96
Naamgewing aan leningsplase	97
Vestigingspatrone	98
Blanke bevolkingsgetalle in die Langkloof van die agtiende eeu	98
Die aard van die blanke bevolking	100
5. DIE LEEFWYSE VAN DIE LANGKLOWERS GEDURENDE DIE AGTIENDE EEU	105-148
Ekonomiese bedrywigheide	105
Wonings	118
Ameublement	123
Voedsel	124
Sedelike norme	126
Kerk en godsdiens	127
Die huwelik en gesinslewe	132
Testamente	137
Opvoeding	139
Die alledaagse lewe	142

6. RASSEVERHOUDINGE	149 - 170
Die Langklowers en die Boesmans	149
Slawe en Khwe-arbeiders in die Langkloof	150
Die Langklowers en die Bantu	158
7. DIE LANGKLOWERS EN DIE OWERHEDE	171 - 200
Finansiële verpligtinge teenoor die V.O.C.	171
Militêre verpligtinge	181
Die verpligte instandhouding van paaie	189
Wetsgehoorsaamheid in die Langkloof	192
Die Langkloof as deel van die opstand in die distrik van Swellendam	197
SLOT	201
BYLAE 1: REISIGERS DEUR DIE LANGKLOOF GEDURENDE DIE AGTIENDE EEU	205
BYLAE 2: DIE UITREIKING VAN LENINGSPLASE IN DIE LANGKLOOF TOT 1795	214
BYLAE 3: DIE FAMILIES IN DIE LANGKLOOF EN DIE AANGRENSENDE KOUGAVALLEI GEDURENDE DIE AGTIENDE EEU	218
BRONNE	249

LYS VAN KAARTE

Teenoor bladsy

Die ligging van die Langkloof met betrekking tot die Kaapkolonie	1
Die Langkloof: Moderne identifikasie	4
Die Bo-Langkloof: Moderne identifikasie met aanduiding van leningsplase gedurende die agtiende eeu	10
Die Middel-Langkloof: Moderne identifikasie met aanduiding van leningsplase gedurende die agtiende eeu	11
Die Onder-Langkloof: Moderne identifikasie met aanduiding van leningsplase gedurende die agtiende eeu	12
Die Attaquaskloof in perspektief	13
Trekrigtings van veeboere gedurende die agtiende eeu	48
Ligging van P.C. van Nieukerken se leningslaas, Onverwagt, en die alternatiewe roete deur die Langkloof	85
Distriksgrense en die verspreiding van die Bantu teen die einde van die agtiende eeu	158
'n Rekonstruksie van Beutler se roete (1752) tussen die Gouritsrivier en Misgund in die Langkloof	206
'n Rekonstruksie van Beutler se roete (1752) tussen Misgund en die Swartkopsrivier	207
Thunberg se roete tydens sy eerste reis, 1772/1773	208
Thunberg se roete tydens sy tweede reis, 1773/1774	209
Anders Sparrman se roete tydens sy reis, 1775/1776	210
Thunberg se roete tussen Plettenbergbaai en Avontuur in vergelyking met dié van Swellengrebel (1776) en Van Plettenberg (1778)	211

VOORWOORD

Ons gesin het twee en twintig baie gelukkige jare in die Langkloof gewoon en 'n groot liefde vir dié vallei en sy mense ontwikkel. In ons staptogte in die berge en oor geskiedkundige plase wou ons altyd graag weet "hoe dit was".

Dit, tesame met die verskynsel dat in die bestaande klassieke studies¹ oor die pioniersgeskiedenis van die agtiende eeu net enkele kriptiese verwysings na die Langkloof en sy inwoners is, het as dryfveer gedien om hierdie studie te onderneem.

Die studie sluit baie nou aan by dié van dr. A. Appel: *Die distrik Oudtshoorn tot die tagtigerjare van die neëntiende eeu: 'n sosio-ekonomiese studie*. Afgesien daarvan dat die Langkloof geografies aangrensend tot die Klein-Karoo is, is die doelwit dieselfde, naamlik om 'n wetenskaplik verantwoorde studie van 'n streek, wat nog nie voorheen in die sentrum gestaan het nie, te maak.

Hierdie is dan 'n studie van die geskiedenis van 'n streek, 'n gevestigde vertakking van Westerse historiografie. Dit val binne die veld van Historiese Geografie - 'n studierigting op die randgebied tussen Geskiedenis en Geografie.

Die Langkloof het tydens die agtiende eeu, veral om topografiese redes en as gevolg van swak kommunikasiemiddele, in isolasie ontwikkel. Nooit het

---

1. P.J. van der Merwe: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie*; A.J.H. van der Walt: *Die Ausdehnung der Kolonie am Kap der Guten Hoffnung*.

dié vallei in die brandpunt van die owerhede se belangstelling gestaan nie. Voordat blanke vestiging vanaf 1760 in die Langkloof plaasgevind het, is die regering se aandag in beslag geneem deur gebeure in en om die Kaap. Gedurende 1745 is die Groot-Brakrivier as die oostelike grens vasgestel en was die Langkloof amptelik buite die gebied van hul verantwoordelikheid.

Amptelike kennis van die oostelike dele van die kolonie het net gestrek tot by die woude en klowe suid van die Outeniquaberge en die semi-woestyngebiede van die Klein- en Groot-Karoo noord daarvan. Tussen hierdie twee kontrasterende gebiede het jagters en veeruilers deur die Langkloof verder ooswaarts beweeg sonder dat die regering oor veel inliging van die gebied beskik het. Die eerste werklike sistematiese dokumentering van kennis oor die Langkloof is gedoen toe 'n regeringsekspedisie onder August Beutler in 1752 op sy ooswaartse reis daardeur getrek het.

Vroeg in die jare sewentig van die agtiende eeu het die belangstelling van die bewindhebbers weer verskuif na die gebiede oos en noordoos van die Langkloof waar die blanke koloniste in hewige botsings met die Boesmans en die Xhosa betrokke geraak het. Om hierdie rede neem die Langkloof in die amptelike stukke van die Politieke Raad en die magistratuur van Swellendam nie 'n prominente plek in nie.

Hierdie skaarste aan amptelike regeringsdokumente waarin die Langkloof en sy inwoners figureer, bemoeilik die taak van die navorser. Van die primêre bronne wat wel beskikbaar is, soos byvoorbeeld die opgaafrolle, is onvolledig. Wetenskaplik verantwoorde literatuur oor die Langkloof van die agtiende eeu bestaan nie.

Sonder die reisjoernale wat deur die agtiende-eeuse reisigers nagelaat is, sou die kennis van die Langkloofse geskiedkundige ontwikkeling oneindig armer gewees het. Die navorser moes vir sy geografiese, biologiese en

soölogiese kennis van die Langkloof in die pioniersperiode in 'n baie hoë mate op hierdie joernale steun. Vir die bestudering van so 'n gebied waar mense hulle vir die eerste keer kom vestig, is kennis op die genoemde drie vlakke van die allergrootste belang.

Met die voorstelling en geografiese afbakening van die Langkloof en die beskrywing van die Langklowers se sosio-ekonomiese bedrywighede is die gegewens in die reisjoernale van kardinale belang. Deur die reisjoernaal leer die navorser ook die mens, wat die middelpunt van sy studie is, beter ken. Hy kom meer te wete van die ekonomiese, sosiale en kerklike bedrywighede van daardie groep mense waarin hy belangstel. Uit die aard van omstandighede is die kontak tussen die Langklowers en die reisgeselskappe net van die kant van die joernaalskrywers opgeteken. Nêrens het 'n burger van die Langkloof iets in verband met die reisigers opgeteken nie. Nêrens is daar in die een of ander regeringsdokument 'n aanduiding van iets wat die invloed van die reisigers op die Langklowers kon weerspieël nie. Tog moes die verskyning van so 'n geselskap 'n opwindende gebeurtenis gewees het. Die uitlandse reisiger met hul goedtoegeruste waens, vreemde tale en vreemde belangstellings moes 'n buitengewoon groot indruk op hulle gemaak het.

Omdat daar deurgaans na hierdie reisigers verwys word, word hulle in Bylae 1 bekend gestel en die motiewe vir hul reise genoem. Kortliks word daar ook gemeld in watter opsigte die inhoud van hul reisjoernale of verslae aan die regeringsowerhede vir hierdie studie tot hulp was. Die kaart wat deel van die bylae is, kan dien tot oriëntering, veral waar die historiese van die moderne geografiese name verskil.

Tot aan die einde van die bewind van die V.O.C. het daar geen groot sentrale geskiedkundige gebeurtenis in die Langkloof self plaasgevind nie. Die lewe het rustig sy gang gegaan terwyl die tipiese Afrikaner-

boeregemeenskap van die neëntiende eeu besig was om te ontwikkel. Gebeure oorkant die berge wat die Langkloof omring, het die inwoners nouliks geraak. Die een uitsondering was die stryd tussen die veeboere oos van die Langkloof en die Xhosa. Omdat van die Langklowers 'n leidende rol in dié stryd gespeel het, en omdat van hul bloedfamilie en vriende daaronder gely het, en dit hul lewens ingrypend geraak het, word dit redelik volledig bespreek alhoewel die botsings buite die grense van die Langkloof plaasgevind het.

Die Langklower se lewenswyse is bepaal deur sy Calvinistiese opvattinge, sy moeilike taak om vir hom en sy gesin 'n bestaan aan die grond te ontworstel, en sy stryd om sy plaas, wat vir mens en dier 'n vesting teen vyandelike inboorlinge was, te beskerm.

Eintlik was dit net 'n paar families wat die Langkloof gekoloniseer het. In baie gevalle het huwelike uit die aard van omstandighede tussen lede van die verskillende families plaasgevind, sodat so te sê al die inwoners van die vallei deur familiebande aan mekaar verbind was. Om hierdie rede het hierdie studie 'n sterk streekgenealogiese inslag. Die streekgenealoog stel belang in die rol wat die verskillende families in die bepaalde samelewing gespeel het. Hy poog om deur sy navorsing elke naam vir hom 'n lewende persoon te maak, iemand met 'n persoonlikheid en karakter wat 'n bepaalde plek en betekenis in 'n familie en samelewing gehad het. Afgesien van die groot leiers is dit ook die gewone mens wat die rigting van die geskiedenis bepaal.²

Op sterkte hiervan is die bylae: "Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu" as 'n noodsaaklikheid geag. Dit is so volledig moontlik saamgestel met behulp van verskillende genealogiese

---

2. R.T.J. Lombard: Handleiding vir genealogiese navorsing in Suid-Afrika, p. 3.

bronne en kennis wat deur navorsing vir hierdie studie opgedoen is. Dit behoort ook 'n nuttige verwysingsbron vir 'n streeksgeskiedenis oor die Langkloof van die neëntiende eeu te wees.

Van die groot geskiedkundige tendense van die agtiende eeu het historici soos P.J. van der Merwe alreeds 'n deeglike studie gemaak. Die trekboerpionier, die leningsplaasstelsel, korrupsie en agteruitgang van die V.O.C. se bewind, die ontevredenheid van die koloniste met die Kaapse regering en die plaaslike owerhede, die stryd teen die Boesmans en later die Xhosa is alles aspekte waaroor geskiedkundige werke die lig gesien het.³

Die waarde van 'n studie van die geskiedenis van die Langkloof tot en met 1795 lê daarin dat dit in verskillende opsigte 'n mikrokosmos van die agtiende eeuse lewe op die platte land was. Vir al die genoemde historiese tendense kan die Langkloof, in mindere of meerdere mate, as illustrasie dien. Detail wat in 'n groter studie nie opgeneem kan word nie, kan in hierdie studie, veral uit kultuurhistoriese oogpunt, geregverdig word. Die dokumentering van die geskiedenis van die Langkloof is in dieselfde gees gedoen as dié waarin J.B.N. Theunissen 'n joernaal van sy reis in 1823 geskryf het:

"Ik ben ver af te vooronderstellen, dat mijn geringe arbeid de algemeene goedkeuring zal wegdragen; doch ik durf op goedkeuring hopen van reizigers en van hen, aan wie de kleinste bijzonderheid onzer planeet aangenaam is. Alleen de reiziger kan in den grootsten omvang beseffen, hoe aangenaam het is, zelfs tot met hetgene men 'kleinigheden' noemt bekend

---

3. P.J. van der Merwe: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie, en Trek: Studies oor die mobiliteit van die pioniersbevolking aan die Kaap.*

te zijn."⁴

Die Langkloof-gemeenskap tot die einde van die bewind van die V.O.C. was 'n manifestasie van hoofsaaklik 'n tweede en derde geslag van koloniste wat die suidpunt van Afrika as hul nuwe vaderland aanvaar en 'n nuwe lewenspatroon ontwikkel het wat deur 'n kortsigtige regeringsbeleid, die bedreiging van hul bestaan, ekonomiese dwang en bodemgesteldheid gevorm is.

Dit is gepas dat die studie nie verder as 1795 sal strek nie. Die opset verander daarna en 'n tydvak word ingelui deur 'n ander owerheid en die Bantu wat die vallei sou insypel en die rasseverhoudinge op 'n heel ander vlak sou plaas. Dit is ook min of meer die einde van die pionierstydperk in die Langkloof. Kommunikasie met die buitewêreld het verbeter toe in die eerste helfte van die negentiende eeu 'n gereelde posdiens tussen die Kaap en Algoabaai (Port Elizabeth) via die Langkloof ingestel is. In 1811 is George deur goewerneur Caledon as 'n nuwe distrik geproklameer en die Langkloof is meteens nader aan hul onmiddellike owerheid gebring. Dit het meegebring dat die onderwysmoontlikhede vir die Langklowers rooskleuriger geword het en hulle beskawingspeil stadig, maar seker verhoog kon word.

In hierdie studiestuk is eenhede van geld, oppervlakte, afstand en massa in die historiese vorm behou.

Aangesien daar dikwels na gegewens uit die reisjoernale van die reisigers deur die Langkloof verwys word, is kaarte met besonderhede aangaande die roetes wat gevolg is onontbeerlik vir geografiese oriëntasie deur die leser. As gevolg van finansiële oorwegings is die betrokke kaarte gefotostateer en word dit in die oorspronklike vorm aangebied.

---

4. J.B.N. Theunissen: *Aantekeningen eener Reis door de Binnelanden van Zuid Afrika*, p.xviii.

Waar daar na die oorspronklike bevolkingsgroepe verwys word, is op grond van navrae by mnr. L.J. Botha en prof. H.P. Steyn van die Departement Antropologie van die Universiteit van Stellenbosch, besluit om die volgende terme te gebruik: *Boesman* (San), *Khwe* (Khoi) en *Bantu*. Verskeie moderne e'nograwe gebruik die term "Boesman" omdat die woord "San" in die taal waaruit dit afkomstig is, gewoonlik 'n negatiewe konnotasie gedra het.⁵ Alhoewel die term "Boesman" ook negatiewe ondertone het, word dit verkies omdat dit deur die vroeëre literatuur ingeburger geraak het en aansluiting vind by die verskillende wisselvorme van die Nederlandse "Bosjesmans" wat die beskrywende woord vir dié veldlewende jagters-versamelaars was. Die terme "Khoi", "Khoe" en "Khwe", wat "mens" beteken, is variante wat dieselfde bevolkingsgroepe aandui. Antropoloog soos Budack verkies om laasgenoemde te gebruik omrede die sinvolle oorweging dat dit ortografies die naaste is waaraan gekom kan word om die korrekte uitspraak aan te dui.⁶ By taalkundiges soos Westphal vind ons ook die geneigdheid om die term "Khwe" te gebruik.⁷

Die spelwyse van die Khwe-stamme is nie verafrikaans nie, maar behou soos dit meestal in die betrokke reisjoernale en regeringsdokumente gebruik is.

In die teks waar na die reisiger *Sparman* verwys word, is die algemene spelwyse gebruik, maar in die voetnote is die spelvorm vir die betrokke Nederlandse vertaling, naamlik *Sparman*, gebruik.

In die betrokke register van die Kaapse argiefbewaarplek word opgaafrolle

-
5. A. Barnard: *Hunters and Herders of Southern Africa*, p.8.
  6. A. Barnard: *Hunters and Herders of Southern Africa*, p.7; K.F.R. Budack: Die Klassifikation der Khwe-Khwen (Naman) in Südwestafrika (R. Vossler and K. Keuthmann (eds.): *Contemporary Studies on Khoisan*, Part 1, pp.107 - 143).
  7. E.O.J. Westphal: The non-Bantu languages of southern Africa (A.N. Tucker and M.A. Bryan: *The non-Bantu languages of north-eastern Africa*. London, 1956, pp.158 - 173).

van Swellendam (J 317) gedateer as synde van omstreeks 1778. Deur 'n kontrole van die seuns en dogters wat deur die koloniste opgegee is, is vasgestel dat dit egter 'n opgaafrol van ongeveer 1772 is. In die bronnelys word die genoemde dokument dus aangedui soos dit in die register van die Kaapse argiefbewaarplek aangegee word, naamlik c.1788, maar in die studiestuk word dit gebruik en aangedui as c.1772.

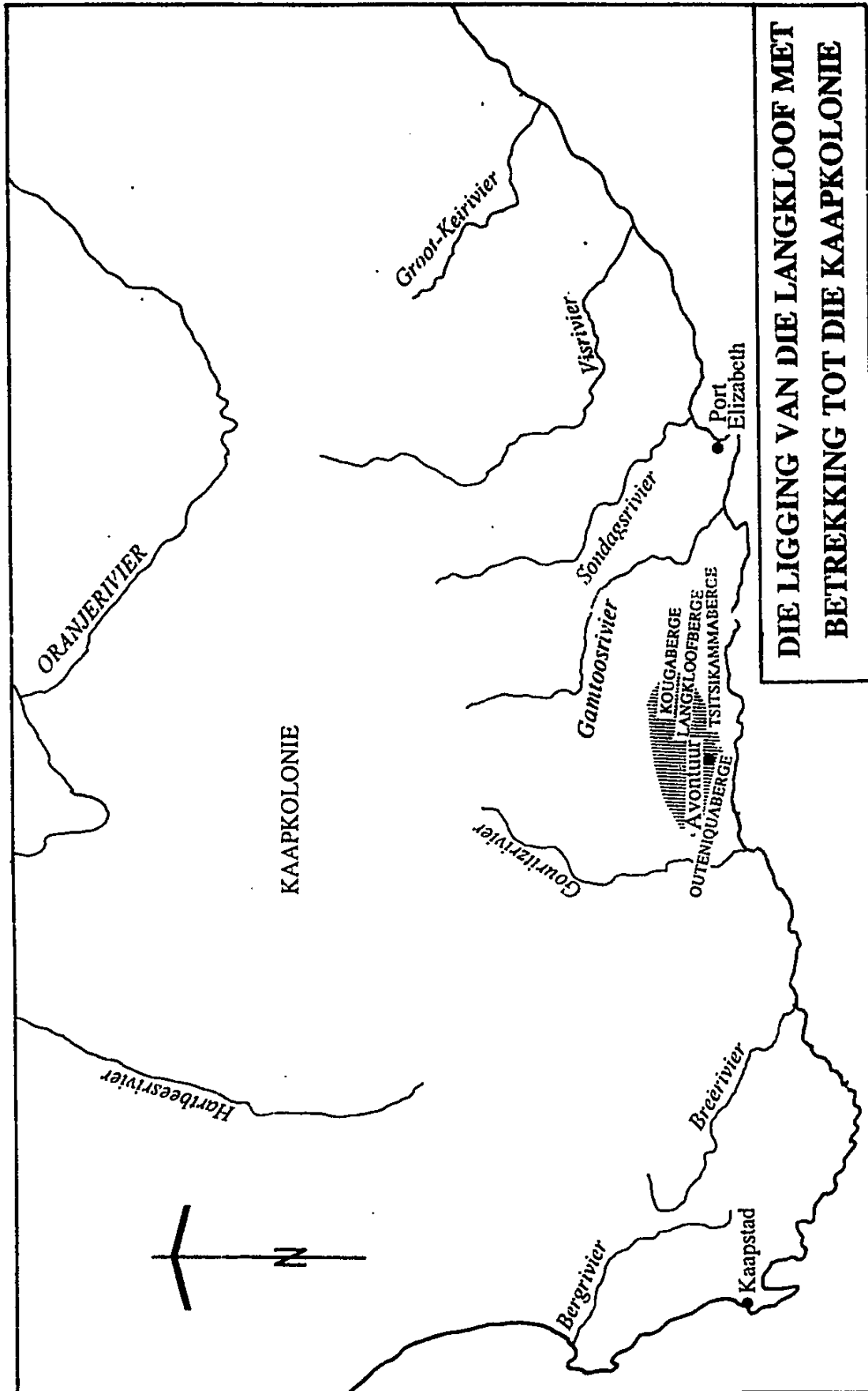
My innige dank aan:

- Dr. C. Venter, wat as studieleier opgetree het, vir sy baie professionele, kundige en simpatieke leiding.
- Die eksaminatore, professor D.J. van Zyl, Universiteit van Stellenbosch, vir sy waardevolle leiding, en dr. A. Appel, Universiteit van Port Elizabeth.
- My vrou vir haar aanmoediging en opofferings, en die ruimte wat sy my gegun het om hierdie studie te onderneem.
- Die personeel van die Staatsargiefbewaarplek, Kaapstad, en die personeel van die J.S. Gericke Biblioteek, Stellenbosch, en in die besonder mnr. N. Hendriksz en mev. M.M. Van der Riet en J.F. Botha in die Africana-afdeling, vir hul gewaardeerde hulp en raad.
- Ons Hemelse Vader wat beheer het oor die lotgevalle van elke mens, en dit moontlik gemaak het dat ek 'n klein deeltjie van die Langkloof se verlede kon ontdek.

Jacobus J. Swiegers

Vredenburg

Augustus 1994

HOOFSTUK 1

AFBAKENING EN GEOGRAFIESE VOORSTELLING VAN DIE LANGKLOOF

Die benaming vir die vallei

Nog voordat die eerste veeboere die gebied van die Langkloof beset het, het vaandrig Isaac (Izaq) Schrijver, wat gedurende 1689 'n pad deur die Attaquaskloof (net wes van die huidige Robinsonpas) gebaan het, na hierdie kloof as die "Lange kloof" verwys,¹ maar die streek wat in die volgende eeu as die "lange Cloof(f)" bekend sou staan, het hy nie besoek nie. Sy ooswaartse roete het noord van die Langkloof, in die vallei van die Kammanassierivier op, gelê. Na Schrijver het jag- en veeruilekspedisies die pad deur die Attaquaskloof en die Langkloof oopgetrap, en hierdie pioniers het 'n naamverskuiwing laat plaasvind. Toe Beutler in 1752 deur die Attaquaskloof trek, het hy al geweet dat die streek wat "de lange Cloof" genoem word vir hom op sy pad verder ooswaarts gewag het.²

Die eerste keer dat die term "lange Cloof" in die registrasie van leningsplase gebruik is, was op 21 Augustus 1760 toe die eerste leningsplaas in die gebied, naamlik "de ganse Craal", op ordonnansie geneem is: "Werd door deesen gepermitterd aan den Landbouwer Jacob Breijtenback omme voor den tijd van een geheel Jaar, met Zijn Vee te moogen gaan leggen en weijden op de plaats genaamt de ganse Craal, geleegen aan de

1. E.E. Mossop (red.): Joernale van die Landtogte van Die Edele Vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en Die Vaandrig Izaq Schrijver (1689), p.221.
2. Sien die opmerking van E.E.Mossop in hierdie verband. (E.E. Mossop (red.): Joernale van die Landtogte van Die Edele Vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en Die Vaandrig Izaq Schrijver (1689), p.221, voetnoot 47).

Lange Cloof, mits aldaar iemand leggende in 't hoeden niet hinderlijk te zijn".³

Johan(n) Jacob Breytenbach, afkomstig van Wirtsburg, in Duitsland, het gedurende 1738 met die skip *'t Casteel te Tilburg* as soldaat na die Kaap gekom. Op 12 Januarie 1747 het hy die Kompanjie versoek om uit sy diens ontslaan te word. Die versoek is aan hom toegestaan "mits geen Land van d'E Comp: in Eijgendom sal moogen Versoeken, die ook aan haar blijft die magt en dat Vermoogen omme hem ten alle tijden wanneer benodigt ofte zijn gedrag niet betamelijk Weesen mogt, weeder voor desselfs onder qualitejd en gagie in diens te neemen."⁴ Hy is op 3 Desember 1741 met Maria Botha, die weduwee van Pieter Bezuidenhout getroud, en op 5 Oktober 1749 het hy vir 'n tweede keer in die huwelik getree, en wel met Gerbrecht Bezuidenhout. Hy is in 1786 oorlede.⁵

Teen 1759 het die Kompanjiesregering dit voldoende gevind om 'n "Comandant-Corporaal", in die persoon van Matthys Strydom, aan te stel, met sy wyk strekkende van "agter de platte Clooff tot in het Cana Land."⁶ Hierdie Cannaland is die ingeslote vlakte aan die westelike ingang tot die Langkloof.⁷ Dié streek is so genoem na aanleiding van 'n sekere gewas wat die Khwe "Cana" genoem het. "Zijnde een sterk purgeermiddel, die se tot suijsvering haarer lighaamen gebruijken, dit gewas siet er uijt omtrent als het lof van een Hottentots vije, dog veel kleijnder draagende eene geeke

---

3. RLR 16/1 Oude Wildschutte Boek, 21 Augustus 1760, p.60.

4. 1/SWM 12/72 Attestate, Swellendam, ongepagineer.

5. C.C. de Villiers en C. Pama: **Geslagsregisters van ou Kaapse Families**, 1, p.99. Sien ook Bylae 3: Die families in die Langkloof en die aangrensende Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

6. 1/SWM 1/1 Notule van Landdros en Heemrade, 24 Augustus 1759, p.340.

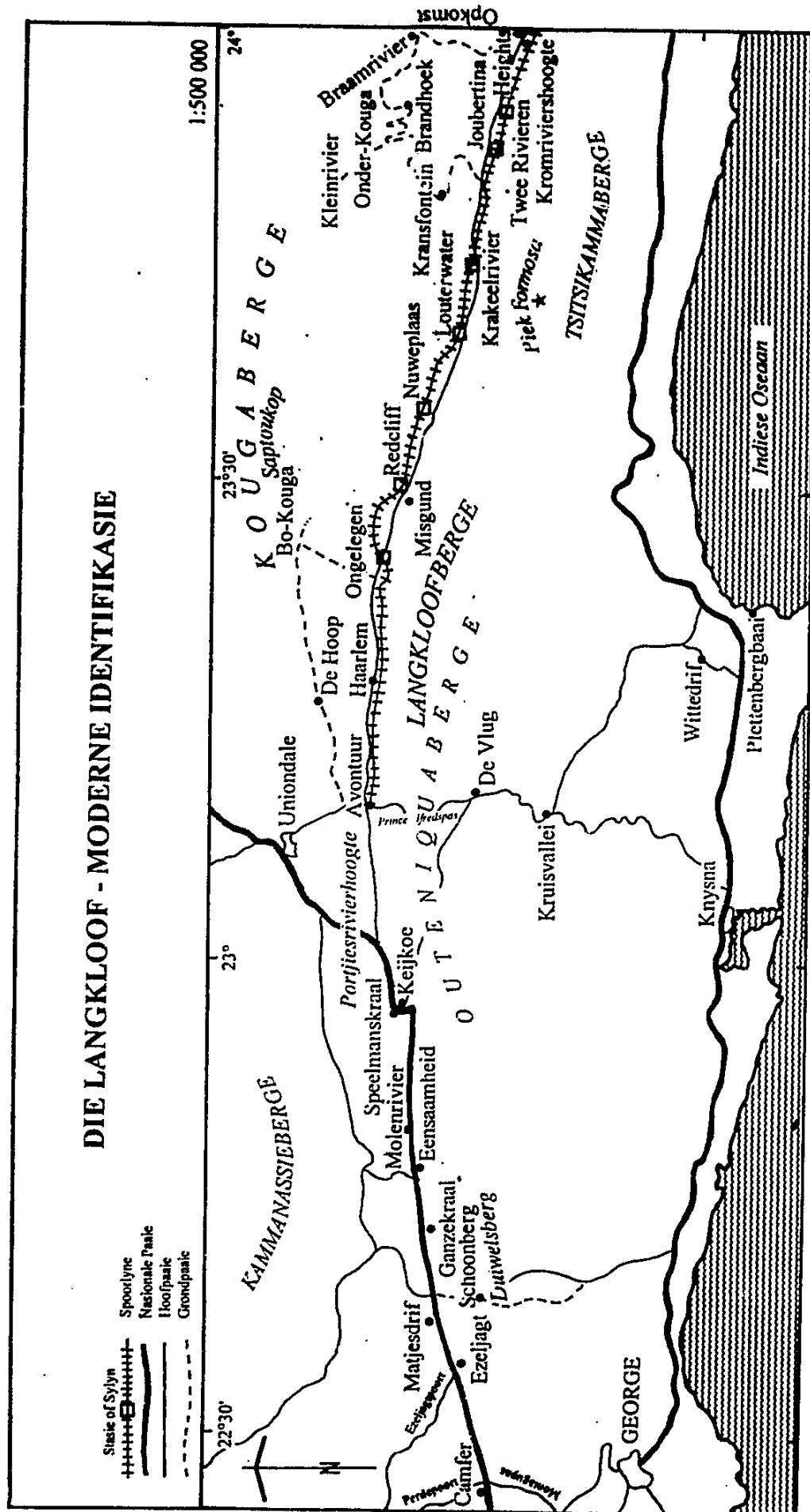
7. In die kaarte van die agtiende eeu word Cannaland baie prominent as sodanig aangedui (Sien M 1/2931 en M 1/871).

blom."⁸

Dit is eers in 1764 dat die regering iemand verder oos as die Cannaland met gesag bekleed het, en dat die naam "Lange Cloof" vir die eerste keer in 'n notule van die owerhede verskyn. Op 25 Oktober is Gerrit Scheepers as "veldcorporaal" in "de lange Cloof" aangestel.⁹ Hierdie Gerrit Scheepers was die derde oudste seun van die ou landtoganger Gerrit Scheepers.¹⁰ Hy het vanaf 11 Oktober 1764 tot 1 April 1779 die plaas "de Doorn rivier geleegen aan de Lange Cloof" op ordonnansie gehad.¹¹ Hy het veertien dae nadat hy dié leningsplaas op sy naam laat aanteken het veldkorporaal geword. Hy was ook lid van die ekspedisie onder Muller en Holtshausen wat gedurende 1782/83 na oorlewendes van die *Grosvenor*, wat op 4 Augustus 1782 aan die mond van die Umzimvuburivier gestrand het, gaan soek het.¹² Later het hy verder ooswaarts verhuis en op die plaas "Riet Valleij" aan die Swartkopsrivier, waar die dorp Uitenhage gestig sou word, gaan woon. In die jaar 1799 is hy deur die Xhosas vermoor.¹³

Die eerste regeringsekspedisie wat deur 'n deel van die Langkloof gereis het, het onder bevel van Carel "pieterse" de Jager, "heemraad en Cornet deesen Compagnie Dragonders", gestaan. In sy verslag oor hierdie

8. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.32. Die reisiger Thunberg dui dit aan met die naam "Salsola aphylla" (C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I, p.199).
9. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 25.10.1764, p.186.
10. P.J. van der Merwe: *Trek*, p.34.
11. RLR 18/2 Oude Wildschutte Boek, 11 Oktober 1764, p.239.
12. P.R. Kirby (ed.): *A source book on the wreck of the Grosvenor East Indiaman*, p.186.
13. W.J. de Kock (red.): *Reize in de Binnen-Landen van Zuid-Africa. Gedaan in den Jaare 1803 door W.B.E. Paravicini di Capelli, Kapitein Aide de Camp, by den Gouverneur van de Caap de Goede Hoop*, p.96, voetnoot 369; L.R.A. Victor: *Die stigting en vroeë geskiedenis van Port Elizabeth tot 1845*, pp.23,32.

onderneming van 1751 verskyn die naam "de lange Cloof" egter nêrens nie.¹⁴ Dit was Carel Albregt Haupt wat saam met die amptelike ekspedisie onder Beutler in 1752 gereis het, en as plig gehad het om "het Dag-Register te houden en daarbij waar te nemen alle Zaaken tot de pen relatie hebbende"¹⁵ wat in sy joernaal wel die benaming gebruik het.¹⁶ Die reisigers wat hierna in private hoedanigheid deur die Langkloof gereis het, waarvan Thunberg in 1772 die eerste was, toon dat die vallei teen daardie tyd al onafskeidbaar met die naam "Lange (C)kloof" verbind was.¹⁷

Historiese afbakening

Om die grense van die Langkloof presies af te baken, is 'n moeilike taak, omdat sowel geografiese as tradisionele faktore 'n rol speel. Die reisiger, Burchell, het gepoog om die gebiede wat hy deurkruis het in natuurlike streke te verdeel. Die streke wat tussen die groot bergreekse geleë is, noem hy die "Intramontane". As 'n onderafdeling hiervan voel hy dat Cannaland, die vallei van die Kammanassierivier en die Langkloof 'n eenheid vorm wat hy as die "Southern Intramontana" betitel het.¹⁸ Die Langkloof as 'n aparte eenheid is egter nooit deur enige reisiger of van owerheidsweë probeer begrens nie. Die reisiger wat die naaste daaraan gekom het om die Langkloof te probeer afbaken, was Lichtenstein: "Die lange Kloof ist ein Thal, das von Zwei parallel laufenden Bergreihen gebildet wird; es ist an wenigen Stellen über eine dreissig, und wenn man das Thal des krumme

---

14. 1/SWM 1/1 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 15 11.1751, pp. 233 - 240.

15. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.3.

16. VC 60 Beutler's Landreis 1752, pp.30,38

17. V.S. Forbes (ed.): *Carl Peter Thunberg Travels at the Cape of Good Hope 1772 - 1775*, pp.81, 96, 98, 105, 219, 247.

18. W.J. Burchell: *Travels in the Interior of Southern Africa*, 1, p.581.

Rivier, als seine Fortsetzung dazu rechnet, vierzig geographische Meilen."¹⁹ (Die Langkloof is 'n vallei wat deur twee bergreekse, wat parallel met mekaar loop, begrens word. Dit is ietwat meer as dertig, en as die vallei van die Kromrivier as deel van die Langkloof gereken word, veertig geografiese myl lank.) Hierdie omskrywing is egter baie vaag en onbevredigend.

As bloot net die topografie as maatstaf geneem word, dan sal die vallei wat in 'n oos-wes-rigting strek vanaf 'n hoogte net wes van die huidige Camferstasie tot ongeveer by die huidige Two Streams-stasie, oos van Kareedouw, as die Langkloof beskou kan word. So 'n beskouing strook egter nie met die opvatting wat daar in die agtiende eeu oor die grense van die Langkloof bestaan het nie.

Die oosgrens

Oor die oosgrens van die Langkloof was daar tot aan die einde van die agtiende eeu eenstemmigheid as die reisbeskrywings wat reisigers nagelaat het, bestudeer word. August Beutler het gedurende 1752 met sy ekspedisie deur die Langkloof gereis, en in die reisjoernaal staan daar opgeteken dat, nadat hulle die "Pannekoeksrivier" (die huidige Twee Rivieren, wat nie met Two Streams-stasie, tussen Kareedouw en Humansdorp, verwar moet word nie), verbygegaan het, "quamen wij een klippige hoogte af die het eind van die lange en 't begin van de Cromme rivierscloof maakt".²⁰ Vir Beutler is die Kromriviershoogte, wat 'n mens, as jy ooswaaarts reis, eers moet afgaan voordat jy die vallei van die Kromrivier binnegaan, dus die oosgrens

19. H. Lichtenstein: *Reisen im südliche Afrika*, 1 . p.338.

20. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.38. Sien Kaart: 'n Rekonstruksie van Beutler se roete (1752) tussen Misgund en die Swarkopsrivier, teenoor p.207, en Die Onder-Langkloof : Moderne identifikasie, teenoor p.12.

van die Langkloof. As Thunberg in 1772 die opmerking maak dat die Langkloof baie hoër as die vallei van die Kromrivier geleë is,²¹ dan impliseer hy dieselfde opvatting oor die oosgrens. Die reisiger, Sparrman, wat gedurende die einde van 1775 en die begin van 1776 ooswaarts gereis het, praat van Twee Rivieren, "De Driebronnerivier", as die laaste rivier in die Langkloof.²² Net hierna sou hy en sy geselskap die vallei van die Kromrivier binnegaan - 'n vallei wat hulle dus nie as deel van die Langkloof beskou het nie. Swellengrebel, weer, kom in die jaar 1776 die Langkloof vanuit 'n oostelike rigting binne, en uit 'n inskrywing in sy reisjoernaal is dit duidelik dat ook sy geselskap nie die vallei van die Kromrivier as deel van die Langkloof beskou nie: "en even daarna in de lange kloof. Deese legt veel hoger, dan die der Kromme R., want wij moesten den heuvel hoog opklimmen en daalden nu weinig."²³ Masson het vanaf 22 tot 28 November 1773 ooswaarts deur die Langkloof gereis, en op 29 November lees sy reisjoernaal soos volg: "To Kromme River a long, marshy vale, which lies much lower than the former".²⁴ Gedurende Januarie 1779 het Paterson ook ooswaarts deur die Langkloof gereis, en dis duidelik dat hy die Langkloof as agter die rug beskou as hy op 20 Januarie by die Kromrivier kom.²⁵

---

21. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I , p.200.

22. A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop*, 1 , p.344.

23. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd*, IV , p.28.

24. F. Masson: *An account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Part of Africa*, p.290.

25. W. Paterson: *A narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria in the year 1777, 1778, 1779*, p.79.

Die wesgrens

Wat die wesgrens betref, is daar nie so 'n eenstemmigheid nie. Die geografiese bakens wat as die westelike begin van die Langkloof aangedui word, lê oor 'n gebied van ongeveer 25 kilometer in die Kloof versprei, naamlik vanaf die dwarsheuvel net wes van die huidige Camferstasie tot by die Matjiesrivier.²⁶ Die vlakte wat August Beutler in 1752 noord van die Outeniquaberge deurreis net nadat hy die Attaquaskloof deur is, het as die Cannaland bekend gestaan. Beutler het gevoel dat hy hierdie gebied verlaat het toe hy die berge en klowe oos van die Matjiesrivier binnegegaan het. Hy was nou in "de lange Cloof".²⁷ Hierdie opvatting word gesteun deur die reisiger Thunberg se opmerking dat die Langkloof by "Matjes Kloof" begin.²⁸ Sparrman, weer, verklaar uitdruklik: "Deeze valei begint bij de Zoute rivier".²⁹ Daarmee het hy, volgens V.S. Forbes, na die Brakrivier verwys.³⁰ Vir die reisiger Swellengrebel, wat gedurende 1776 deur die Langkloof gereis het, was die begin van die Langkloof verder wes, naamlik twee uur wes van die Eseljagtpoort,³¹ dus hoogswaarskynlik tot by die punt waar die kloof deur 'n dwarsheuvel net wes van Camferstasie afgesluit word. Toe Paterson en sy geselskap gedurende Januarie 1779 by Roelof Campher se plaas Ezeljagt aandoen, word gemeld dat dit die begin van die

---

26. Sien Kaart: Die Bo-Langkloof: Moderne identifikasie, teenoor p.10.

27. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.31.

28. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II, p.54.

29. A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop*, I, p.338.

30. V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, Bylaag C, deel 1, teenoor p.148.

31. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.31.

Langkloof is.³²

Begrensing

Wat die beginpunte van die Langkloof betref, kan dus op grond van die kronieke van die vroeë reisigers deur die Langkloof met veiligheid die hoogte net wes van die huidige Camferstasie as die westelike beginpunt en die Kromrivierhoogte by die huidige Heights, ongeveer 12,88 kilometer oos van Joubertina, as die oostelike beginpunt aangedui word. Dit is in ooreenstemming met die siening van prof. V.S. Forbes wat 'n intensiewe studie van die reisigers van die agtiende eeu gemaak het: "Long Valley, a continuous narrow mountain-flanked feature with floor 1 to 3 km wide stretching 150 km between Holgate in the West and Heights in the east where it continues as the Krom R. valley."³³

As 'n verdere bewys dat dit die regte aanduiding van die agtiende-eeuse opvatting oor die beginpunte is, kan daarop gewys word dat in die *Oude Wildschutte Boeken* waarin jag- en weiregte aangeteken is, net dié leningsplase wat binne hierdie vallei van ongeveer 150 kilometer geleë is as in die "lange Cloof(f)" aangedui word. In verband met die oostelike beginpunt van die Langkloof val dit op dat toe Eduard Christiaan Hauman³⁴ die plaas "Eijlandsfontein" op 11 April 1767 op ordonnansie verkry het, dit

---

32. W. Paterson: *A narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria in the year 1777, 1778, 1779*, p.79.

33. V.S. Forbes (ed.) *Carl Peter Thunberg Travels at the Cape of Good Hope 1772 - 1775*, p.81, voetnoot 211. Sien Kaart: Die Bo-Langkloof: Moderne identifikasie, teenoor p.10, en Die Onder-Langkloof: Moderne identifikasie, teenoor p.12.

34. Hy het waarskynlik nooit in die Langkloof gewoon nie, maar wel op sy plaas "gelegen in de Simonds Valleij onder 't district van Drakenstein gent: Stellengift" (MOOC 7/1/29 Testamente, 26 April 1777, no.19; CJ 374 Kriminele Prosesstukke, 5 Maart 1761, pp.44,45,46). Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

aangedui word as geleë "aan de krommerivier op de uijtterste hoek van de lange Kloof",³⁵ en plase verder ooswaarts, soos byvoorbeeld "Jagersbosch" wat op 24 November 1774 deur Thomas Ignatius Ferreira op ordonnansie geneem is, word aangedui as geleë "aan de Kromrivier agter de Attaquas Cloof".³⁶

Daar word duidelik onderskei tussen plase in die Langkloof en plase in die vallei van die Kromrivier. Wat die westelike beginpunt betref, blyk dit dat die leningsplaas "de doorn rivier" (by die huidige Camferstasie), wat op 24 September 1765 deur Roelof Campher³⁷ op ordonnansie geneem is, aangedui word as "agter de berg geleegen aan de lange Cloof".³⁸ Onmiddellik wes van "de doorn rivier" word die plase aangedui as liggende "In 't land Cana", soos blyk uit die geval van die leningsplaas "de groote dooren rivier" wat op 6 Februarie 1766 deur ene Ockert Heijns op lening verkry is.³⁹ Verder wes en noordwes van die Langkloof word die plase vaagweg aangedui as "over de Atquas Cloof"⁴⁰ of "agter de Atquas Cloof in de Cango".⁴¹ Plase in die vallei van die Kammanassierivier, net noord van die

---

35. RLR 19/2 Oude Wildschutte Boek, 11 April 1767, p.272.

36. RLR 23/2 Oude Wildschutte Boek, 24 November 1774, p.159. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

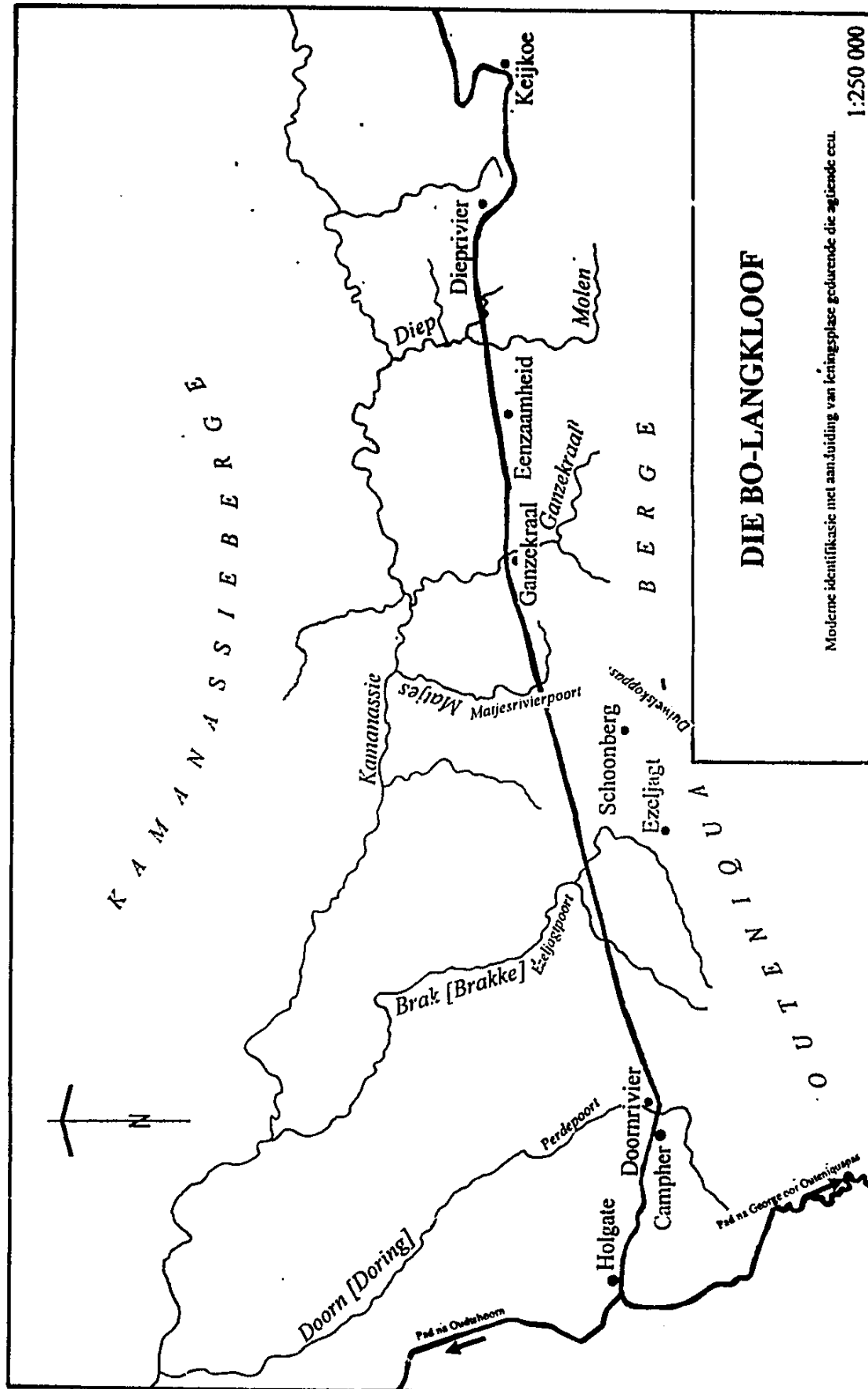
37. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218. Campher het nie op hierdie plaas gewoon nie, maar wel op Ezeljagt (RLR 24/2 Oude Wildschutte Boek, 22 Oktober 1776, p.235) waar Swellengrebel hom gedurende Desember 1776 (E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.31) en Paterson: *A narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria in the year 1777, 1778, 1779*, p.79).

38. RLR 19/1 Oude Wildschutte Boek, 24 September 1765, p.55.

39. RLR 19/1 Oude Wildschutte Boek, 16 Februarie 1766, p.126.

40. RLR 14/2 Oude Wildschutte Boek, 13 September 1756, p.242.

41. RLR 15/2 Oude Wildschutte Boek, 6 Junie 1759, p.207.

Langkloof, word beskryf as geleë "in de Kamnatie".⁴²

Uit die notules van die bestuursliggame van die V.O.C. is daar bevestiging vir die grensbepalings van die Langkloof soos dit in die *Oude Wildschutte Boeken* gehandhaaf word. Nadat die landdrosdistrik van Swellendam in 1743 tot stand gekom het,⁴³ het hierdie kollege onder andere veldkorporaals en baaspadmakers aangestel, en dan het hulle ook 'n onderskeid tussen die gebied van die Langkloof en die gebied van die Kromrivier gemaak.⁴⁴ Uit die notule van 'n Swellendamse heemraadsvergadering gehou op 18 Maart 1778 blyk dit duidelik dat hierdie vergadering ook die Cannaland, dit wil sê die gebied "in en agter die Attaquas Cloof", as heeltemal 'n ander gebied as die Langkloof self beskou het.⁴⁵

Alhoewel die grond van die Kromrivier net soos dié van die Langkloof uit die Tafelberg-sandsteen ontstaan het, en die hele vallei daarom suur grond het, en die plantegroei in hoofsaak dieselfde is, word die vallei van die Kromrivier nie as deel van die Langkloof beskou nie, hoofsaaklik as gevolg van klimatologiese verskille en in besonder die temperatuur en die misbanke. Die snerpand-koue winterweer van die Langkloof word nie in die vallei van die Kromrivier ondervind nie. Die kenmerkende misbanke wat met min uitsonderings daaglik oor die suidelike berge van die Langkloof stoot om die humiditeit in die Kloof hoog te hou, is ook tot 'n baie groot mate in die Kromriviervallei afwesig.

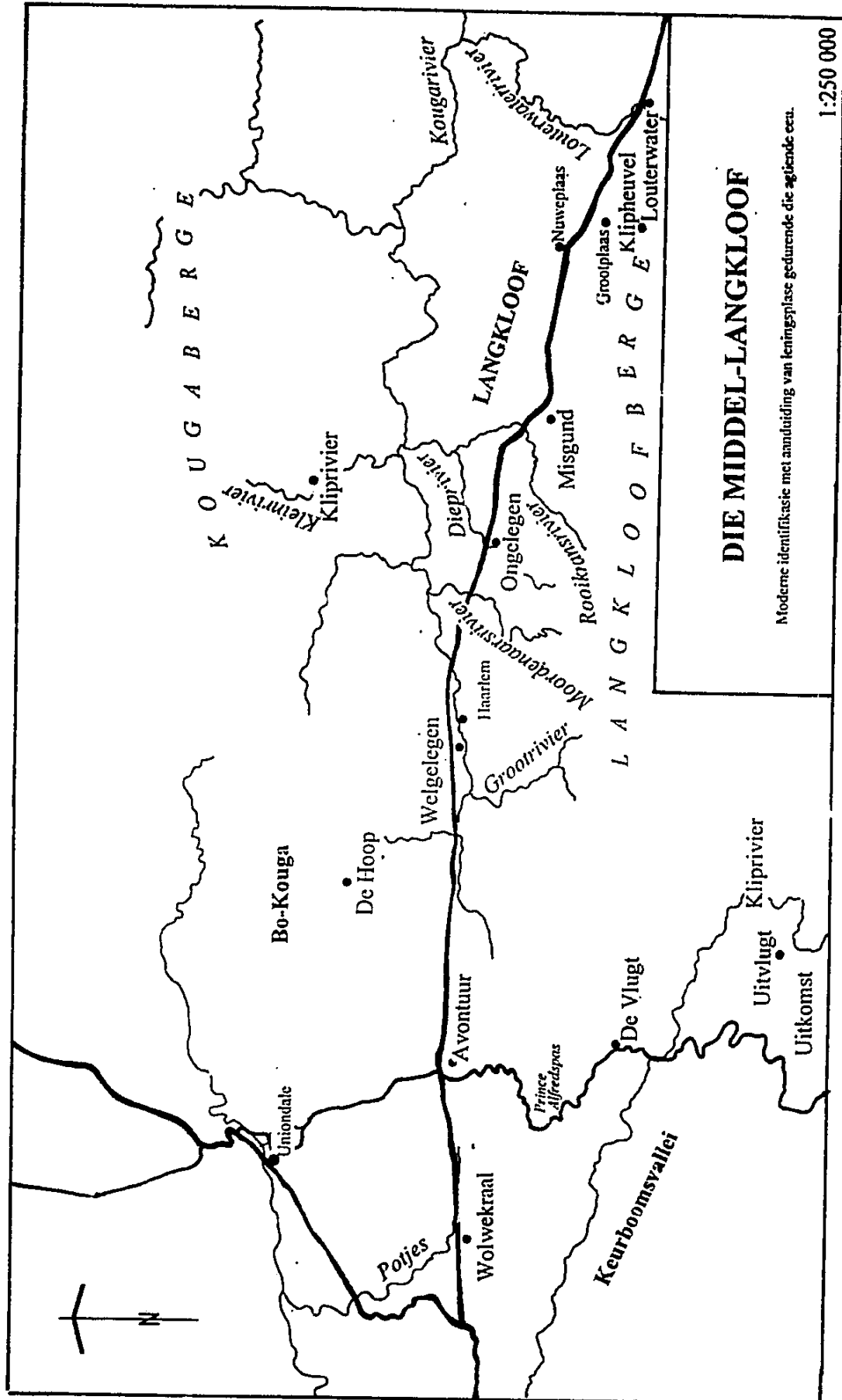
---

42. RLR 30 Oude Wildschutte Boek, 19 Maart 1783, p.2.

43. P.J. Venter: *Landdros en Heemrade (1682 - 1827)*, p.20.

44. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 15 Junie 1776, p.233.

45. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 18 Maart 1778, ongepagineer.

Die Langkloof kan dus beskryf word as 'n vallei in die plooingsgebergtes wat tussen die suidkus en die Karoo geleë is. Aan die westekant het dit sy begin ongeveer by die dwarsheuwel net wes van die huidige Camferstasie, en vandaar strek dit in 'n oostelike en suidoostelike rigting tot by Kromrivierhoogte, ongeveer 12,88 kilometer oos van Joubertina. Die totale lengte is ongeveer 150 kilometer terwyl die breedte van die vallei tussen 1,7 en 4,8 kilometer wissel.

Geografiese indeling

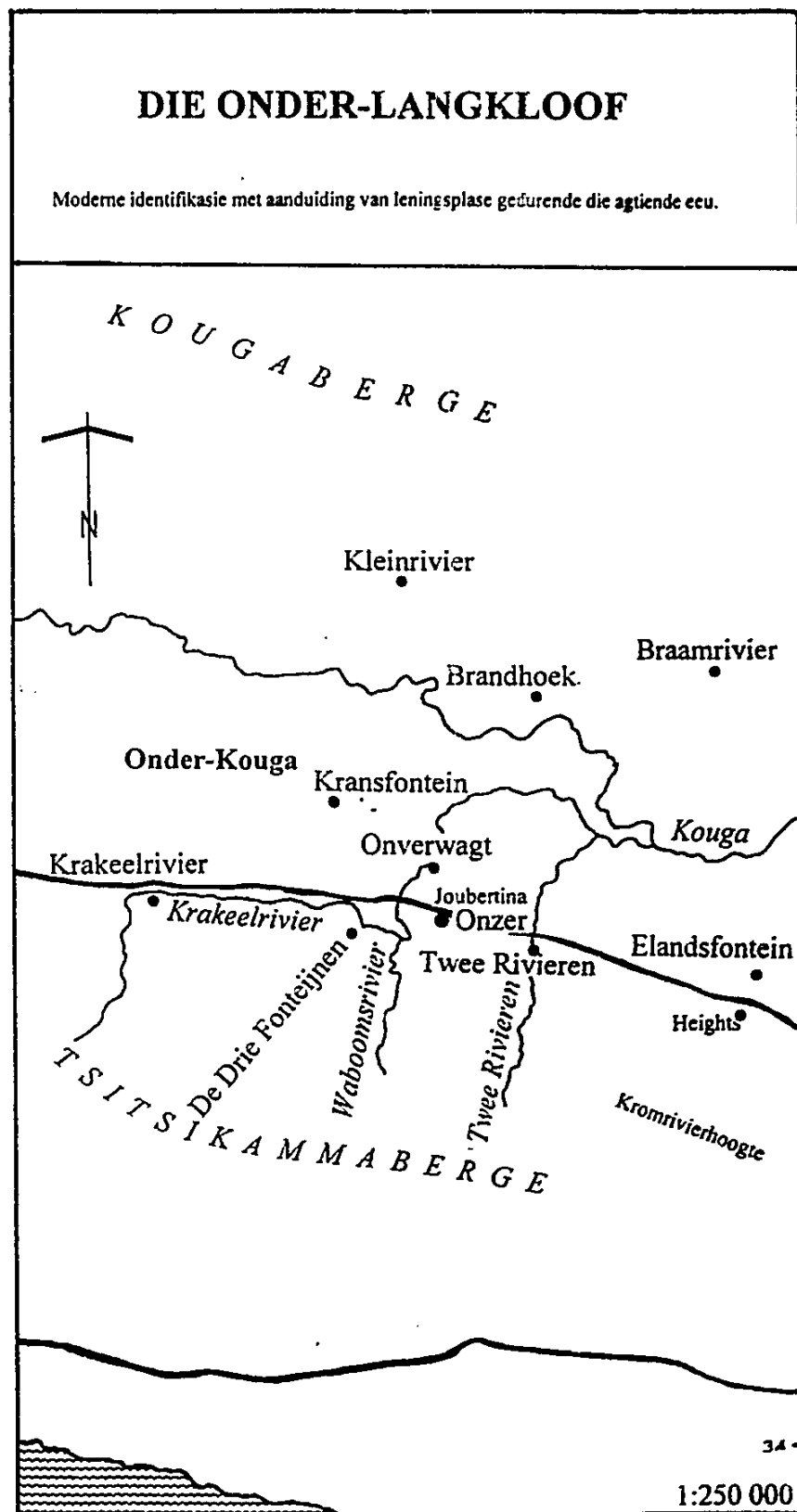
Die Langkloof kan verder verdeel word in *Bo-Langkloof*, wat tussen Camfer en Keijkoe, *Middel-Langkloof*, wat tussen Keijkoe en Louterwater, en *Onder-langkloof*, wat tussen Louterwater en Kromrivierhoogte strek.⁴⁶ Hierdie verdeling berus op die feit dat die Middel-Langkloof gemiddeld hoër lê as die Bo- en Onder-Langkloof. 'n Verdere onderskeiding is die feit dat die suidelike bergreeks teenoor Middel-Langkloof die Langkloofberge genoem word. Teenoor die Bo-langkloof word dit die Outeniquaberge genoem en teenoor die Onder-Langkloof die Tsitsikammaberge.

Net noord van die Outeniqua-Langkloof-Tsitsikamma-berge lê 'n reeks heuwels met 'n gemiddelde hoogte van ongeveer 152 meter en 'n reeks smal valleie wat as Klein-Langkloof bekend staan,⁴⁷ en vanaf Heights tot by Eenzaamheid strek. Omdat die heuwels nie deurlopend is nie, vorm die Groot- en Klein-Langkloof op sommige plekke 'n eenheid.

---

46. H.B.J. Visagie: 'n Geografiese Studie van Langkloof en die Kouga, p.7.

47. H.B.J. Visagie: 'n Geografiese Studie van Langkloof en die Kouga, p.6.

Toegangsroetes

Die bergreeks aan die seekant van die Langkloof het gedurende die agtiende eeu 'n gedugte verkeersversperring gevorm. Dit het toegang tot die Langkloof vanuit die suide tot twee roetes beperk.⁴⁸

Die eerste was die moeilik begaanbare Duiwelsbergpas in die Bo-Langkloof wat 'n oorgang tussen die kusgebied en die plaas Schoonberg bied. Francois le Vallaint het gedurende Februarie 1782 tussen Outeniqualand en die Langkloof oor 'n deel van die berg wat bekend was as "Tete de Diable" gereis. Hy het die lewensgevaarlike oortog op 'n dramatiese wyse beskryf, en ook aanspraak daarop gemaak dat hy die eerste was wat die tog met waens aangepak het.⁴⁹ Dit is egter nie waar nie. Op 3 November 1778 is goewerneur Van Plettenberg en sy geselskap daaroor, alhoewel dit in die teenoorgestelde rigting was.⁵⁰ Boonop was selfs die goewerneur nie die eerste persoon wat die roete gebruik het nie, want Sparrman het reeds in 1775 daarvan melding gemaak, hoewel nie by naam nie.⁵¹

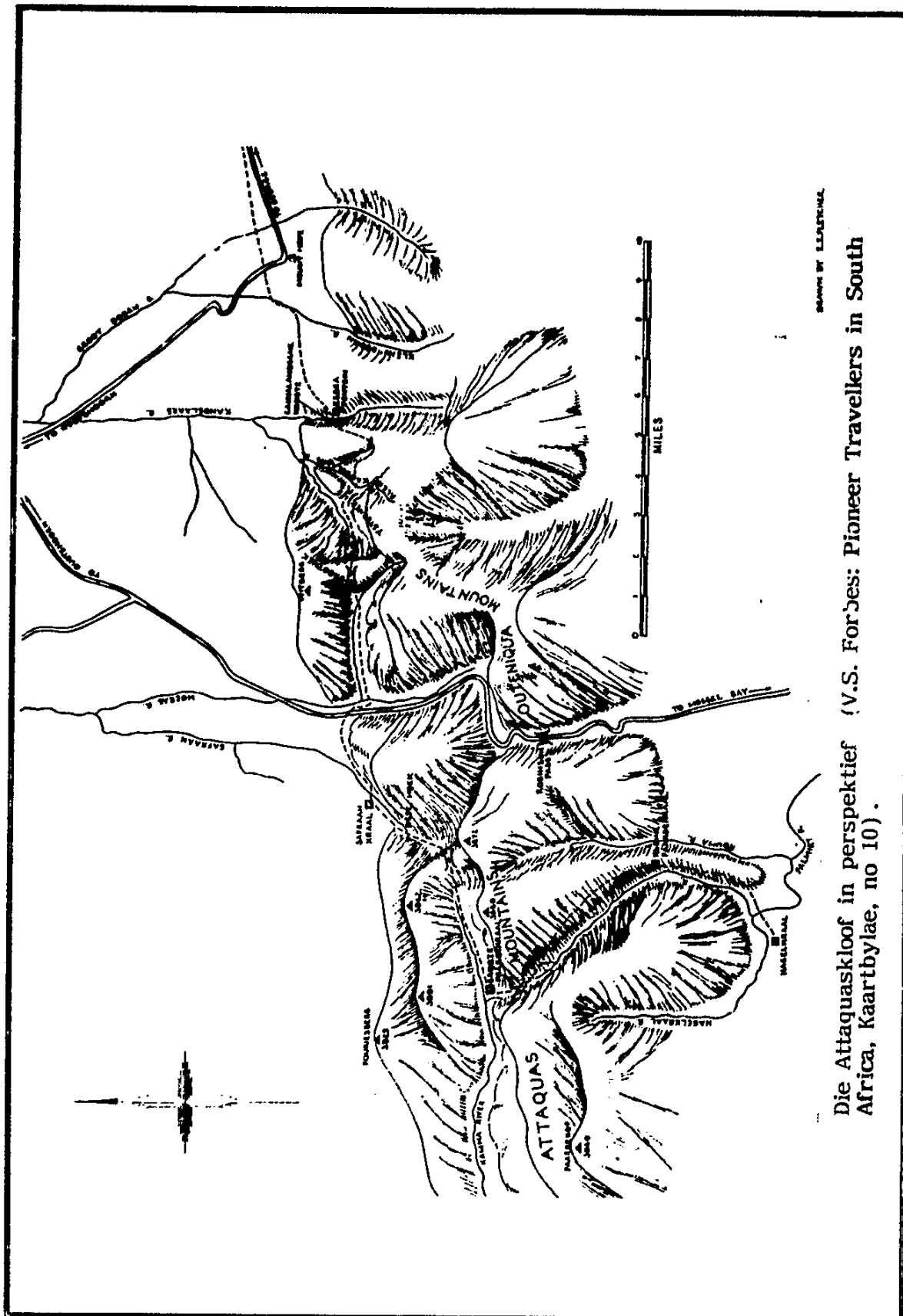
Die tweede was 'n roete oor die berg na die Middel-Langkloof wat min of meer dieselfde roete as die huidige Prince Alfredspas gevolg het. Dit is die pas wat Avontuur met Plettenbergbaai en Knysna verbind. Die eerste tog hieroor wat opgeteken is, was die van Thunberg, en wel in 1772. Sy was deur die Attaquaskloof gekom, terwyl hyself te perd deur die berge gegaan het. Vanaf waar "De Vlucht" tans geleë is, het hy min of meer dieselfde

48. Sien kaart: Thunberg se roete tussen Plettenbergbaai en Avontuur, teenoor p.211.

49. F. le Vaillant: *Travels from the Cape of Good-Hope into the Interior Parts of Africa*, I , pp.278, 281.

50. VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.88.

51. J.C. Quinton en Lewin Robinson (hoofredakteurs): *Francois le Vaillant reisiger in Suid-Afrika en sy versameling van 165 akwarelle, 1781 - 1784*, p. 44.

Die Attaquaskloof in perspektief (V.S. Forbes: Pioneer Travellers in South Africa, Kaartbylae, no 10).

roete as die genoemde pas wat deur Thomas Bain gebou en in 1867 voltooi is, gevolg.⁵²

Die mees algemene ingang tot die Langkloof was deur die Attaquaskloof, oor die vlakte van Cannaland. Vandaar het die reisigers dan die Langkloof uit 'n noordelike rigting deur een van die volgende poorte binnegekom: die Perde-, die Ezeljagt- of die Matjesrivierpoort.

Aan die nordekant word die Langkloof deur 'n soortgelyke heuwelreeks as die wat aan die suidekant gevind word van die Kamanassie- en Kougavalleie geskei. Hierdie heuwelreeks word gekenmerk deur 'n reeks diep poorte wat weens rivierwerking uit die berge ontstaan het, byvoorbeeld Perdepoot, Ezeljagtpoort, Molearivierpoort, Uniondalepoort en die poort na die Bo- en Onder-Kouga. Noord van die Kamanassievlei lê die Kamanassieberge en noord van die Kougavallei lê die Kougaberge.

Riviere van die Langkloof

Die Langkloof het geen rivierstelsel van sy eie nie. Daar is baie standhoudende strome wat hul oorsprong in die Langkloof het, maar behalwe die Groot- en Krakeelrivier wat vir 'n paar kilometer in 'n wes-ooselike rigting vloei voordat hulle noordwaarts of suidwaarts swaai, verlaat die meeste die Langkloof direk in 'n noordelike rigting. Alle riviere wat deur die Langkloof vloei, dreineer in die Kamanassie-, Keurbooms- en Kougarivier. Die opvanggebied van hierdie drie groot rivierstelsels is as volg: Bo-Langkloof word gedreineer deur die sytakke van die Kamanassie (wat deel is van die Gouritsriversisteem) sowel as deur die Keurboomsrivier, wat in 'n suidelike rigting sy uitgang vind om ten ooste van Knysna in die see uit

---

52. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I, p.198; V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.30.

te mond. Die vernaamste sytakke van die Kamanassie wat hul oorsprong in die Langkloof het, is die Doorn-, Brak-, Matjes-, Gansekraal-, Molen-, Diep-, Potjes- en Avontuurrivier. Middel- en Onder-Langkloof word deur die sytakke van die Kougarivier, wat deel van die Gamtoosriviersisteem vorm, gedreineer. Die vernaamste sytakke van die Kouga in die Langkloof is die Groot-, Diep-, Louterwater-, Wabooms- en Tweerivier.⁵³

Vir die reisiger van die agtiende eeu was die riviere om praktiese redes en as geografiese bakens baie belangrik, en omdat die reisverhale daarom ryk aan geskiedkundige en geografiese inligting daaroor is, bied dit vir 'n streekstudie soos hierdie interessante en waardevolle inligting.

Izaq Schrijver het die *Doring(Doorn)-rivier* op Sondag, 30 Januarie 1689 oorgesteek en daar is aangeteken dat hulle in die "Steek-Doornes Revier" drie gate water gevind het.⁵⁴ Beutler se reisjoernaal noem dit die "Lange Cloofs"-rivier, en toe hy op 13 April 1752 die rivier oorgesteek het, word daar geskryf van die rivier as "hebbende een schoon en klaar lopend water".⁵⁵

Die *Brakrivier*, ook deel van die Kammanassierivier-sisteem, vloei deur die Ezeljagtpoort. Vir Schrijver is dit op 31 Januarie 1689 die "Capiteins R." waar hulle kamp opgeslaan en dit aangeteken het as 'n pragtige rivier met goeie weiding op sy walle.⁵⁶ Op 13 April 1752 het Beutler se geselskap dit ook goed gevind om "aan de sogenaamde rietvalleij", waarskynlik die

---

53. Sien Kaarte: Die Bo-Langkloof: Moderne Identifikasie, teenoor p.10; Die Middel-Langkloof: Moderne Identifikasie, teenoor p.11; Die Onder-langkloof: Moderne Identifikasie, teenoor p.12.

54. E.E. Mossop: Joernale van die Landtogte van die Edele Vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en die Vaandrig Izaq Schrijver (1689), p.222.

55. VC 60 Beutlers Landreis, p.30. V.S. Forbes: Pioneer Travellers in South Africa, p.11.

56. E.E. Mossop: Joernale van die Landtogte van die Edele Vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en die Vaandrig Izaq Schrijver (1689), p.223.

Brakrivier, kamp op te slaan.⁵⁷

Die *Matjiesrivier* wat Beutler op 14 April 1752 en Swellengrebel op 1 Desember 1776 oorgesteek het, is deur albei so genoem, en staan vandag nog so bekend.⁵⁸ Die tak van die Kammanassierivier wat vandag as *Molenrivier* bekend staan, is die rivier wat Beutler op 15 April 1752 oorgesteek het en wat as die Modderrivier in sy joernaal aangeteken is. Die rivier waar Beutler die nag van die 16de April 1752 onrustig geslaap het oor die vars leespore wat hulle daar opgemerk het, is die *Diepriver*, die meer oostelike tak van die Kammanassie.⁵⁹ Die "Quacharivier" wat Beutler vervolgens op sy ooswaartse roete oorgesteek het, en hulle kaart as 'n tak van die Diepriver aandui, kon nie geïdentifiseer word nie.⁶⁰

Die nag van 17 April 1752 het Beutler aan die *Keurboomsrivier*, naby waar dit 'n bog maak om van wes-suidwes na oos-suidoos te vloei, kamp opgeslaan.⁶¹ Met Swellengrebel se weswaartse reis van 1776 het hulle op 29 November waarskynlik met dieselfde steil roete na die rivier afgedaal soos die pad vandag nog daar loop.⁶²

Die *Potjesrivier* is waar Beutler op 18 April 1752 oornag het. Vir hierdie reisgeselskap was dit die "Wolvecraals rivier",⁶³ terwyl Sparrman in sy

57. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.30.; V.S. Forbes (ed.) *Carl Peter Thunberg Travels at the Cape of Good Hope 1772 - 1775*, p.218, voetnoot 285; V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.11.

58. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.31; E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV . p.30.

59. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.32.

60. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.34.

61. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.34; V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.11.

62. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV . p.29; V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.76.

63. VC 60, Beutler's Landreis 1752, p.34; V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.11.

reisverhaal noem dat volgens die bewoners van Keijkoe, 'n plaas aan die Keurboomsrivier, dit ook die "Chamika" genoem is.⁶⁴

Die "*Rietvalleys rivier*" waar Beutler op 19 April 1752 oorgestaan het, is waarskynlik die stroom by die huidige Welgelegen.⁶⁵ Swellengrebel, wat dieselfde stroom op 28 November 1776 deurgegaan het, noem dit "de Rietvalley, zijnde de oorsprong der Caúga".⁶⁶

Die "Groot Riet Valley Rivier" van Sparrman is waarskynlik die *Grootrivier* wes van die huidige Haarlem.⁶⁷ Die naam van die riviertjie is misleidend, en dit het die reisiger Theunissen in 1823 laat opmerk: "Dien dag [5 Mei] had ik de Groote-Rivier doorwaad, welke echter niet aan haren naam beantwoordt."⁶⁸

Watter rivier Beutler op 20 April 1752 oorgesteek het, en die *Moordenaarsrivier* genoem het, kan nie presies geïdentifiseer word nie, maar is waarskynlik die stroom by Ongelegen.⁶⁹

Die *Roekransrivier* het Swellengrebel in 1776 as "het Roodekransriviertje",⁷⁰ en Sparrman as die "Crants"-rivier geïdentifiseer.⁷¹

---

64. A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop*, I , p.339.

65. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.35; V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.11.

66. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29.

67. V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.51.

68. J.B.N. Theunissen: *Aantekeningen eener Reis door de Binnelanden van Zuid Afrika*, p.14.

69. VC 60 Beutler's Landreis 1752. p.35.

70. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29.

71. V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.51.

Die *Dieprivier* by Misgund is 'n sytak van die Kouga. Beutler het hier vanaf 20 tot 22 April 1752 oorgesteek sodat sy beeste kon herstel na die haelbui wat hulle op 19 April aan die "Lange Rietvalleys rivier" getref het. Hy noem dit "'t diepe gats rivier".⁷² Swellengrebel wat dit op 28 November 1776 oorgesteek het, noem dit die "Diepe R."⁷³ Op Vrydag, 30 Oktober 1778, moes Van Plettenberg se geselskap 'n draai gery het om van Grootplaas tot by Misgund te kom omdat die "Diep R....te hoog en onpassabel" was.⁷⁴

Die *Nuweplaas-riviertjie* se water loop in die Kougarivier. Swellengrebel, wat dit op 28 November 1776 oorgesteek het, het dit die "Hartebeest"-rivier genoem.⁷⁵ Sparrman weer, het dit op sy kaart aangedui as synde die Kleinrivier.⁷⁶

Wes van Nuweplaas lê *Grootplaas*, en die riviértjie hier is 'n westelike tak van die Louterwaterrivier. Beutler, wat op 22 April 1752 hier kampeer het, het dit in sy joernaal as die "Kruijsrivier" geïdentifiseer,⁷⁷ terwyl dit in Swellengrebel se reisjoernaal onder die datum van 28 November 1776 as die "Kleyne Aapjes R." beskryf word.⁷⁸

Die *Louterwaterrivier*, 'n tak van die Kouga, wat oor die plaas Klipdrift vloei, is op 23 April 1752 deur Beutler se geselskap oorgesteek en dit w.o.d

72. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.35; V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.11.

73. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.29.

74. VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.84.

75. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.29.

76. V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.51.

77. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.36; V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.11.

78. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.28; V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.76.

aangeteken as "ruiprivier".⁷⁹ Swellengrebel se joernaalskrywer het dit "Groote Aapjes R." genoem - 'n inskrywing wat hy op 28 November 1776 gedoen het.⁸⁰

Die *Krakeelrivier* loop ook af na die Kougarivier. Die Khwe-woord *krakeel* beteken om te twis.⁸¹ Die reisiger Theunissen het 'n interessante geromantiseerde teorie oor die naam: "Deze (Krakeelrivier) schijnt haren naam te hebben ontleend van een aantal riviértjes, waar door zij gevormd wordt, en welke elkanderen den weg zoeken te betwisten, om het eerst in die rivier te komen."⁸² Op 23 April 1752 het Beutler en sy geselskap by Krakeelrivier kampeer, en dit " 't Groene rivier" genoem omrede die biesies en grasruigtes op die walle van die rivier.⁸³

Die westelike ingang tot die dorp Joubertina gaan oor die *Waboomsrivier*. Die rivier het sy naam te danke aan die *Protea arborea*, wat as die *waboom* in die volksmond bekend gestaan het, en vandag nog volop in die omgewing aangetref word. Sparrman se kaart dui dit met die naam "Wagenboomsrivier" aan, terwyl daar in sy reisjoernaal "Disselboomsrivier" ook as naam vir dieselfde rivier gebruik word.⁸⁴ Weer eens is dit Theunissen wat as fyn waarnemer 'n plastiese beskrywing van 'n deurtoeg deur die Waboomsrvier nagelaat het: "Hoezeer deze rivier niet breeder is dan omstreeks 50 of 60 schreden, is zij echter zeer diep, en ofschoon er in

79. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.36, V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.11.

80. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.29; V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.76.

81. V.S. Forbes (ed.): *Carl Peter Thunberg Travels at the Cape of Good Hope 1772 - 1775*, p.97, voetnoot 297.

82. J.B.N. Theunissen: *Aantekeningen eener Reis door de Binnelanden van Zuid Afrika*, p.12.

83. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.11.

84. A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop*, I, p.343.

eenen geruimen tijd geen regen gevallen was, kwam het water bij den doortogt nog ver over de klep des zadels. In het spoor of de zoogenaamde wagendrift is een eilandje, langs het welk men zeer naby moet passeren, dewijl de rivier aldaar ondiep is; hetzelfde eenmaal voorbij zijnde, moet men zoo veel mogelijk zuidwaarts aanhouden."⁸⁵

Die laaste rivier aan die oostelike grens van die Langkloof is die *Tweerivieren*. Beutler het op 24 April 1752 hier kampeer.⁸⁶ Die volgende dag het hulle drie keer oor vertakkings van een van die twee riviertjies gegaan, en hy noem hierdie besondere een die "Pannekoeksrivier".⁸⁷ In Sparrman se reisjoernaal is wat hy "De driebronnenrivier, de laatste in de Lange Kloof" noem, baie waarskynlik Tweerivieren.⁸⁸ Wat op sy kaart as "De 3 Fonteins" gemerk is, is waarskynlik dieselfde rivier as die een wat in sy reisjoernaal op Tweerivieren dui.⁸⁹

Klimaatsonstandighede

Uit die aard van die saak is dit nie moontlik om statisties vas te stel in hoeverre die klimaatsonstandighede deur die afgelope drie eeue dieselfde in die Langkloof gebly het nie. Daar kan alleen deur gegewens uit die twintigste eeu 'n beeld van die klimaatstoestande van die agtiende eeu gevorm word.

Die Langkloof is hoofsaaklik 'n winterreënvalstreek, maar gedurende die

---

85. J.B.N. Theunissen: *Aantekeningen eener Reis door de Binnelanden van Zuid-Afrika*, pp.11,12.

86. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.37.

87. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.38; V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.11.

88. A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop*, I, p.344.

89. V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.51.

somer val buie normaalweg uit die suidweste. Die gemiddelde reënval van Onder- en Bo-Langkloof is 347,98 mm per jaar, terwyl Middel-Langkloof 'n gemiddelde jaarlikse reënval van 457,2 mm het. Suid-Langkloof, dit wil sê die valleie van Klein-Langkloof, is hoër as die net noord daarvan in Groot-Langkloof. Hier is die gemiddelde jaarlikse reënval 603,75 mm.

Haelbuie kom periodiek voor. Agtiende-eeuse reisigers deur die Langkloof het hiervan ondervinding gehad. Beutler en sy geselskap het byvoorbeeld die nag van 19 April 1752 aan die stroom, ongeveer 4,8 km wes van die huidige Haarlem, oorgestaan, en h'ier het 'n haelbui hulle die nag oorval en hulle trekosse sodanig beseer dat hy hom verplig gevoel het om van 20 tot 22 April aan die Dieprivier, by die huidige Misgund, oor te staan sodat die osse eers daarvan kon herstel.⁹⁰

Die somers in die Langkloof is gematig maar die winters is uiters koud. Toe Beutler gedurende April 1752 deur die Langkloof gereis het, word die volgende in sy reisjoernaal opgeteken: "het is aldaar wegens het aan weerseijden gebergte seer kout", en op 24 April word gemeld dat hulle die vorige paar dae in die Langkloof ryp, reën en koue weer ondervind het.⁹¹ Die koue in die Langkloof het Thunberg die volgende opmerking laat neerskryf: "The cold in winter is very severe in this vale, and snow sometimes falls here which lies on the ground three or four days."⁹² Dit is waar dat sulke sneeuval wel op die valleivloer ondervind word. Die Langkloof se gemiddelde hoogte bo seevlak is 609,6 meter en die plek waar Thunberg bostaande opmerking gemaak het, ongeveer 3,2 km wes van Avontuur, het 'n hoogte van meer as 900 meter bo seevlak. Selfs op Joubertina, met 'n hoogte van 544,068 meter bo seevlak, is in Julie 1927 'n

90. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.35.

91. VC 60 Beutler's Landreis 1752, pp.37,38.

92. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II . p.55.

sneeuval van omtrent 228,6mm ondervind.⁹³ Ook John Barrow het dit bevestig dat sneeuval op die valleivloer gedurende die winters voorgekom het.⁹⁴ "When the east wind blows in this country the cold is extreme; I felt it so during the whole time of my stay in this place; and every morning we had white frosts",⁹⁵ is die opmerking van die Franse reisiger Le Vallaint. Theunissen, wat gedurende 1823 op sy tog van Algoabaai na Kaapstad deur die Langkloof gereis het, het dit nog sterker gestel: "Gedurende mijne reis had ik nog geen sterkere koude ondervonden dan sedert een paar dagen in de *Lange-Kloof*, hetwelk, hoezeer deze landstreek voor de koudste van geheel Zuid-Afrika word gehouden, evenwel minder aan het klimaat dan aan het vochtige weder was toe te schrijven."⁹⁶

Behalwe die koue-aspek is die ander uitstaande klimatologiese kenmerk van die Langkloof die misbanke wat so gereeld oor die suidelike berge oor die dal ingestoot word. Baie raak word 'n tipiese somersdag in die Langkloof in die reisjoernaal van goewerneur Van Plettenberg onder die datum 1 November 1778 beskryf: " 'S namiddags begon de Z: W: Wind na haar gewoonte in de geheele Landstreek van de Lange Cloof frisch te waijen, komende met mist Wolken over 't gebergte ten zuide van de nabij gelegene zee".⁹⁷

---

93. Bestaande klimatologiese gegewens is verskaf deur mnr J.G. Deyzel.

94. J. Barrow: *An account of Travels into the interior of Southern Africa*, 1 , p.336.

95. F. le Vaillant: *Travels from the Cape of Good-Hope into the Interior parts of Africa*, 1 , p.284.

96. J.B.N. Theunissen: *Aanteekeningen eener Reis door de Binnenlanden van Zuid Afrika*, p.15.

97. VC 159: *Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg*, p.86.

Plantegroei

Volgens die vroegste getuies was die Langkloof 'n grasvallei met Protea- en Heidesoorte en ander kort struikgewasse teen die berghange. Hiervan is daar baie getuies. Beutler se reisjoernaal vermeld dat daar te Twee Rivieren baie wabome op veral die lae heuwels weerskante van die vallei gesien is, terwyl die hoë berge daaragter klipperig "en sonder eenig bosch" was.⁹⁸ Swellengrebel se segsman het ook 'n inskrywing gemaak terwyl hulle aan die oostelike punt van die Langkloof verkeer het, en skryf as volg van die vallei: "Dit was een schoon grazig veld".⁹⁹ Weswaarts het die gras minder en die weiding skraler geword. Hiervoor vind ons ook 'n vestiging in die reisjoernaal van Swellengrebel. Daarin word gemeld dat die veld heeltemal karoo-agtig geword het nadat hulle oor die leningsplaas Schoonberg, in die Bo-Langkloof, gereis het.¹⁰⁰ Die mees beskrywende opmerkings oor die plantegroei van die agtiende-eeuse Langkloof kom uit die pen van die Engelse reisiger, John Barrow: "the country cheerful, being mostly covered with grass or shrubby plants, exhibiting from a distance a continuance of verdant lawns, which are not frequent in this colony... The sloping sides of the valley were covered with a great variety of splendid heaths, in the height of their blossom, of the shrub called *gnidia*, of the snowy and everlasting *Xeranthemum*, and a profusion of other plants that the eye of the botanist would have feasted upon with avidity."¹⁰¹

---

98. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.37.

99. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.28.

100. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.30.

101. J. Barrow: *An account of Travels into the Interior of Southern Africa in the Years 1797 and 1798*, II, p.73.

Met 'n beeld van die fisiese ruimte waarin die mense in die Langkloof gedurende die agtiende eeu geleef het, in gedagte, is dit makliker om hul ekonomiese, kulturele, politieke en godsdienstige peil en ontwikkeling te begryp, want die mens leef in interaksie met sy omwêreld en dit bepaal in 'n hoë mate sy lewe op bogenoemde vlakke.

HOOFSTUK 2

OORSPRONKLIKE BEWONERS VAN DIE LANGKLOOF

Herkoms

Voor die verskyning van blankes in suidelike Afrika het die Khwe en die Boesman die gebied vanaf Noord-Namibië, suidwaarts tot by die Kaapse skiereiland en ooswaarts tot in die omgewing van die Visrivier, bewoon. Oor hul herkoms, en die verwantskap tussen dié twee groepe, is daar op verskillende stadia verskeie teorieë gehuldig.¹ Op grond van die bestudering van hul tale het dit egter duidelik geword dat die Boesman lank voor die Khwe in die gebied, wat later as die Kaapkolonie bekend sou staan, gewoon het.²

Klaarblyklik was die Khwe mense met 'n jagterskultuur wat in die omgewing van noordelike Botswana gewoon het. Op 'n stadium, waarskynlik gedurende die eeue onmiddellik voor die begin van die Christelike jaartelling, het 'n pastorale ewolusie plaasgevind en hulle het 'n oorwegend herderskultuur aangeneem, en as sodanig suidwaarts geïmmigreer. Die eerste geskrewe verslag oor die Khwe het ontstaan nadat Diaz van hulle gedurende 1488 in Mosselbaai op die lyf geloop het. Daar is egter grondige bewyse om aan te neem dat hulle vir ten minste 'n eeu vroeër al in die latere Kaapkolonie gewoon het. Die feit dat hulle hoofsaaklik herders was, he⁴ hulle van die Boesmans, wat uitsluitlik jagters en versamelaars van

1. R. Elphick: *Khoikhoi and the founding of White South Africa*, pp.3 - 9.
2. R. Elphick: *Khoikhoi and the founding of White South Africa*, p.10; H.J. le Roux: *Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713*, p.2.

veldkosse was, onderskei.³

Die migrasiedrif by die Khwe was as gevolg van hul behoefte aan nuwe weivelde. Behalwe dat hul op hul suidwaartse beweging weerstand van die Boesmans ondervind het, is talle van laasgenoemde in hul geledere opgeneem, en is die taal en herderskultuur van die Khwe oorgeneem.⁴ Die Khwe was getalsgewys sterker en beter bewapen en hulle het die Boesmans uit hul oorspronklike jaggebiede verdryf en hulle verplig om in die berggebiede te gaan skuiling soek.⁵

Verspreiding en vroeë kontak met blankes

Teen die tyd van die stigting van die blanke nedersetting aan die Kaap het die Khwe hoofsaaklik die kusvlaktes bewoon. Hulle is van die binneland afgesny deur die Boesmans wat hulle in die bergreekse en die droër dele van die land teruggetrek het. Dit was veral die geval langs die wes- en suidweskus. Ooswaarts langs die suidkus van die Kaapkolonie het die Khwestamme verder uitmekaar gewoon en was daar Boesmans tussen hulle op die kusvlaktes woonagtig.⁶

Met betrekking tot hul verspreiding kon die Khwe in drie kategorieë verdeel word: (1) die wat op, of na aan die Kaapse skiereiland gewoon het; (2) die sogenaamde "omliggende" Khwe soos die Cachouqua, Chainouqua en die Hessequa wat vanaf die Kaap redelik maklik bereikbaar was, en (3) die wat verderweg gewoon het, soos byvoorbeeld die Grigriqua, die Namaqua,

3. R. Elphick: *Khoikhoi and the founding of White South Africa*, p.11 - 13

4. R. Elphick: *Khoikhoi and the founding of White South Africa*, p.15.

5. H.J. le Roux: *Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713*, p.5.

6. H.J. le Roux: *Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713*, pp.5 - 6.

die Gouriqua, die Attaqua en die Outeniqua.⁷

Toe Jan van Riebeeck en sy geselskap gedurende April 1652 aan wal gestap het, was dit die **Goringhalconas** (Strandlopers) met wie hulle eerste in aanraking gekom het. Vir die Strandlopers sou dit nie die eerste kennismaking met blankes gewees het nie, want voor 1652 sou hulle sekerlik met Portugese, Engelse en Hollandse seemanne te doen gehad het. Hulle het nie vee besit nie en het hoofsaaklik van die kosse wat die see kon bied, gelewe, en het dus nie op weiveld aanspraak gemaak nie. 'n Klein groeple onder Ankaisoa het wel op 'n deel van die weiveld rondom die Kaap aanspraak gemaak. Hul verhoudinge met die blankes was meestal nie goed nie. Mede-aanspraakmakers op die land rondom en ten noorde van die Kaap was die **Gorachouqua** (Tabakdiewe) en die **Goringhaiqua** (Kaapmans). 'n Afvaardiging van die Goringhaiqua het alreeds op 10 April 1652 by die fort opgedaag, en na 20 Oktober van dieselfde jaar is daar begin om met hulle handel te dryf. Die Gorachouqua het in die lente van 1652 met die fort begin handel dryf.⁸

Die veeryke **Cochoqua** was een van die "omliggende" stamme wat in die omgewing van Saldanhabaai gewoon het. Daar is met hulle kennis gemaak nadat 'n boot langs die weskus opgestuur is om inboorlinge te soek met wie handelsbetrekkinge aangeknoop kon word, en 'n aantal Cochoqua in die baai aangekom het. Drie jaar het egter verloop voordat die handel met hulle begin vlot het.⁹

Oos- en suidooswaarts van die Kaap het die **Chainouqua** tot aan die

7. R. Elphick: **Khoikhoi and the founding of White South Africa**, p.117.

8. H.J. le Roux: **Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713**, pp.24 - 46. Sien ook Kaart 1: Trekgebied en onderlinge verspreiding van die Kaapse Hottentots, na p.45.

9. H.J. le Roux: **Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713**, pp.46 - 48.

Breërivier hul verblyf gehad. Drie vryburgers het hulle in Junie 1657 ontmoet, en as gevolg van die Khwe se bereidwilligheid om handel te dryf het daar, veral gedurende die sestigerjare van die sewentiende eeu, 'n florerende veehandel met hulle bestaan. Die Hessequa het hulle vee tussen die Breë- en Gouritsrivier laat wei. Dit was eers tydens die bewind van kommandeur Wagenaar dat 'n groepie Hessequa met vee by die fort opgedaag het. Gedurende 1668 het 'n ekspedisie onder Cruse die Hessequa besoek en vanaf 1676 is daar jaarliks 'n veerullekspedisie na hierdie stam gestuur.¹⁰

Die Grigriqua het verder weg van die Kaap langs die weskus tot aan die Olifantsrivier gewoon. Die Hollanders het in 1657 vir die eerste keer met hulle kennis gemaak, maar dit was een van die Khwe-stamme met wie daar min sprake van 'n vriendskaplike verhouding was, en min onderhandelinge is met hulle gevoer.

Met die Klein Namaqua wat tussen die Olifants- en die Oranjerivier met hul vee getrek het, is in 1661 kennis gemaak toe die ekspedisie onder Van Meerhof en Cruijthoff hulle in die omgewing van die huidige Clanwilliam raakgeloop het. Die ruilhandel met hierdie stam het as gevolg van die groot afstande nooit groot afmetings aangeneem nie.¹¹

Met die ekspedisie van 1667 het Cruse die Gouriqua op die walle van die Gouritsrivier besoek. Hulle trekgebied het ooswaarts langs die kus tot by Mosselbaai gestrek. By die Gouriqua het Cruse van die veeryke Attaqua gehoor, en tydens 'n ekspedisie wat hy die volgende jaar, 1668, onderneem het, het hy met hulle tussen Mosselbaai en George kennis gemaak. Met sy ekspedisie van 1689 het Schrijver uitgevind dat hulle trekgebied

10. H.J. le Roux: Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713, pp.104 - 106.

11. H.J. le Roux: Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713, pp.59 - 72.

noordwaarts tot in die Klein-Karoo gestrek het. In 1752 is dit deur die reiservarings van Beutler bevestig. In sy reisjoernaal word genoem dat die Attaqua tussen die Attaqua- en die Langkloof en verder noordwaarts gewoon het. As gevolg van die afstande was die blankes se kontak met die Attaqua gedurende die sewentiende eeu 'n uitsondering.¹²

Verder noord het die Inqua in die Groot-Karoo in gedeeltes van die huidige distrikte van Willowmore, Aberdeen en Jansenville gewoon. Die reisgeselskap van Schrijver het hulle in 1689 hier raakgeloop. Die Inqua het oor heelwat vee, veral beeste, beskik.¹³

Uit die joernale van die agtiende-eeuse reisigers is dit duidelik dat die gebied wat in die suide deur die see, in die noorde deur die Outeniqua- en die Langkloofberge, in die weste deur die Groot-Brakrivier en in die ooste deur die Keurboomsrivier begrens word, die trekgebied van die Outeniqua was. Dit is nie moontlik om vas te stel watter blankes die eerste keer met hulle kennis gemaak het nie, maar in 1699 het hulle bekend gestaan as een van die stamme met wie die Kompanjie op goeie voet verkeer het.¹⁴

Gedurende 1702 het 'n geselskap van 45 blankes en 45 Khwe in 'n oostelike rigting oor die berge getrek met die doel om vee van die inboorlinge te gaan roof. In 'n verslag oor hierdie gewraakte ekspedisie word dit net genoem dat hulle die Gamtours (Gamtobaqua) teëgekom het.¹⁵ Veel is nie van hierdie stam bekend nie. Hulle het waarskynlik op die kusvlakte tussen die Keurbooms- en Gamtoosrivier gewoon. Hulle was nie talryk nie, en was arm

12. H.J. le Roux: Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713, pp.143 - 149.

13. H.J. le Roux: Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713, pp.153 - 161.

14. H.J. le Roux: Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713, pp.149 - 153.

15. P.J. van der Merwe: Trek, p.23.

aan vee. Met Beutler se besoek aan hulle in 1752 was daar geen sprake meer van veebesit nie.¹⁶

Die vrybuiters-ekspedisie van 1702 vermeld ook net die naam van die Damaqua. Die Damaqua se trekgebied was tussen die Gamtoos- en Van Stadensrivier geleë. Toe Schrijver in 1689 die Inqua besoek, ontvang hy inligting dat hierdie stam bestaan en dat hul talryk en ryk aan vee sou wees. Uit Beutler se reisjoernaal van 1752 is niks hiervan geboekstaaf nie. Dit wil voorkom asof die Damaqua se stamlewe, teen die tyd dat die blankes vir die eerste keer hul weivelde besoek het, tot so 'n mate verbrokkel was dat slegs die stamnaam en die landstreek wat hul bewoon het, nog bekend was.¹⁷

Oor die Damasonqua wat die gebied tussen die Van Stadens- en Boesmansrivier bewoon het, is weinig bekend. Ten spyte van die feit dat Beutler hulle as Khwe beskryf, bestaan die vermoede dat hulle miskien Boesmans kon wees.¹⁸

Die reisjoernaal van Beutler is die enigste bron van inligting oor die Hoengeyqua wat die gebied tussen die Boesmans- en Visrivier as hul trekgebied gehad het. Oor die aard van die stam se samestelling en hul rykdom aan vee kan tot 'n hoë mate net gespekuleer word.¹⁹

Die Gonaqua het nie alleen tussen die Vis- en die Keiskammarrivier gewoon nie, maar ook noord van die Visrivier tussen die Xhosa waar

---

16. H.J. le Roux: Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713, pp.161 - 163.

17. H.J. le Roux: Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713, pp.164 - 165.

18. H.J. le Roux: Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713, pp.165 - 166.

19. H.J. le Roux: Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713, pp.165 - 168.

bloedvermenging plaasgevind het.²⁰

Leefwyse

Oorspronklik was die Khwe net soos die Boesman van jag en die insameling van veldkosse afhanklik. Selfs nadat die besit van vee vir die Khwe belangrik geword het, het bogenoemde aktiwiteite nog steeds 'n belangrike rol in hul ekonomiese en kulturele lewe gespeel. In die jagproses het hulle nog van dieselfde tegnieke as die Boesmans gebruik gemaak. Volgens tradisie kon hulle die vee in die sorg van die vrouens laat terwyl hulle op die jagtogte weg was. Hulle dieet het nog hoofsaaklik uit veldkosse, wat deur die vrouens ingesamel is, bestaan. Van die vee is net met spesiale geleenthede geslag. Anders as die Boesmans het hulle, as dit beskikbaar was, melk as deel van hul dieet gehad.²¹

Tussen die Khwe en die Boesman het ruilhandel plaasgevind. In ruil vir velle van wildediere, heuning, veldkosse, pyle, boë en pylkokers het die Boesman melk of, by uitsondering, vleis ontvang. Dit het ook gebeur dat Boesmans as jagters dienste aan die Khwe gelewer het. Aanvanklik het hulle dan onder die gesag van hul eie kaptein digby 'n Khwe-kraal gewoon. Met verloop van tyd het hulle in die Khwe-kraal gewoon. Die Boesmans het ook as boodskappers en soldate vir die Khwe diens gelewer. In die verband het hul jagtersvernuf en hulle goeie kennis van die omgewing baie goed te pas gekom. As wagters teen indringers en om snags by die krale van die Khwe wag te staan, was hulle dienste waardevol. Gedurende vredestyd het hulle vleis vir hul dienste ontvang, en na gevegte waaraan

---

20. H.J. le Roux: Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713, pp.168 - 178.

21. R. Elphick: Khoikhoi and the founding of White South Africa, pp.31 - 32.

hulle ook deelgeneem het, het hulle die buit gedeel. Die Khwe het ook Boesmans gebruik om hul veetroppe te laat wei en op te pas.

Alhoewel die Khwe baie van die jagterskultuur en die kennis van die gebied se fauna en flora van die Boesman geleer het, was dit die Khwe-kultuur wat oor die algemeen aanvaar is waar dié twee bevolkingsgroepe mekaar beïnvloed het.²²

Vee was die rykdom van die Khwe, en dit kon maklik katastrofiese gevolge hê as die veetroppe drasties deur veesiektes, droogtes, oorbeweidings en rooftogte van Boesmans verminder is. As 'n Khwegroep welvarend geraak het, het dit gebeur dat Boesmans van die omgewing 'n koalisie gevorm het en hulle vee geroof het. Volgens Khwe-tradisie was die vee nie in besit van die stam nie, maar was dit die eiendom van 'n enkeling of 'n familie. Dus kon 'n persoon of familie deur 'n rooftog geruïneer word. Die opsies wat dan vir hom oop was, was om skaapwagter vir 'n ander Khwe te word, of om deur die jag vir hom en sy afhanklikes te sorg. So het die reisiger Beutler in 1752 gevind dat die Gamtours en kleiner stammetjies nader aan die Gonaqua as gevolg van jagtogte deur die Boesmans verarm is, en dat hulle van jag en veldkosse moes leef.²³

Die Khwe-stamme moes noodgedwonge met hul vee beweeg soos dit deur die gebrek aan goeie weiding en die beskikbaarheid van ander weidingsgebiede voorgeskryf is. 'n Stam het ook van woonplek verander as een van hul lede sou sterf, want daardie besondere plek is dan as vervloek beskou.²⁴

'n Khwe-gemeenskap het uit 'n familiegroep of -groepe ("clan") bestaan. Die individu was meer lojaal teenoor hul familiegroep as teenoor die stam,

22. R. Elphick: *Khoikhoi and the founding of White South Africa*, pp.33 - 37.

23. R. Elphick: *Khoikhoi and the founding of White South Africa*, pp.38 - 41.

24. R. Elphick: *Khoikhoi and the founding of White South Africa*, p.58.

en daarom het so 'n groep dikwels weggebreek om hul eie stammetjie te vorm. Elke stam het volle reg op 'n waterbron opgeëis en hul trekgebied rondom dié waterbron afgebaken.²⁵

Die kaptein van 'n Khwe-stam is deur sy oudste seun opgevolg, en in gevalle waar die seun te jonk was om sy vader op te volg, is 'n regent aangestel. Veral in die Wes-Kaap was dit algemeen dat 'n kaptein 'n tweede-in-bevel in die persoon van 'n broer of 'n broerskind gehad het. Die kaptein is deur 'n raad van familiehoofde onder sy jurisdiksie bygestaan. Een van die belangrike funksies van die raad was om geskille tussen familiegroepe te besleg. Die kaptein was nie outokraties nie, en dikwels is die raad se besluite deurgevoer. In teorie was die kaptein egter soewerein as dit by belangrike besluite soos in verband met oorlogvoering gekom het.

Poligamie is dikwels deur kapteins beoefen, maar dit was nie algemeen onder die gewone Khwe nie. As 'n kaptein meer as een vrou sou neem, was dit 'n teken van welvarendheid. Hulle meerderwaardigheid is verder beklemtoon deur 'n groter hut as die res.²⁶

Die Khwe was nie 'n veglustige bevolksgroep nie. Hulle het nie professionele soldate of ander militêre leiers behalwe hulle kapteins gehad nie. Tog het stamme baie oorloë onder mekaar gevoer. Dit het gewoonlik gegaan oor indringing in mekaar se trekgebiede, en provokasie deur dade soos moord en diefstal. As aanvalswapen het hulle die werpspies en kort stokke ("rackums") bo die pyl en boog verkies. Die enigste verdedigingswapen wat hulle gebruik het, was die kerie wat hulle gebruik het om die pyle, assegaaie en "rackums" mee af te weer. Die gevegte tussen stamme het gewoonlik nie langer as een dag geduur nie. Die

25. R. Elphick: *Khoikhoi and the founding of White South Africa*, p.44.

26. R. Elphick: *Khoikhoi and the founding of White South Africa*, pp.46 - 48.

roofgroepe was meesters van die guerillategniek.²⁷

Binne sestig jaar na 1652 het die tradisionele Khwe-ekonomie, en sosiale strukture in duie gestort. Volgens Elphick kan dit nie bloot daaraan toegeskryf word dat die blankes dit deur militêre geweld teweeg gebring het nie, want die koloniste was te min in getal en hul botsings met die Khwe te weinig. Ewe-eens kan dit ook nie bloot aan die verwoestende pokkie-epidemie van 1713 toegeskryf word nie. Die verval van die Khwe was al ver gevorder en onomkeerbaar voordat die finale katastrofe van 1713 hulle getref het. By die Khwe was daar tradisionele swakhede teenwoordig wat deur die tussenkoms van die blankes sterker na vore gebring is.²⁸

Aanwesigheid in die Langkloof

Die Langkloof met sy volop water, veldkosse, baie wildsoorte en doeltreffende verblyfplekke in die berge was 'n gunstige vesting vir die Boesmans. Afdoende bewyse wat aantoon dat hulle daar woonagtig was, het dwarsdeur die hele vallei, asook en veral langs die Kougarivier, behoue gebly. Baie grotte en goedbewaarde Boesmantekeninge is nog op plase soos Opkomst, Brandhoek en Louterwater te sien. Omrede hul roofsgtigheid moes die blanke koloniste in die Langkloof tot laat in die agtiende eeu 'n voortdurende stryd teen hulle voer. In 1781 was Matthijs Strydom, veldkorporaal in die Langkloof, so radeloos met hierdie probleem dat hy sy toevlug tot die landdros moes neem. Landdros Van Ryneveld van Swellendam het in November van daardie jaar by sy owerhede in die Kaap gerapporteer dat hy 'n klag van Strydom ontvang het "over de inpertinenten van eenige der burgeren, dewelke hem dagelijks pesten om

---

27. R. Elphick: *Khoikhoi and the founding of White South Africa*, pp. 53 - 56.

28. R. Elphick: *Khoikhoi and the founding of White South Africa*, p.xvii.

Commando's in het gebergte en ontoegankelike klipkransen te doen, gelijk dan ook reeds eenige maalen zonder vrug was getenteerd, wyl de rotzen onmooglijk te beklimmen waaren".²⁹

Uit die beskikbare bronne kry 'n mens die indruk dat die Boesmans se teenwoordigheid in die Langkloof vir die grootste deel van die agtiende eeu sterker as dié van die Khwe gevoel is. Die Duitser, O.F. Mentzel, wat as soldaat in diens van die V.O.C. nege jaar aan die Kaap deurgebring het, en sy waarnemings te boek gestel het, oorvereenvoudig egter as hy in 1787 die saak afmaak deur te sê dat daar tussen die Mosselbaai en Gamtoosrivier net Boesmans gewoon het.³⁰ In die Langkloof het daar wel ook Khwe gewoon, maar dit is moeilik om uit die skrale bronne tot ons beskikking 'n duidelike beeld van hul aanwesigheid in die gebied op te bou. Dit is wel duidelik dat geen groot stam daar gewoon het toe die blankes hul verskyning gemaak het nie. Dit was bepaald die roofsg van die Boesmans wat veroorsaak het dat geen groot getalle Khwe hulle in die Langkloof tuisgemaak het nie. Hierdie vermoede word deur Beutler bevestig. Hy wyt die groepies wat van omliggende stamme afkomstig was en in die Langkloof verspreid geraak het hieraan toe, en verklaar dat "die dewelke nu hier en daar nog worden gevonden bestaan uijt verscheijde natien die sig bijeen hebben gevoegt" Dié besondere reisjoernaal meld verder dat hierdie heterogene groepies Khwe van geroofde vee gelewe het. Daar word nie gemeld van wie die vee gesteel is nie, maar aangesien daar op daardie stadium nog nie koloniste was wat hul wettig in die Langkloof gevestig het nie, moes hul dit van die omringende Khwe-stamme of van koloniste buite die Langkloof geroof het. As hulle dit nie kon kry nie het hulle van jag en eetbare veldkosse geleef. Die Khwe-groepies het ook grusame oorloë onder mekaar gevoer as die een

29. C 2230 Dagregister: Swellendam, 21 November 1781, p.56.

30. O.F. Mentzel: *A geographical and topographical description of the Cape of Good Hope*, 111, p.330. Hy skryf van die Boesmans wat in dié gebied "either in the crevices of rocks or in miserable hovels" gewoon het.

groep op die jaggebied van 'n ander oortree het.³¹

Daar is bewyse dat dergelike groepies Khwe tot diep in die agtiende eeu in die Langkloof bly voortbestaan het. Sparrman het gedurende sy reis van 1775/1776 in die omgewing van Klipdrift (Louterwater) 'n groep Khwe aangetref wat die Langklowers die "Berghottentot" genoem het. Net soos Beutler het hy ook, sonder om te noem van wie, gemeld dat hulle geleef het van die vee wat hulle gesteel het. As hulle dit nie kon kry nie, het hulle wild gejag en veldkosse versamel.³² Op die buurplaas, Klipheuwel, het hy só 'n ou "Boschhottentot" en sy vrou in diens van Stephanus Ferreira aangetref. Ferreira het hom meegedeel dat hulle tot 'n paar maande vantevore as leiers van omtrent 100 dergelike Khwe opgetree het, "maar van de vorstlijke of aartsvaderlijke waardigheid door hem tot den herdersdienst by etlijke honderd schaapen vernederd waren".³³

Net in een bron, naamlik in Beutler se reisjoernaal, word gemeld dat in die Langkloof en in die vallei van die Kromrivier 'n aparte Khwestam, naamlik die Gamtobaqua, gewoon het, maar as gevolg van die roofsgug van die Boesmans het hulle "met haare craalen vertroocken na het Houteniquas land",³⁴ die gebied suid van die Outeniqua- en Langkloofberge.

Die groepies Khwe of enkeles wat in die Langkloof rondgeswerf het, het van die stammetjies oos en wes daarvan afgesplinter. Wes van die Langkloof het ta'le Khwestammetjies gewoon. 'n Groep blankes wat gedurende 1702 'n strooptog op die Xhosa, 'n Bantustam noord van die Visrivier, uitgevoer het, het ook deur die Langkloof getrek. In die ondersoek wat uit hierdie

31. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.81.

32. A. Sparman: Reize naar de Kaap de Goede Hoop, de Landen van den Suidpool, en rondom de Waereld; doch voornaamlijk in de Landen der Bontentotten en Kafferen: In de jaaren 1772 tot 1776 gedaan door Andreas Sparman, I, p.343.

33. A. Sparman: Reize naar de Kaap de Goede Hoop, I, p.342.

34. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.80.

voorval voortgespruit het, het dit geblyk dat hulle op hul pad vanaf die Kaap ooswaarts tot by die Langkloof die volgende Khwestamme aangetref het: "de Sonsequaas; Hessequaas;³⁵ Gouris (en) Attaquaas"³⁶ Die grootste stam net wes van die Langkloof, in die Cannaland, was dus die Attaqua. Hulle was wyd verspreid en het ook suidwes van die Langkloof tussen die Gouritsrivier en Mosselbaai tot aan die Attaquasberge gewoon. Beutler wat met sy geselskap gedurende 1752 deur die Langkloof gereis het, noem dat die Attaqua ook vanaf die Attaquaskloof tot aan die Langkloof en verder noordwaarts die land in gewoon het. Dit word ook genoem dat baie van hierdie Attaqua, as gevolg van die roofsug van die Boesmans, as arbeiders by die koloniste in diens getree het of hulle by die oorsprong van die Gouritz- en Olifantsrivier gaan vestig het.³⁷

Oos van die Attaqua en suid van die Langkloof het die Outeniquastam gewoon. Oor hul teenwoordigheid in hierdie gebied is daar baie bewyse waarvan die feit dat die berge tussen die Langkloof en George die Outeniquaberge genoem word seker die beste getuigenis is. Le Vaillant verklaar dat *Outeniqua* 'n Khwewoord is wat beteken "a man loaded with honey", en voeg by: "in affect you cannot walk a step without meeting with swarms of bees".³⁸

Voor 1687 was die Outeniquastam die mees oostelike Khwestam wat aan die

---

35. Isaac Scrijver getuig ook van die bestaan van die Hessequastam wes van die Gouritsrivier. Op 22 Januarie 1687 het hulle van die Gouritsrivier vertrek en toe hulle op die vlakte tussen hierdie rivier en Mosselbaai kom, vind hulle dat die Hessequa dit aan die brand gesteek het omdat die blankes hulle verbied het om die geselskap te volg. As gevolg hiervan noem hulle hierdie gebied die "brandveld". (E.E. Mossop: *Joernale van die Landtogte van Die Edele Vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en die Vaandrig Isaac Schrijver (1689)*, p.218).

36. C 1428 Uitgaande Briewe, 1 April 1703, pp.111,112.

37. VC 60 Beutlers Landreis, p.80.

38. F. le Vaillant: *Travels from the Cape of Good-Hope into the Interior Parts of Africa*, I , p.170.

Kompanjiesregering bekend was. Dit was gedurende Februarie van daardie jaar dat hulle verneem het van 'n stam wat verder ooswaarts gewoon het. 'n Khwe het by die kasteel aangekom en vertel van sy stam wat verder oos as die Outeniqua gewoon het. Sy beriggewing oor sy stam was so belowend dat die amptenare aan die Kaap geglo het dat hy deur die regeerder van die legendariese Monomotapa gestuur is - die groot potentaat na wie hulle al só lank gesoek het. In Desember 1688 het daar weer 'n deputasie van hierdie stam wat 'n handelsooreenkoms met die blankes wou aangaan by die fort opgedaag.³⁹ Na aanleiding hiervan het die ekspedisie onder Isaac Schrijver die kasteel op 4 Januarie 1689 verlaat om die Inqua- (Inquahase-) Khwe te gaan soek.⁴⁰ Hierdie geselskap het deur 'n deel van die westelike Langkloof gereis, maar noem geen ander stam wes van die Langkloof of enige stam wat in daardie deel van die Langkloof gevestig was nie.

Die lede van die gewraakte strootog van 1702 noem dat hulle na die Attaqua die Gamptouwer, Damaqua en Moetsjeson aangetref het.⁴¹ Dus is dit hieruit duidelik dat hulle in die Langkloof self geen Khwestam aangetref het nie en eers weer aan die Gamtoosrivier by 'n stam uitgekome het. Beutler tref ook oos van die Langkloof stammetjies aan wat hy die Damasqua, Damasonqua en Hoengeijqua noem.⁴²

Noord van die Langkloof was die grootste stam die Inqua wat Schrijver gedurende 1689 in die omgewing van die huidige Aberdeen besoek het.⁴³ Noordoos en oos van die Langkloof was daar die Gonaqua wat aan die einde

---

39. G.M. Theal: *History of South Africa*, III , pp.305 - 306.

40. E.E. Mossop: *Joernale van die Landtogte van Die Edele Vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en die Vaandrig Isaq Schrijver (1689)*, p.195

41. C 1428 Uitgaande Briewe, 1 April 1703, p.112.

42. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.80.

43. G.M. Theal: *History of South Africa*, III , p.307; J.A. Heese: *Die kerk in die wolke: eeufeesgedenkboek Uniondale 1866 - 1966*, p.1.

van 1782 deur die flambojante reisiger Le Vailant besoek is.⁴⁴

Lede van hierdie omringende stamme, naamlik die Attaqua, Gonaqua en Inqua, het hulle in die Langkloof bevind. Die teenwoordigheid van Attaqua in die Langkloof word bevestig deur Isaac Schrijver wat by ten minste een geleentheid met so 'n groepie kennis gemaak het. Op 30 Januarie 1689, terwyl hy aan die Doringrivier, net noord van die Langkloof, vertoef het, het daar twee Attaqua by sy geselskap aangekom. Hulle het vertel dat hulle nie ver daarvandaan nie, in 'n suid-suidoostelike rigting oor die bergreeks heen gewoon het.⁴⁵ Hulle het dus nie aan die groep Attaqua, wat deur Cruse besoek is, behoort nie, maar het waarskynlik in die Bo-Langkloof of die valleitjies suid van die Langkloof gewoon.

Die Gonaqua het ook in die Langkloof hulle tuiste gevind. Gedurende 1804 het kommissaris De Mist deur die Langkloof gereis en sy ondervindinge is deur Hinrich (Heinrich) Lichtenstein te boek gestel. Hierin word vermeld dat toe hulle by veldkornet Rademeyer op Louterwater aandoen, hulle daar 'n baie ou Khwegraf gesien het. Dit was 'n ruwe klipstapel met 'n omtrek van tussen twintig en dertig tree. Hierdie Khwe moes 'n geërde persoon onder sy stamgenote gewees het, en was waarskynlik die Khwe-kaptein wat Sparrman sowat 29 jaar vantevore in diens van Stephanus Ferreira op Louterwater aangetref het.⁴⁶ Elke Khwe wat by die graf verby geloop het, het vars blomme daarop neerglê. Dit moes Gonaqua gewees het wat hierdie gebaar uitgevoer het, want na aanleiding daarvan beweer Lichtenstein dat die Gonaqua 'n hoër beskawing as die ander stamme gehad het. So-iets het

---

44. W.J. de Kock en D.W. Kruger (reds.): Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek, 11, p.406.

45. E.E. Mossop: Joernale van die Landtogte van Die Edele Vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en die Vaandrig Isaq Schrijver (1689), p.222.

46. A. Sparman, Reize naar de Kaap de Goede Hoop, de Landen van den Suidpool, en rondom de Waereld; doch voornaamlijk in de Landen der Hottentotten en Kafferen: In de jaaren 1772 tot 1776 gedaan door Andreas Sparman, 1, p.342.

hy nie voorheen onder ander stamme gesien nie.⁴⁷ Hy impliseer dus nie alleen dat daar aan die begin van die neëntiende eeu met sy deurreis nog Gonaqua in die Langkloof was wat aan dié ritueel deelgeneem het nie, maar ook dat lede van hierdie stam al lank daar woonagtig was.

Die Gonaqua het volgens oorlewering vroeg in die sewentiende eeu tussen die Mgazi- en Umtatariviere gewoon en hulle is toe deur die naderende Bantu weswaarts weggedruk. Hulle het die oorheersende stam geword tot by die Gamtoos waar Le Vaillant hulle vir die eerste keer op die walle van dié rivier raakgeloop het. Hulle was besonder donker van kleur en die algemene beskouing was dat hulle vermenging met die Xhosa die oorsaak daarvan was.⁴⁸ In die jare na Le Vaillant se besoek moes die druk van die Bantu, oos van hulle, al hoe sterker geword het sodat die Gonaqua die oorheersende stam in die Langkloof geword het.⁴⁹

Thunberg weer, het in sy reisbeskrywing, onder die datum 29 November 1773, die opmerking gemaak dat daar baie min van die oorspronklike bewoners van die Langkloof oorgebly het en dat hy glo dat die Langkloof vroeër deur groot getalle van die Heijkom-Khwe bewoon was.⁵⁰ Hiermee het hy waarskynlik bedoel dat van die Inquahase-stam wat in 1689 deur Schrijver in die omgewing van die huidige Aberdeen besoek is ook in die Langkloof gewoon het. Toe Schrijver net noord van die Langkloof, tussen die Doring- en Brakrivier, ooswaarts gegaan het, het twee Attaqua by hom aangesluit en aan hom gesê dat die kaptein van die Inquahase, wat vier dae

47. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.234.
48. J.C. Quinton en A.M. Lewin Robinson (reds.): *Francois le Vaillant reisiger in Suid-Afrika*, 1 , p.132. Sien ook plate 35 en 36.
49. "Die oorspronklike Hottentotstam van die Langkloof was die Gonaquas, vredeliewende mense met beskaafde maniere." (C.J. Scheepers Strydom: *Geslagsregister en familiegeskiedenis van die Strydoms van Langkloof*, p.3).
50. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, 11 , p.61.

se reis vanaf daardie plek gewoon het, se naam Hijkon was.⁵¹

Dit is net Sparrman wat daarvan melding maak dat hy gedurende 1775 tydens sy reis deur die Langkloof Khwe teëgekom het wat vanuit Outeniqualand afkomstig was en hulle was waarskynlik Outeniqua. Hy het van hulle verneem dat hulle van hul werkgewers gedros het en op pad terug na Outeniqualand, na hul stamgenote, was.⁵² Hulle was dus waarskynlik plaaswerkers in die Langkloof.

Dit wil voorkom of die pokke-epidemies van 1713, 1755 en 1767 wat die Khwe so geweldig swaar getref het, die Khwe in die Langkloof ook geraak het. Die enigste leidraad dat hierdie gevreesde siekte moontlik deur Khwe wat voor die gevaar probeer uitvlug het tot in die Langkloof gedra is, is die raaiselagtige grafte wat deur Sparrman en Thunberg op die plaas Krakeelrivier gesien is. Sparrman praat van "eene menigte steenhoopen, van kleine ronde keisteenen gemaakt, en drie of vier voet hoog, welke hier sedert onheuglijke tijden geweest waren, zonder dat men ontdekken kon, tot welk einde, of om welke redenen, zij eertijds op deeze wijze op een gehoopt mogten zijn".⁵³ Thunberg kon 'n bietjie meer oor hierdie grafte uitvind. Toe die blankes hom geen aanduiding van die oorsprong van die graftes kon gee nie, het hy by die Khwe begin navraag doen en 'n ou Khwe "informed me that the inhabitants of this tract had died of ulcers, in great numbers". En dan maak hy 'n afleiding wat miskien ook 'n verklaring bied waarom daar in die Langkloof gedurende die agtiende eeu nie baie Khwe te vinde was nie. Hy sê dat die inligting van die ou Khwe hom goeie rede gee om tot die gevolgtrekking te kom "that this place had been well inhabited,

51. E.E. Mossop: *Joernale van die Landtogte van Die Edele Vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en die Vaandrig Isaq Schrijver (1689)*, p.223.

52. A. Sparman, *Reize naar de Kaap de Goede Hoop, de Landen van den Suidpool, en rondom de Waereld; doch voornaamlijk in de Landen der Hottentotten en Kafferen: In de jaaren 1772 tot 1776 gedaan door Andreas Sparman*, 1, p.342.

53. A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop*, I, p.342.

and even populous, and that it was the small pox which had made this extraordinary devastation".⁵⁴

Die Khwe in die Langkloof se sosiaal-maatskaplike posisie in die agtiende eeu is dus deur verskeie faktore verander en gevorm. In die isolasie van die vallei was hulle nie 'n homogene groep nie, maar van verskeie stamme afkomstig. Dit het hulle nie in 'n posisie geplaas om 'n sterk front te vorm nie. Verder is hulle verswak deur die pokke-epidemies en die plunderende Boesmans. Teen die inkomende blankes kon hulle nie veel weerstand bied nie, en veel verder kon hulle, as gevolg van die naderende Bantu, nie beweeg nie. Dit het tot gevolg gehad dat hulle tot die minderwaardige posisie van plaasarbeiders vir die koloniste verval het. Vir die Langklowers het hulle nie veel van 'n bedreiging ingehou nie. Die blanke besetting van die Langkloof, darenteën, het finaal 'n einde gemaak aan die onafhanklike bestaan van die Khwe in daardie vallei.

---

54. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, 1, p.193.

HOOFSTUK 3

DIE BLANKE VEEBOERTREK NA DIE BINNELAND

Gedurende die agtiende eeu het die uitbreiding van die blanke koloniste na die binneland van Suid-Afrika versnel. Hierdie uitbreiding het ook in 'n suidooswaartse rigting plaasgevind sodat die eerste plaas in die Langkloof gedurende die sestigerjare uitgegee is. Twee faktore was veral vir hierdie versnelde uitbreiding verantwoordelik, naamlik die ontwikkeling van veeboerdery en die stelsel van grondbesit.

Ontwikkeling van die veeboerdery

Die V.O.C. wat sedert 1652 in beheer aan die Kaap was, was 'n magtige geoktrooieerde maatskappy wat deur 'n Raad van Direkteure, die Here XVII, vanuit Amsterdam geadministreer is. Aanvanklik was daar geen sprake van die totstandkoming van 'n kolonie nie. Die beplanning was dat die Kaap as halfwegstasie na Indië moes dien. Die siekes sou hier afgelaai word om te herstel, en die Kompanjie se skepe moes van vars vleis en groente voorsien word.

Dit was juis as gevolg van hierdie opdragte aan die Kaapse bewindhebbers dat daar reeds aan die einde van die eerste dekade van die agtiende eeu, teen die beplande verloop van sake, 'n uitbreidende landboukolonie tot stand gekom het.¹

Die verwagting van die owerhede was dat die Vryburgers op hul eiendomsplase akkerbou sou toepas om vars vrugte en groente te verskaf,

1. A. Appel: Die distrik Oudtshoorn tot die tagtigerjare van die neëntiende eeu: 'n sosio-ekonomiese studie, p.1.

terwyl die Kompanjie deur 'n ruilhandel met die Khwe die vars vleis sou voorsien. Om verskeie redes, waarvan die selfverrykende boerdery-aktiwiteite van die hoë amptenare een van die belangrikste was, het akkerbou hier aan die Kaap misluk.² Veeboerdery het al hoe aantrekliker vir die koloniste geword, en baie gou het die meeste begin om deur middel van ruilhandel met die Khwe, onwettig veral na die plakkate van 1693, en teen die einde van die sewentiende eeu met die seën van die Kompanjie,³ 'n veestapel op te bou. Van die Kompanjie het hulle kosteloos die reg verkry om hul vee op die oop stukke grond tussen die eiendomsplase te laat wei.⁴ Voor die einde van die sewentiende eeu het die veeboerdery as bybedryf al 'n beduidende rol in die ekonomiese lewe aan die Kaap gespeel. Alreeds teen die begin van die tagtigerjare was daar boere met kuddes van 1000 stuks vee. Volgens die jaarlikse opgawes het die gemiddelde veeboer teen 1712 reeds 'n kudde van ongeveer 600 skape en 100 beeste besit.⁵

Die onvermydelike gevolg hiervan was dat die behoefte aan geskikte weiveld al hoe groter geword het. Waar goewerneur Simon van der Stel hierdie voorkeur vir die veeboerdery met wetgewing probeer ontmoedig het, het sy opvolger, W.A. van der Stel, ander idees gehuldig. Hy het veeboerdery aangemoedig en begin om nuwe grond in die vallei wat hy 't *Land van Waveren* (Tulbagh) genoem het, uit te reik. Die grond was vrugbaar, maar die vallei was te ver van die Kaapse mark geleë om die landbou daar lonend toe te pas. Die vryburgers hier was dus byna uitsluitlik op die veeboerdery aangewese. Sy opvolgers se houding ten opsigte van die

2. Vir besonderhede oor die mislukking van die akkerbou, sien L. Guelke: *The white settlers, 1652 - 1780* (R. Elphick and H. Giliomee: *The Shaping of South African Society, 1652 - 1820*).
3. A.J. Böeseken: *Die geheime en bekoring van Afrika* (C.F.J. Muller (red.): *Vyfhonderd jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, p.47).
4. H.J. van Aswegen: *Geskiedenis van Suid-Afrika tot 1854*, p. 96.
5. A. Appel: *Die distrik Oudtshoorn tot die tagtigerjare van die neentiende eeu: 'n sosio-ekonomiese studie*, p.5.

veeboerdery was ook gunstig en dit is weerspieël in die toenemende grootte van die koloniste se veestapels.⁶

Gedurende 1700 is die verbod op veeruil met die Khwe opgehef,⁷ en sedert 1703 het die koloniste die reg verkry om vir tydperke wat van drie maande tot 'n jaar van krag was, met hul vee op veeposte te gaan oorstaan.

Met verloop van tyd het daar 'n geslag seuns grootgeword wat 'n voorkeur vir die nomadiese herderslewe ontwikkel het. Vir hulle was dit 'n natuurlike en onvermydelike beroepskeuse om veeboer te word en hulle op veeposte dieper die binneland in te vestig.⁸

Veeboerdery was ook 'n aantreklik alternatief aangesien die jong boerseun nie veel kapitaal nodig gehad het om daarmee te begin nie. Hy het nie nodig gehad om baie slawe of duur implemente te koop nie. As sy vader nie die gebruik gehandhaaf het dat by die geboorte van 'n seun 'n oeilam of verskalf vir hom gemerk is en sodoende 'n klein kuddetjie opgebou is nie,⁹ was sy grootste probleem om vee te bekom. Om met 'n veeboerdery te begin sou hy ten minste 'n perd, 20 beeste, 50 skape, 'n wa en 'n bietjie toerusting en 1000 Kaapse gulde nodig gehad het. As hy dit nie gehad het nie, kon hy 'n kneg vir 'n gevestigde veeboer word. Baie keer het hy vir 'n deel van die opbrengs gewerk en kon hy sodoende die nodige kapitaal bekom.¹⁰

---

6. A.J. Böeseke: Die geheime en bekoring van Afrika (C.F.J. Muller (red.): *Vyfhonderd jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, pp.48,49).

7. P.J. van der Merwe: *Trek*, p.22.

8. A. Appel: *Die distrik Oudtshoorn tot die tagtigerjare van die neëntiende eeu: 'n sosio-ekonomiese studie*, p.5.

9. A.J.H. van der Walt: *Die Eeu van die Veeboer-Pionier* (A.J.H. van der Walt, J.A. Wiid en A.L. Geyer: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, I, p.118).

10. L. Guelke: *The white settlers, 1652 - 1780* (R. Elphick and H. Giliomee: *The Shaping of South African Society, 1652 - 1820*, p.64).

'n Ander belangrike ontwikkeling wat die veeboerdery vir die jong man die logiese uitweg gemaak het, was toe die V.O.C. in 1717 aan die Kaapse regering die opdrag gegee het dat daar, omrede die oorproduksieprobleme, geen elendomsplase meer uitgereik moes word nie. Die volwasse seun en nuwe kolonis het nou net een moontlikheid voor hom gehad, en dit was om 'n weilisensie uit te neem en hom op veeboerdery toe te lê.¹¹

Die ontwikkeling van die veeboerdery het tot gevolg gehad dat die kolonie in 'n noordelike en 'n oostelike rigting uitgebrei het. Op die ooswaartse roete het die veeboere teen 1730 teen 'n digbegroeide boswêreld gestuit. Dit het die trekboere noordwaarts oor die berge, en vandaar weer ooswaarts tot in die Langkloof gelok.

Die stelsel van grondbesit aan die Kaap

Saam met die ontwikkeling van veeboerdery het die stelsel van grondbesit die ooswaartse uitbreiding van die blanke boere aan die Kaap versnel. Voortvloeiend uit die toekenning van weilisensies het die stelsel van "leenings plaatsen" ontwikkel. Wanneer 'n veeboer 'n leningsplaas wou bekom, moes dit eers gelokaliseer word. Die veeboer het gewoonlik 'n waterbron as middelpunt, die "ordonnantie" genoem, gekies en die plaas van 'n naam voorsien. In die *Oude Wildschutte Boeken* is dit somtyds baie vaag beskryf. Die amptenare het nie oor die geografiese kennis beskik nie en selfs die plase van die distrikte en wyke is verwar sodat eintlik net die eienaar en sy bure presies geweet het waar die plaas geleë is.

'n Leningsplaas het 'n deursnee van 'n uur se stap oorkruis beslaan. In 1735 het landdros Louwrens van Stellenbosch en sy heemrade gepoog om te bepaal watter afstand een uur se stap verteenwoordig. Volgens hulle

---

11. A. Appel: Die distrik Oudtshoorn tot die tagtigerjare van die neëntiende eeu: 'n sosio-ekonomiese studie, p.5.

berekeninge is daar gemiddeld 110 tree per minuut gestap. Dit was egter nie bevredigend nie, want die lengte van 'n tree asook die snelheid waarmee gestap word, verskil by verskillende persone. Dit wissel selfs by dieselfde persoon in verskillende omstandighede. Om 'n mate van konsekwentheid te verkry, het dit met verloop van tyd die gewoonte geword om by die aftree van die leningsplase die snelheid waarmee gestap word op 100 tree van 3 voet elk per minuut vas te stel.¹² Teoreties was dit dus sirkelvormig met die waterbron of opstal as die middelpunt. Dit het aan die voornemende veeboer 'n plaas van ongeveer 3000 morg (ongeveer 2508 hektaar) besorg.¹³ Dit is nooit presies afgebaken nie. Al vereiste was dat dit ten minste een uur se stap van die naasliggende plaas moes wees.¹⁴ As gevolg van die geaardheid van die grond en die verspreiding van die waterbronne het dit in die praktyk daarop neergekom dat baie opstalle veel verder as twee uur van mekaar geleë was, en verreweg die meerderheid meer as 'n uur van mekaar verwyder was.¹⁵

Die leningsplaas het nooit die eiendom van die veeboer geword nie, en by sy afsterwe kon dit nie onder sy seuns verdeel word nie. Hy kon wel sorg dat een van sy seuns die plaas behou deur die opstal aan hom te bemaak. Die veeboer kon maklik sy plaas los en 'n beter een op ordonnansie neem, of eenvoudig 'n tweede of derde byneem. Die uitbreiding van die kolonie is daardeur verhaas, asook deur die gebruik dat die seun, sodra hy volwassenheid bereik, vir hom 'n eie plaas op lening geneem het. Die veeboer kon wel alle onroerende verbeterings op die plaas, veral die opstal, aan die volgende leninghouer verkoop. Die prys was dan sodanig asof die

12. P.J. van der Merwe: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie*, pp.91 - 94.

13. C.G. Botha: *Social life in the Cape Colony*, p.67; G.G. Visagie: *Regspleging en reg aan die Kaap van 1652 - 1806*, p.82.

14. H.J. van Aswegen: *Geskiedenis van Suid-Afrika tot 1854*, p.96.

15. P.J. van der Merwe: *Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie*, pp. 92 - 93.

nuwe eienaar die plaas gekoop het.¹⁶

Aan die beginjare het die leningsbesit geen finansiële implikasies vir die kolonis gehad nie, maar gedurende die tweede dekade van die agtiende eeu het dit verander. Voor 1714 is daar alreeds vereis dat diegene wat van leningsgrond gebruik maak, bydraes aan die regering moes lewer. Op 3 Julie 1714 is die aangeleentheid op 'n vaste grondslag geplaas toe rekognisiegeld vasgestel is: 'n rekognisiefout van 1 riksdaalder per maand sou voortaan betaal moes word. Dan was daar ook die resoluë van 17 April van dieselfde jaar wat bepaal het dat, sou 'n persoon op so 'n stuk grond kleingraan saai, hy 'n tiende van die opbrengs aan die regering moes afstaan. In 1732 is die rekognisiegeld tot 24 riksdaalders per jaar verhoog.¹⁷ Dan moes daar ook nog 'n halwe riksdaalder vir onkoste betaal word.¹⁸ Dit het vir alle leningsplase, afgesien van die grootte of die kwaliteit daarvan, gegeld. Weens die armoedige toestand waarin veeboere hulle bevind het, het hulle dikwels agterstallig geraak met die betaling van die rekognisiegelde. Daar is gevalle opgeteken waar ook "vier jaarige bequaame trek ossen" as betaling aanvaar is.¹⁹

Groot probleme is egter met die invordering en betaling van die rekognisiegeld ondervind - probleme wat die blanke boere in die Langkloof ook sou ervaar. Rekord van die leningsplase is in die *Oude Wildschutte Boeken* gehou. Die plase was egter so ver van Kaapstad dat die regering kontrole daarvoor verloor het, en later nie meer kon vasstel watter plase nog bewoon was en watter nie. Omdat die plase so afgeleë was, kon die

16. L. Guelke: *The white settlers, 1652 - 1780* (R. Elphick and H. Giliomee: *The Shaping of South African Society, 1652 - 1820*, p.64); H.J. van Aswegen: *Geskiedenis van Suid-Afrika tot 1854*, p.96.

17. G.G. Visagie: *Regspleging en reg aan die Kaap van 1652 - 1806*, p.82.

18. S.P. van der Merwe: *Die verslag van die Generale Kommissaris van Nederburgh en Frykenius*, p.66.

19. RLR 13 *Oude Wildschutte Boek*, 25 Februarie 1752, p.5.

De Trek der Veeboeren gedurende de 18e eeuw (Kaapse Argiefbewaarplek: M 1/348).

koloniste nie elke jaar hul "Ordonnantie" kom haal nie, en die rekognisie is later nie meer betaal nie. As hulle daarmee agterstallig geraak het, is hul name na die landdros gestuur, maar hulle is nooit vervolg nie.²⁰

Die rekognisiegeld was een van die regering se vernaamste bronne van inkomste, en om die invordering daarvan op 'n vaster grondslag te plaas, is nuwe instruksies op 23 Julie 1793 bekend gemaak. Die nuwe instruksies i.v.m. leningsplase het behels dat rekord van die plase in aparte boeke vir die verskillende distrikte gehou moes word. 'n Plaas kon ook nie uitgereik word aler die rekognisiefooi vir 'n jaar vooruit betaal is nie. Artikel 8 van die nuwe instruksies bepaal dat die boekhouer alles in sy vermoë moes doen om die "meenigvuldige verwarringen en duisterheeden, dier 'er ten opzichte der leenings-plaatsen existeeren" te orden en tot helderheid te bring.²¹

Uitbreiding tot aan die Langkloof

Soos aangetoon, het die akkerbou aan die Kaap misluk, veeboerdery was baie aantrekliker, en grond vir weiding kon maklik bekom word. Dit het die snelle uitbreiding van die kolonie tot gevolg gehad.²²

Die bodem- en klimaatgesteldheid het die rigtings waarin die land deur die veeboere beset is, bepaal. Daarom het die beweging aanvanklik langs die berge aan die suidelike en westelike kusstroke plaasgevind.

Ooswaarts het die trek suid van die Langeberge langs gehou. Teen 1724 is

---

20. S.P. van der Merwe: Die verslag van die Generale Kommissarissee Nederburgh en Frykenius, pp.67 -68.

21. G.G. Visagie: Regspleging en reg aan die Kaap van 1652 - 1806, pp.86 - 88.

22. Sien Kaart: Trekrigtings van veeboere gedurende die agtiende eeu, teenoor p.48.

die eerste plase oorkant die Breërvier op ordonnansie geneem.²³ Teen die einde van 1729 het Frederik van Eeden vir twee jaar welregte verkry "onder de Attaquas Cloff" op die plek "de groote brand wagt", noord van Mosselbaai. Saam met hom op die voorpunt van die groep oorkant die Gouritsrivier was die weduwee Gildenhuijsen wat haar ook al teen die einde van die twintigerjare op Hagelkraal gevestig het.²⁴

Teen 1730 is plase oorkant die Groot-Brakrivier op lening geneem. Met die doel om die Khwe en die veeboere op die oostelike voorpunt teen die roofsgtige Boesmans te beskerm, is die Kompanjie se verste buitepos, Riet Valleij, ongeveer 16 km oos van die latere Swellendam, in 1734 opgerig.²⁵

Ter wille van beter kontrole en administrasie, is in 1743 'n adjunk-landdros en vier heemrade aangewys om die owerhede nader aan die veeboer in "De Verre Afgeleegene Districten" te bring. Dit het daartoe gelei dat 'n volwaardige distrik in 1745 geskep is wat in 1748 die naam Swellendam gekry het.²⁶

Met die vasstelling van distrikgrense, is die Groot-Brakrivier in 1745 aangewys as die oosgrens van die distrik van Swellendam. Vir enkele jare daarna het dit 'n demper op die uitbreiding ooswaarts geplaas. Gedurende die volgende vier dekades tot 1784 is slegs 13 leningsplase oos van die Gouritsrivier op ordonnansie geneem.²⁷

---

23. A.J.H. van der Walt: Die Eeu van die Veeboer-Pionier (A.J.H. van der Walt, J.A. Wiid en A.L. Geyer: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, I, p.122).

24. A. Appel: Die distrik Oudtshoorn tot die tagtigerjare van die neëntiende eeu: 'n sosio-ekonomiese studie: pp.7 - 8.

25. D. Sleight: *Die Buiteposte*, p.574.

26. A.J.H. van der Walt: Die Eeu van die Veeboer-Pionier (A.J.H. van der Walt, J.A. Wiid en A.L. Geyer: *Geskiedenis van Suid-Afrika*, I, p.124).

27. A. Appel: Die distrik Oudtshoorn tot die tagtigerjare van die neëntiende eeu: 'n sosio-ekonomiese studie, p.8 - 9.

Digte woude het die uitbreiding verder langs die kus op versper, en die rigting waarin die leningsplase uitgereik is, noordwaarts gedwing. Die besetting van die plaas Groot-Brandwag het vir die eerste keer in die agtiende eeu die rigting na die Attaquaskloof aangedui. Hierdie kloof deur die Outeniquaberge sou egter eers sedert die laaste helfte van die vyftigerjare as toegangsroete vanuit die kusstreek oos van die Gouritsrivier tot die Langkloof en die valleie van die Olifants- en Kammanassierivier algemeen gebruik word.²⁸

Oos van die Attaquaskloof het die besetting van plase in die Cannaland, die gebied net wes en noordwes van die gebied wat as die Langkloof bekend geword het, begin plaasvind, en op 21 Augustus 1760 is die eerste plaas in die Langkloof, Ganzekraal, op ordonnansie genceem.²⁹

Die stelsel van Landdros en Heemrade

Namate die uitbreiding na die binneland plaasgevind het, was die V.O.C.-bewind genoodsaak om 'n plaaslike bestuurs- en verdedigingstelsel te ontwikkel. Aangesien dit die lewe van die Langklowers sou raak, moet die instelling en funksionering daarvan bestudeer word.

Die koloniste wat hulle weg van Kaapstad begin vestig het, het in toestande geleef wat geskille en onenighede in die hand gewerk het. Die plase was byvoorbeeld nie omhein nie en daar was gereeld klagtes dat bure se vee landerye beskadig het. Met die aanstelling van heemrade in 1682 het die owerhede 'n meganisme probeer skep waarmee geskille min of meer op informele wyse opgelos kon word. Kleiner geskille kon hulle wel besleg,

28. A. Appel: Die distrik Oudtshoorn tot die tagtigerjare van die neëntiende eeu: 'n sosio-ekonomiese studie: p.8.

29. RLR 16/1 Oude Wildschutte Boek, 21 Augustus 1760, p.60. Cannaland se ligging met betrekking tot die Langkloof: Sien kaart: 'n Rekonstruksie van Beutler se roete, teenoor p.206.

maar groter sake moes nog steeds in die Kasteel verhoor word, en dit het baie ongerief vir die koloniste meegebring. In 1685 is 'n betaalde amptenaar aangestel wat die titel van landdros sou dra. Sy primêre taak sou wees om regspraak saam met die heemrade uit te oefen, toesig oor die landbou uit te oefen en die belange van die burgers te beskerm. In die eerste instansie was hy egter die verteenwoordiger van die regering en in die instruksies is dit opvallend hoe daar nadruk daarop gelê is dat hy die belange van die Kompanjie moes beskerm en bevorder. Met die byvoeging van 'n landdros by die bestaande heemrade het daar teen die einde van die sewentiende eeu dus 'n eerste kollege van landdros en heemrade ontstaan.³⁰ Die heemrade wat teen die einde van die bewind van die V.O.C. altyd 'n gesiene instelling was, het geen besoldiging vir hul dienste ontvang nie. Die meerderheid was ongeletterd en ongeoefend in die prosedures en tegniese aspekte van die funksie wat hulle moes verrig. Die enigste kompensasie vir hul opofferings om byvoorbeeld die verpligte vergaderings gereeld by te woon, was die eer aan die amp verbonde.³¹ Elke jaar het die helfte van die heemrade in 'n distrik afgetree, en dan het die kollege van heemrade 'n dubbele lys van moontlike opvolgers saamgestel en dit na die sentrale regering opgestuur. Hulle het dan die nuwe heemrade uit hierdie lys aangestel. Die heemrade is dus nie direk deur die burgers verkies nie, maar wel deur hulle verteenwoordigers.³²

Die landdros en heemrade is gedurende 'n besondere periode van die landsontwikkeling in 'n posisie geplaas waar hulle die kolonis se lewe in al sy fasette kon beïnvloed. "Onder die administratiewe instellings ingevoer aan die Kaap, is daar nie een wat 'n belangriker rol gespeel het in ons geskiedenis as die kolleges van landdros en heemrade nie. Weens die

30. P.J. Venter: *Landdros en Heemrade (1682 - 1827)*, pp.11 - 18.

31. P.J. Venter: *Landdros en Heemrade (1682 - 1827)*, p.153.

32. P.J. Venter: *Landdros en Heemrade (1682 - 1827)*, p.178.

onontwikkelde toestand van die land en die verkeersmoelikhede wat daarmee gepaard gegaan het en die deurgaans onwelwillende houding van die Kaapse owerheid, het die kolleges uiteindelik feitlik regeerders geword van die uitgebreide gebiede wat onder hulle jurisdiksie geval het."³³

Hul juridiese funksie was die belangrikste. Saam met die heemrade het die landdros 'n landdroshof gevorm wat maandeliks moes sit. Hulle kon kleiner strafregtelike en siviele sake verhoor en strawwe ople.³⁴

Die toesig oor die maak en instandhouding van paaie was ook een van die landdros se belangrike funksies. Baaspadmakers is aangestel, elk verantwoordelik vir die paaie en driewe in 'n sekere gebied. 'n Padrol is saamgestel, gewoonlik in 'n vergadering van die landdros en heemrade. Dit was die lys van name van burgers wat die baaspadmaker moes help in die uitvoering van sy taak. Hierdie padrol moes gereeld op datum gehou word, en die landdros moes optree indien daar koloniste was wat geweier het om hul dienste met die instandhouding van die paaie te lewer. Die baaspadmaker was onder die direkte toesig van 'n veldwagmeester.³⁵

'n Baie belangrike en moeilike taak van die kollege van landdros en heemrade was om oor die beskikbaarstelling van nuwe plase toesig te hou. Dit is op 22 April 1794, teen die einde van die bewind van die V.O.C., nadat die beste plase al op lening was, dat die regering besluit dat elke nuwe aansoek deur die veldwagmeester en twee onpartydige getuies noukeurig nagegaan moes word en die landdros oor die lewensvatbaarheid van die beoogde plaas geadviseer word.³⁶ Dikwels moes hulle ook ondersoek instel

33. P.J. Venter: *Landdros en Heemrade (1682 - 1827)*, Voorwoord, p.vi.

34. E.L.P. Stais: *George: die verhaal van die dorp en distrik*, p.16; P.J. Venter: *Landdros en Heemrade (1682 - 1827)*, p.19.

35. P.J. Venter: *Landdros en Heemrade (1682 - 1827)*, pp. 88 - 90.

36. P.L. Scholtz: *Die historiese ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1660 - 1902: 'n Geskiedenis van die distrik Vanrhynsdorp*, p.32.

na agterstallige rekognisiegelede, en vasstel in watter mate die veeboer in staat was om dit te vereffen.³⁷

Op die landdros se skouers het ook die verdediging van sy distrik gerus. Die sentrale regering het 'n vaste garnisoen gehad om die land teen moontlike aanvalle van oorsee te verdedig, en aanvanklik het hulle ook die burgers teen die inwendige gevaar van die inboorlinge beskerm. Na 1700 het die verdediging van die blankes 'n nuwe fase betree. Die Kaapse regering kon nie meer genoegsame veiligheid bied met sy militêre kommando's en bewakingsposte nie. Dit het geleidelik die taak van die burgerlike bevolking geword. Tot 1715 het die burgers nog vrywillig 'n aanvullende rol in die kommando's onder die gesag van 'n offisier van die garnisoen gespeel, maar na 1739 is burgerdiens verpligtend gemaak vir almal wat in die grensverdediging belang gehad het. Dit was die begin van die verdedigingsmeganisme wat as die kommandostelsel bekend staan.³⁸

Die kolonis het feitlik met die geweer in die hand grootgeword, en die kolleges van landdros en heemrade, wat hulle onmiddellike owerhede was, moes toesien dat hulle militêr paraat gehou word. Om dit te vermag, moes die landdros die militêre organisasie behartig, en toesien dat daar gereelde krygsoefeninge gehou word. Om hierin te voorsien, is in 1685 'n burgerkrygsraad, waarvan die landdros die voorsitter was, in die lewe geroep. Hulle moes toesien dat alle burgers wat die ouderdom van 16 bereik het, hulle laat inskryf. Hulle moes optree as koloniste die jaarlikse krygsoefeninge nie bygewoon het nie.³⁹

In sy verdedigingstruktuur het die landdros op grondvlak die

37. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 1 en 2 September 1794, pp.201 - 204; RLR 115, Joernale, Swellendam, September 1792, p.1 en September 1794, p.164.

38. F.A. van Jaarsveld: Die veldkornet en sy aandeel in die opbou van die Suid-Afrikaanse Republiek tot 1870, p.194.

39. P.J. Venter: Landdros en Heemrade (1682 - 1827), pp. 144 - 146.

veldkorporaal gehad. Teen 1774 was daar alreeds 13 aangestel met die militêre rang van "wagtmeester".⁴⁰ Die veldkorporaal se taak was om toe te sien dat die jong seuns in sy wyk wat 16 jaar oud geword het, saam met die diensdoende burgers gelys word. Versuim om hierdie lysie op datum te hou, kon hom 'n boete op die hals gehaal het. Daar is bepaal dat indien burgers van 'n distrik op kommando vertrek, daar 'n derde moes agterbly, en hulle het onder beheer van 'n "Provisionele Veldkorporaal" gestaan.⁴¹ Hulle moes enige vreemdeling wat "geen Passagie brief kunnende verthoonen" vir ondervraging na die drosdy bring. Dit is ook van hom verwag om orde en vrede onder die Khwe in sy wyk te handhaaf.⁴² Dit was 'n ongewilde posisie as gevolg van die veeleisendheid daarvan en die feit dat die veldkorporaal se boerdery dikwels, weens langdurige afwesigheid, verwaarloos het.⁴³

Die veldkorporaal het onder die gesag van die veldwagmeester gestaan. Die veldkorporaal het die burgers tot kommandodiens opgeroep as dit nodig was, maar dan het die veldwagmeester die bevel oorgeneem. Behalwe hierdie militêre funksie moes die veldwagmeester ook lysie van plaasbesitters in sy gebied opstel, briewe ontvang en aanstuur, drosters uitlewer, omsien dat die baaspadwerkers hul pligte nakom en saam met twee onpartydige getuies aansoeke om leningsplase evalueer en daarvoor verslag doen. Die besluite van die Politieke Raad is deur die landdros by die drosdy opgeplak en dit was een van die veldwagmeester se pligte om te

---

40. P.E. Roux: Die geskiedenis van die Burgerkommando's in die Kaapkolonie 1652 - 1878, p.51.

41. P.L. Scholtz: Die historiese ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1660 - 1902: 'n Geskiedenis van die distrik Vanrhynsdorp, pp.43 - 44.

42. 1/SWM 1/2, Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 25 Oktober 1764, pp.184 - 186.

43. P.L. Scholtz: Die historiese ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1660 - 1902: 'n Geskiedenis van die distrik Vanrhynsdorp, p.44.

sorg dat die inhoud daarvan aan die burgers bekend gemaak word. Dit was 'n ereposisie en net persone met aansien en integriteit is in hierdie pos aangestel. As vergoeding sou hulle vrygestel wees van belasting en die rang van "Burger Cornet" dra.⁴⁴ Hierdie rang het tussen die jare 1795 en 1803 verander na Veldkornet.⁴⁵

Gedurende 1774 is die pos van veldkommandant in die lewe geroep. Dit was in 'n poging om meer koördinerende in die verdediging te bring. Dit was 'n ereposisie wat met die titel "Cornet" aangedui is.⁴⁶ In 1780 het daar 'n verandering in die range gekom deurdat 'n eerste kommandant aangestel is met die rang van luitenant en 'n onder- of tweede kommandant wat die rang van cornet behou het. Die taak van die cornet sou wees om die luitenant in militêre sake by te staan. Een van hulle moes altyd aanwesig wees as die ander as gevolg van sy pligte weg was. Hulle moes ook sorg dra dat die poste van veldkorporaals en veldwagmeesters gevul bly.⁴⁷

Die landdros en heemrade moes self die nodige finansies genereer. Hul belangrikste bron van inkomste was die belasting wat deur die inwoners van die distrik betaal moes word. Dit is bereken op die jaarlikse opgaaf. Aanvanklik het die regering elke tweede jaar verteenwoordigers na die platteland gestuur om hierdie opnames te maak, maar later is dit aan die landdros en heemrade oorgelaat. Die veeboer moes dan jaarliks na die

---

44. P.L. Scholtz: Die historiese ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1660 - 1902: 'n Geskiedenis van die distrik Vanrhynsdorp, p.45; Vir uiteensetting van pligte, sien ook F.A. van Jaarsveld: Die veldkornet en sy aandeel in die opbou van die Suid-Afrikaanse Republiek tot 1870, pp.196 - 197 en P.A.C. Wieringa: De oudste Boer en-Republieken Graaff-Reinet en Zwellendam van 1775 - 1806, p.11.

45. F.A. van Jaarsveld: Die veldkornet en sy aandeel in die opbou van die Suid-Afrikaanse Republiek tot 1870, p.199.

46. F.A. van Jaarsveld: Die veldkornet en sy aandeel in die opbou van die Suid-Afrikaanse Republiek tot 1870, p.195.

47. F.A. van Jaarsveld: Die veldkornet en sy aandeel in die opbou van die Suid-Afrikaanse Republiek tot 1870, p.196.

naaste drosdy gaan vir die opgaaf en by dieselfde geleentheid die belasting betaal. Dit het baie ongerief vir die mans meegebring, en die kollege van Swellendam het besluit dat die opgaaf jaarliks gedurende Maart sou saamval met die oefening van die burgerdragonders.⁴⁸ Die distrikte kon finansieel nie die mas opkom nie. Die distrik van Swellendam het byvoorbeeld in 1780 'n inkomste van 2605 riksdaalders gehad terwyl hul uitgawes 3606 riksdaalders was. Afgesien daarvan het hulle 'n skuldelaas van 4333 riksdaalders gehad.⁴⁹

Blanke infiltrering in die Langkloof

Voordat permanente blanke vestiging in die Langkloof plaasgevind het, is dit eers deur besoekers uit die ouer bewoonde gebiede betree. Die eerste blankes wat hul verskyning in die Langkloof gemaak het, was die **jagters** en **veeuiligers** wat deur die vallei gegaan het na die jagvelde oos daarvan en om met die inboorlinge ooswaarts handel te dryf.

Die Europeërs wat die Kaap die Goeie Hoop hulle nuwe tuiste moes maak, het baie gou geleer om die geweer met groot behendigheid te hanteer. In 'n land wat 'n jagtersparadys was, kon hulle nie anders as om goeie skuts te word nie. Die bewindhebbers aan die Kaap het heel gou gesien dat die wild uitgeroei en verjaag word, en vanaf Jan van Riebeeck se tyd is daar reeds beperkings op jag gelê.⁵⁰ Hierdie regulasies is egter sonder enige skroom oortree en die jagters is al dieper die binneland ingelok. Gedurende April 1680 het Simon van der Stel al oor die uitroeiing van die wild gekla en verklaar dat baie van die koloniste, deels as gevolg van luiheid, die

---

48. P.J. Venter: *Landdros en Heemrade (1682 - 1827)*, pp.141 - 145.

49. P.J. Venter: *Landdros en Heemrade (1682 - 1827)*, p.157.

50. G.M. Theal: *History of South Africa*, 111 , p.58.

akkerbou verwaarloos en hulle voltyds met die jag besig gehou het.⁵¹

As gevolg van hierdie ingesteldheid teenoor die jag het daar aan die begin van die agtiende eeu 'n nuwe tipe burger ontwikkel, naamlik die grootwildjagter. Soos blyk uit die *Oude Wildschutte Boeken* waarin jaglisensies geregistreer is, is hulle ook ooswaarts deur die wild aangelok, en teen 1712 verkry van die koloniste al verlof om by die Gourits- en Gamtoosrivier seekoeie en elande te gaan jag.⁵² Die feit dat daar dwarsdeur die agtiende eeu volop en genoeg wild in die binneland was, het dit vir enigeen moontlik gemaak om net uit die jag 'n bestaan te maak. As so 'n jagter net 'n wa en 'n span osse besit het, kon hy hom vir 'n landtog inrig, met sy jag genoeg vleis vir die pot bekom en deur die verkoop van ivoor genoeg geld maak om kruit en lood en selfs klerasie en huishoudelike benodigdhede daarmee te koop.⁵³

Dit is nie moontlik om die presiese jaggebiede wat deur die grootwildjagters besoek is, vas te stel nie, want waar wel jaglisensies uitgeneem is, is daar in die meeste gevalle geen bepaalde jaggebied in die *Oude Wildschutte Boeken* gespesifiseer nie. Baie jagters, en veral die gesoute landtoggers, wat soms van agt tot nege maande in die binneland verdwyn het om dan met waens vol ivoor terug te keer, het geen jaglisensie uitgeneem nie. Oor roetes en jagvelde was hulle baie swygzaam, en informasie wat van hulle verkry is, was bekend as onbetroubaar en die regering het dit waarskynlik nie eens die moeite werd geag om dit op rekord te plaas nie.⁵⁴ Die een uitsondering is die geval van die Duitser, Hermanus Hübner, wat in 1736 deur die Langkloof ooswaarts gereis het en

51. P.J. van der Merwe: *Trek*, p.11; C 680, Originele Plakkaatboek, 8.4.1680, p.409.

52. RLR 1 Oude Wildschutte Boek, 25 Julie 1712, p.371; P.J. van der Merwe: *Trek*, p.27.

53. P.J. van der Merwe: *Trek*, p.17.

54. G.M. Theal: *History of South Africa*, IV, p.36.

so ver as Pondoland gegaan het. Op sy terugtog is hy en vyf van sy metgeselle deur 'n Xhosastam onder Palo vermoor.⁵⁵

Hierdie landtoggers het egter baie beslisse gedurende die eerste helfte van die agtiende eeu ook al in die Langkloof en verder ooswaarts gaan jag. Voor die ekspedisie onder Beutler in 1752 het die amptelike kennis van die oostelike dele net gestrek tot die woude en kloue suid van die Outeniquaberge en die semi-woestyngebiede van die Klein en Groot Karoo noord daarvan.⁵⁶ Tussen hierdie twee kontrasterende gebiede het die jagters egter deur die Langkloof beweeg na 'n gebied wat 'n jagtersparadys was. Beutler het vanaf die Attaquaskloof tot aan die Visrivier 'n oopgetrapte wapad gevind en op 13 April 1752 het hy vir Andries Arendsdorp, een van die grootwildjagters van daardie tyd, aan die "lange Cloofs rivier" - die huidige Doringrivier ontmoet.⁵⁷ Hierdie jagter het vanaf 1735 tot 1739 jaglisensies vir vier landtogte uitgeneem,⁵⁸ maar hy was waarskynlik juis toe weer sonder enige jaglisensie op 'n landtog uit. Die jagter, Anthonie Potje, 'n stiefbroer van Hermanus Hübner,⁵⁹ wat in 1736, toe hy ongeveer 23 jaar oud was, 'n jaglisensie uitgeneem het⁶⁰ se naam leef in die Langkloof voort in name soos Potjesrivier en Potjesrivierhoogte.⁶¹

Dit kon ook nie anders nie as dat die agtiende-eeuse koloniste in wie se

55. V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.10; M. Whiting Spilhaus: *South Africa in the making 1652 - 1806*, p.93; G.M. Theal: *History of South Africa*, IV, pp.36 - 38; J.A. Heese: *Die Kerk in die wolke*, p.5.

56. V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.7.

57. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.30.

58. P.J. van der Merwe: *Trek*, p.33.

59. C.C. de Villiers en C. Pana: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, I, II, p.334, p.723.

60. P.J. van der Merwe: *Trek*, p.34.

61. J.A. Heese: *Die Kerk in die wolke*, p.4.

bestaan die jagterslewe so 'n belangrike rol gespeel het, na die Langkloof en verder ooswaarts gelok is nie, want die groot- en kleinwild was hier volop. Die olifant was die gesogte grootwild en die olifantjagter het 'n hoë mate van aansien onder sy medeburgers geniet. Om ekonomiese redes en ter wille van die genot en aansien daaraan verbonde sou die volbloedjagter sy jagvelde ooswaarts gesoek het, want dit was veral in daardie rigting waar hy hom sou kon uitleef. Daar is duidelike bewyse dat die olifante geleidelik ooswaarts gedryf is en die jagters hulle daarheen agtervolg het. In die jaar 1773, toe Jacobus Botha 81 jaar oud was, het Thunberg tydens sy landsreis by hom aangedoen. By hierdie geleentheid het Botha aan sy besoeker vertel dat hy sy fortuin deur middel van die olifantjag gemaak het, en dat in sy jeug (dit wil sê aan die begin van die agtiende eeu) olifante tussen die Kaap en Swellendam volop was. Botha sou tussen hierdie dorpe by twee geleenthede 22 olifante op een dag geskiet het. Waar en wanneer dit gebeur het, word egter nie deur Thunberg aangedui nie. Volgens wat Botha vertel het, is sy linkerarm tydens 'n jagtog in 1733 so deur 'n leeu beseer dat hy nooit weer 'n geweer kon vashou nie.⁶²

Voor die middel van die agtiende eeu het die olifante hulle in die Tsitsikammawoude aan die suidkus teruggetrek. Volgens Sparrman het hulle teen 1775 oos van die Keurboomsrivier in die woude gaan skuiling soek teen die jagters wat deur die Langkloof ooswaarts gereis het om in die operwêreld oos van die Gamtoos te gaan jag, waar Masson nog baie olifante gesien het.⁶³ Sparrman was van mening dat die olifant wat gedurende 1775 in die Kromriviervallei geskiet is, 'n alleenoper was wat uit die Tsitsikamma oorgeloop het nadat die kudde hom uitgedryf het.⁶⁴ Goewerneur Janssens

62. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II, pp.38,39.

63. F. Masson: *An Account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Part of Africa*, p.293.

64. A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop*, I, p.350.

het in 1803 verneem dat daar nog olifante in die berge suid van Avontuur was.⁶⁵ Teen daardie tyd was dit 'n rariteit, want die jagters moes teen die einde van die agtiende eeu al tot oos van die Sondagsrivier gegaan het om olifante te jag.⁶⁶

Leeus was in die gebied tussen die Hottentots-Hollandberge en die Tsitsikammawoude nooit volop nie, maar vandaar tot oos van die Gamtoos is hulle algemeen aangetref.⁶⁷ Beutler moes sy beeste snags teen die leeus beskerm terwyl hy deur die Langkloof gereis het, soos die nag van 15 April 1752 aan die Dieprivier in die Bo-Langkloof. Nadat hy leeuspore opgemerk het, moes hy die hele nag vure laat brand en skildwagte opstel. Die wagte moes so nou en dan 'n skoot afvuur om die leeus van die beeste af weg te hou.⁶⁸ Drie dae later het die leeus hulle beeste verskeie male uit die kraal gejaag terwyl hulle aan die "Wolvecraals rivier" (die huidige Potjesrivier) oornag het.⁶⁹ Naas leeus was ander roofdiere soos luiperds (wat vandag nog in die berge aangetref word), wolwe en jakkalse in die Langkloof volop.⁷⁰ Thunberg het byvoorbeeld met sy reis die ondervinding gehad dat 'n hiëna sy beeste by Misgund aangeval en van hulle beset het.⁷¹

Seekoeispek was baie gesog en die seekoeie wat veral oos van die Langkloof aangetref is, het die jagters in groot getalle deur die vallei op pad daarheen laat trek. Hulle is egter baie vinnig uitgeroei en in 1773 was

65. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.123.

66. J.U. Sargent: *Names and fauna of the Cape*, p.42.

67. F. Masson: *An Account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Part of Africa*, p.293.

68. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.32.

69. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.35.

70. J.B.N. Theunissen: *Aantekeningen eener Reis door de Binnelanden van Zuid Afrika*, p.13; VC 60 Beutler's Landreis 1752, pp.87,88.

71. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II, p.57.

daar baie min in die Seekoerivier oor.⁷² In 1772 het Thunberg nog baie seekoeie in die Gamtoosrivier aangetref⁷³ en in 1773 sien Masson nog seekoeie in die diepste dele van dieselfde rivier,⁷⁴ maar teen 1797 was die seekoeie waarskynlik tot so ver oos as die Visrivier uitgeroei.⁷⁵

Oos van die Van Stadensrivier was renosters in 1773 nog volop en teen die einde van die eeu was buffels algemeen oos van die Swartkopsrivier. Elande was volop, maar omdat hierdie boksoort so maklik was om te jag en sy vleis so gesog, was dit teen 1775 al tussen die Olifants- en Gamtoosriviere uitgeroei.⁷⁶ Toe Thunberg gedurende 1773 op die plaas Elandsfontein vertoef het, is elande nog somtyds in die berge gesien en geskiet. In sommige gevalle is die tong van die eland gesout en gedroog en na die Kaap geneem om verkoop te word.⁷⁷ Vir die jagter was daar in die Langkloof ook ander boksoorte, veral ribbokke,⁷⁸ en op die vlaktes van die vallei het 'n baie mooi en skaars bokkie, die Orebi (*Capra monticola*), gehou. Thunberg het hierdie bokkie beskryf as bruin van kleur en skaars groter as 'n kat.⁷⁹

Reeds in die sewentiende eeu het die veeteelt 'n aantreklike byverdiensle vir die landbouer begin lewer en het veeruil met die Khwe een van die

72. F. Masson: *An Account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Part of Africa*, p.291.

73. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I , p.207.

74. F. Masson: *An Account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Part of Africa*, p.293.

75. J.U. Sargent: *Names and Fauna of the Cape before 1800 A.D.*, p.43.

76. J.U. Sargent: *Names and Fauna of the Cape before 1800 A.D.*, pp.42 - 44.

77. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II , p.58.

78. J.U. Sargent: *Names and Fauna of the Cape before 1800 A.D.*, p.45.

79. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II , p.58.

groot probleme van die bewindhebbers aan die Kaap geword. Vir 'n paar span tabak kon die kolonis 'n vetstertskaap of 'n langhoringbees van die Khwe ruil. Deur plakkate en dreigemente kon die kolonis nie daarvan weerhou word om oor die grense op veeruilkekspedisies te gaan nie. 'n Verskoning kon altyd gevind word om 'n amptelike verbod te omsell alhoewel die bewindhebbers deur hierdie voorwendsels nie altyd 'n rat voor die oë gedraai is nie: "eenige deeser Inwoonderen sig onbepaald en sonder de minste voorkennisse met haare wagens en schietgeweer geheele maanden lang in't woeste veld onder en buiten de bewooning der menschen begeeven onder kaale voorwendsels van vleesch te schieten enz: ; daar evenwel haarl: bestaan in vee, en gevolgelyk in geen gebrek van vleesch bestaad".⁸⁰

Die Attaqua wat ryk aan vee was,⁸¹ was die laaste stam met wie die koloniste vee kon ruil voordat hulle die Langkloof binnegegaan het. In die vallei self was daar net klein groepies Khwe wie se veebesit klaarblyklik sodanig was dat dit nie die avonturier daar sou inlok nie. Oos van die Langkloof was daar egter weer goeie moontlikhede vir die veeruiler, en die Langkloof is as deurgang daarheen gebruik. Die berugte veeruilkekspedisie van 1702 is 'n voorbeeld hiervan. Die groep het uit 45 blankes en dieselfde getal Khwe bestaan en die goewerneur het gehoor "dat sijluijden malkanderen schriftelyk zoude hebben beloofd gehad haar gedoent en het geene op deze togten passeert niet openbaar te maken".⁸² In die geheim het hierdie vrybuiters dan ooswaarts deur die Langkloof tot by die Xhosa in die omgewing van die Visrivier getrek. Op pad het nog Khwe by hulle aangesluit sodat die ekspedisie tussen 500 en 600 man sterk was toe hulle in 'n skermutseling met die Xhosa betrokke geraak het. Hul groot buit van

80. C 2225 Dagregister: Swellendam, 17 Maart 1753, p.27.

81. G.M. Theal: *History of South Africa*, 111, p.166.

82. C 1428 Uitgaande Briewe, 1 April 1703, p.111.

skape en beeste het hulle op die terugreis onder mekaar verdeel. In die ondersoek wat daarop gevolg het, het hulle getuig dat hulle op hierdie tog ook Khwestamme soos die Gonaqua⁸³ van hul vee beroof het en voorheen al twee of drie keer dergelike strooptogte op Khwestamme uitgevoer het.⁸⁴

Volgens P.J. van der Merwe was die grootste persentasie veerullers aan die begin van die agtiende eeu alleenlopers wat tot die laagste sosiale klas behoort het. Sommige van hulle was voortvluggende misdadigers wat in die binneland beskerming ontvang het en dan as beloning daarvoor vir hul beskermhere vee van die binnelandse Khwestamme moes gaan ruil.⁸⁵

Uit vooraangaande is dit dus duidelik dat die Langkloof self nie 'n groot aantrekkingskrag vir die grootwildjagter of die veeruiler gehad het nie. Maar soos vir die veeruiler was dit ook vir die grootwildjagter die logiese deurgang na die aanloklikhede oos daarvan. Die jagter sou nie noord van die berge vebytrek nie, want dit was nie so waterryk as die Langkloof nie, en daar was nie olifante wat hulle daarheen sou aanlok nie,⁸⁶ terwyl suid van die Langkloof die woude ondeurdringbaar was.

Een van die faktore waarom blanke vestiging vanaf 1760 in die Langkloof plaasgevind het, was dus die feit dat dit indirek deur die jag en veeruil aan die koloniste bekendgestel is.

Die redes vir blanke belangstelling in die Langkloof

Een van die redes vir blanke vestiging in die Langkloof was dat jagters die gebied leer ken het en self leningsplase in die vallei verkry het of vriende

83. G.M. Theal: *History of South Africa*, 111 , p.416.

84. C 1428, Uitgaande Briewe, 1 April 1703, p.111.

85. P.J. van der Merwe, *Trek*, p.24.

86. J.U. Sargent: *Names and Fauna of the Cape before 1800 A.D.*, p.42.

of familie waarskynlik beïnvloed het om leningsplase daar uit te neem. In 1760 is die eerste twee leningsplase in die Langkloof op ordonnansie geneem. Die een aan die Keurboomsrivier, Ketjkoe, is deur die befaamde olifantjagter, Jacobus Botha⁸⁷ op lening verkry.⁸⁸ Andries du Preez⁸⁹ en Pieter (Petrus Hendrik) Ferreira⁹⁰ het gedurende Augustus 1755 die Kaap verlaat om olifante tussen die Sondags- en Boesmansriviere, oos van die Langkloof, te gaan jag.⁹¹ Hulle het albei op twee opeenvolgende dae gedurende 1762 plase in die Langkloof op ordonnansie geneem.⁹² Roelof Campher, wat later een van die toonaangewende persoonlikhede in die Langkloof sou word, is waarskynlik deur sy jagtervader, Cornelis Campher, wat jaglisensies vir twee landtogte gedurende 1735 en 1736 uitgeneem het,⁹³ daartoe beweeg om 'n leningsplaas in die Langkloof te bekom. Hy kon ook deur sy ouer broer, Elias, wat al op een-en-twintigjarige leeftyd 'n lisensie vir 'n jagtog uitgeneem het, daartoe beïnvloed gewees het.⁹⁴ 'n Ander

---

87. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

88. RLR 16/1 Oude Wildschutte Boek, 7 Oktober 1760, p.100.

89. Andries du Preez was getroud met sy jagmaat, P.H.Ferreira, se jongste suster, Hester Ferreira (C.C. de Villiers en C. Pama: **Geslagsregisters van ou Kaapse Families**, 1, p.221). Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

90. Petrus Hendrik Ferreira was die oudste seun van die stamvader Ignatius Ferreira (C.C. de Villiers en C. Pama: **Geslagsregisters van ou Kaapse Families**, 1, p.219). Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

91. Die twee jagters het van 'n sekere Khwe-groep te hore gekom van die bedrywighede van die oorlewendes van die Doddington wat April 1755 naby Algoabaai gestrand het en het dit toe aan die landdros van Swellendam gerapporteer. Op hierdie manier het die jagtog onder die aasndag van die owerhede gekom. (G.M. Theal: **History of South Africa**, IV, pp.217 - 219).

92. RLR 17/1 Oude Wildschutte Boek, 8 Maart 1762, p.38 en 9 Maart 1762, p.40.

93. P.J. van der Merwe: **Trek**, p.33

94. C.C. de Villiers en C. Pama: **Geslagsregisters van ou Kaapse Families**, 1, p.132; P.J. van der Merwe: **Trek**, p.33.

bekende naam in die Langkloof gedurende die agtiende eeu was die van Jacobus Scheepers.⁹⁵ Sy vader, Gerrit Scheepers, sowel as een van sy ooms, Frederik Scheepers, het gedurende die jare 1736 tot 1743 jaglisensies uitgeneem.⁹⁶ Jacob Senekal,⁹⁷ wat later met Christina Scheepers, 'n suster van Gerrit Scheepers (sr.) getroud is,⁹⁸ en hom na sy huwelik met haar in die Langkloof kom vestig het, se oom, Samuel Senekal⁹⁹ was ook 'n grootwildjagter.¹⁰⁰ Die Jacob Senekal wat ook 'n landtogganger was, was waarskynlik sy ander oom, Jean, wat op 27 Januarie 1700 gebore is.¹⁰¹ Die landtogganger, Jan Roi (Roy), het ook sterk familiebande met die Langklowers gehad. Hy was getroud met Maria Elisabeth Pienaar, 'n broerskind van Jan Pienaar wat Ganzekraal later op lening geneem het. Sy dogter, Johanna Roi, was getroud met twee koloniste wat agtereenvolgens op Louterwater geboer het, naamlik Johannes Oelofse en Johannes Vosloo.¹⁰²

Die boerdery-opset van die agtiende eeu was 'n ander belangrike rede vir die blanke infiltrering in die Langkloof. Soos blyk uit die *Oude Wildschutte Boeken* het die plase wat oos van Kaapstad op ordonnansie geneem is, teen die middel van die agtiende eeu die gebied onmiddellik wes van die Langkloof bereik. Alreeds 25 Julie 1712 het ene Ferdinand Appel verlof

95. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

96. P.J. van der Merwe: Trek, p.34.

97. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

98. C.C. de Villiers en C. Pama: **Geslagsregisters van ou Kaapse Families**, III , p.845.

99. C.C. de Villiers en C. Pama: **Geslagsregisters van ou Kaapse Families**, III , p.869.

100. P.J. van der Merwe: Trek, p.34.

101. C.C.de Villiers en C.Pama: **Geslagsregisters van ou Kaapse Families**, III , p.869.

102. C.C. de Villiers en C. Pama: **Geslagsregisters van ou Kaapse Families**, II , p.787.

gekry om aan die Gouritzrivier seekoeie en elande te gaan skiet.¹⁰³ Vanaf 1729 word leningsplase aan en oor die Gouritzrivier toegestaan. So het Jan de Buys, wie se nageslag later 'n groot rol in die Langkloof sou speel, ook op 4 Junie 1749 welregte gekry "boven de grote bosch aan de gourits Rivier".¹⁰⁴ Ook die stamvader van die Ferreiras in die Langkloof, Ignatius Ferreira, het op 28 Februarie 1742 die plaas "Herte Beeste Kuijl over de Goureese Rivier" op ordonnansie gekry.¹⁰⁵ Teen die einde van 1731 is leningsplase "onder de Attaquas Cloof" toegeken. Die bekendste hier is "de Haigel Kraal" wat op 8 Desember aan Simon Haase Winkel toegestaan is.¹⁰⁶ Vanaf die begin van 1732 is die plase in die Outeniqualand in lening toegestaan. Jacobus Botha het byvoorbeeld op 25 Januarie 1732 "de keerom in houteniqualand" op ordonnansie gekry.¹⁰⁷ Teen 1752 het koloniste alreeds leningsplase noord van die Attaquaskloof op ordonnansie verkry, en hulle ligging word aangedui as "agter de Attaquas Cloof".¹⁰⁸ Gedurende die res van die jare vyftig word die plase in die gebied tussen die Attaquas- en die Langkloof aangedui as in die Cannaland, oor of aan die Olifantsrivier of "aan de Congo."¹⁰⁹

Die meeste koloniste wat hulle in die Langkloof gaan vestig het, was, soos dit later sal blyk, nie afkomstig uit die ouer en digbewoonde dele van die kolonie nie, maar uit die grensdistrik van Swellendam. Die meeste van hulle was van die tweede en derde geslag van die stamvaders wat na die Kaap

---

103. RLR 1 Oude Wildschutte Boek, 25 Julie 1712, p.371.

104. RLR 12/1 Oude Wildschutte Boek, 4 Junie 1749, p.136.

105. RLR 10/2 Oude Wildschutte Boek, 28 Februarie 1742, p.234.

106. RLR 9/3 Oude Wildschutte Boek, 8 Desember 1731, p.512.

107. RLR 9/3 Oude Wildschutte Boek, 25 Januarie 1732, p.529.

108. RLR 13 Oude Wildschutte Boek, 5 April 1752, p.10.

109. RLR 15/2 Oude Wildschutte Boek, 22 Januarie 1759, p.173; 22 Januarie 1759, p.175; 6 Junie 1759, p.207.

die Goele Hoop geïmigreer het en hulle s vertrou met en gewoond aan die swerwersbestaan en het besluit om die veeboerdery hul lewenstaak te maak.

Die redes waarom die koloniste begin het om van 1760 af vir hulle plase in die Langkloof te verkry, is nie so eenvoudig nie. Dis 'n ingewikkelde ineenstrengeling van persoonlike oorwegings, boerderybelange, griewe teen die owerheid en familiebande wat hulle daartoe beweeg het.

Dit is reeds genoem dat die landtoggers die Langkloof leer ken het en moontlik, soos dikwels in hierdie tydperk gebeur het, hul vee in die Langkloof laat wei het sonder om 'n plaas op ordonnansie te neem. Indien hulle dan nie self daar 'n permanente verblyfplek ingerig het nie, het hulle hul seuns of 'n ander familielid of bekende daartoe beweeg. Die huisgesinne was gewoonlik groot en die pryse van die plase in die ouer distrikte waar dit op vaste eiendom verkry kon word, meestal buite bereik vir die jong beginner sonder kapitaal. Die goedkoopste en maklikste was om 'n ordonnansie op 'n leningsplaas te neem. Vir die veeboer wat aan die wye ooptes gewoond was, het dit baie gou begin knel as sy buurman nader aan hom as wat hy dit sou verkies 'n permanente verblyfplek kom oprig het.

Op 23 Februarie 1751 het die Politieke Raad op sy sitting 'n brief van die Here XV11 oor verdere immigrasie uit Europa ter tafel gehad, asook briewe van die heemrade van Stellenbosch en Swellendam. Die heemrade van Swellendam het hulle teen verdere immigrasie na die Kaap uitgespreek. Hulle vrees was dat die nuwe aankomelinge ook leningsplase in hul distrik sou wou bekom, en volgens hulle mening was daar alreeds soveel gesinne in die "Colonie" van Swellendam woonagtig dat dit moeilik sou gaan om nog leningsplase op ordonnansie te verleen sonder dat daar op die een of ander

kolonis se plaas inbreuk gemaak sou word.¹¹⁰ Hierdie uitspraak van die Swellendamse owerhede verskaf 'n rede waarom die koloniste in die distrik leningsplase nader aan die Langkloof op ordonnansie geneem het. Vir die agtiende-eeuse kolonis het dit gou te nou nou geword. Dit, tesame met die gedagte aan oorvloedig-beskikbare welveld en boerderyprobleme wat hom arm gehou het, het die kolonis, wat nog geen bodemvastheid ontwikkel het nie, uitgedryf na nuwe, onuitgegewe gebiede.

Gedurende 1757 en 1758 het daar drie petisies voor die regeringsowerhede op Swellendam en in die Kaap gedien. Dit het gehandel oor die benarde ekonomiese toestand waarin die boere op die leningsplase in die distrik van Swellendam verkeer het, en die afwesigheid van 'n leraar en kerk in dié distrik. In die lys van ondertekenaars vind ons die name van Jan de Buys (sr.), Roelof Campher, Jacobus Scheepers, Gerrit van Rooyen, Jacobus van Beelen, Jacobus de Buys, Johannes de Buys (jr.), Petrus Hendrik en Ignatius Ferrelra, Marthinus en Jacobus van Staden, Andries du Preez, Jan Plenaar en Jacob Breytenbach, almal koloniste wat kort hierna na die Langkloof sou uitwyk.¹¹¹

Die petisies is nie baie simpatiek deur die Kompanjiesregering ontvang nie, en hierdie groepie burgers het as gevolg van die hantering van hul griewe skerp kritiek van owerheidsweë ontvang,¹¹² en ongewild by hul regeerders geword. Die vervreemding wat hierdie gebeure tussen die koloniste aan die oostelike voorposte en die owerhede sou veroorsaak het, kon moontlik een van die redes gewees het waarom die trekboer nie sou gehuiwer het om

110. G.D. Scholtz: Die ontwikkeling van die politieke denke van die Afrikaner, pp.66 - 67.

111. C 2226 Dagregister: Swellendam, 25 Januarie 1758, pp.54 - 61; C 136 Resolusies van die Politieke Raad, 5 September 1758, pp.328 - 359. Vir genealogiese besonderhede oor die ondertekenaars, sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

112. C 136 Resolusies van die Politieke Raad, 21 Maart en 5 September 1758, pp.110 - 141, 328 - 359.

plase verder oos, en verder weg van die Kompanjiesregering, op lening te neem nie.

Die petisionarisse se negatiewe houding teenoor die regering sou verder versterk word deur gebeure soos dié van Januarie 1759. Op die 21ste van daardie maand het die oud-heemraad, Jan Loots, 'n opskudding in die distrik van Swellendam veroorsaak. Hy het in die distrik rondgegaan met die boodskap dat die Kaapse regering al die ingesetenes van Swellendam, "tot jongelieden en Invalides toe, niemand uijtgesonderd, gecommandderd hadde, omme ten spoedigsten met volle wapenen sig Caapwaards te begeeven". Die landdros was verplig om op die 23ste die Politieke Raad skriftelik in kennis te stel dat al die inwoners van die distrik "door dit gedoente in beweging en groote Confusie geraakt" het. Die Raad het met die "uiterste ontstigting" daarvan kennis geneem. Hulle het beslis nie so 'n opdrag uitgereik nie en Horak is gevra om die koloniste gerus te stel dat hulle "persentie voor als nog niet gerequisiteerd werd".¹¹³

Die kolonis in die grensdistrik van Swellendam het 'n lang periode van byna volslae vrye ontwikkeling agter die rug gehad en sy ongebonde bestaan het by hom 'n sterk individualisme laat ontwikkel. Daar was by hierdie kolonis geen groot neiging om hom aan gesag te onderwerp nie, en hy sou baie maklik 'n sterk antagonisme teen sy owerhede ontwikkel het. Daarom het hy begin voel dat hy liefs verder oos moes trek, enersyds om ekonomiese redes, andersyds om sover as moontlik onder die gesag van 'n onsimpatieke regering uit te kom. Die genoemde koloniste met al hul griewe en probleme, wat voor 1760 wes van die langkloof geboer het, was mense wat gebrei is deur die leefwyse waaraan hulle van jongs af gewoond was, en hulle sou nie terugdeins vir liggaamlike ontberinge nie. Die afstande en stiltes wat vir hulle voorgelê het, sou vir hulle geen verskrikking ingehou

---

113. C 137 Resolusies van die Politieke Raad, 30 Januarie 1759, pp. 104 - 112.

het nie, en die logiese gebied waar hulle vryer sou kon asemhaal, was die Langkloof, verder oos.

.

HOOFSTUK 4

BLANKE VESTIGING IN DIE LANGKLOOF

Alreeds voordat enige plaas in die Langkloof op ordonnansie geneem is, is twee plase oos daarvan, in die huidige distrik van Humansdorp, as leningsplase geregistreer. Op 10 Maart 1744 is 'n plaas "aan de Cabeljauwrvier" op die naam van die landtogganger Gideon Cordje geregistreer,¹ en op 4 September 1754 is die plaas "Assagaaije bosch" deur Marthinus van Staden op ordonnansie geneem.² Daar moet nie uit die oog verloor word nie dat daar teen die middel van die agtiende eeu in die Langkloof en verder oos wel plekke bewoon kon gewees het waarvoor geen verlot verkry is nie, en die bogenoemde twee gevalle was uitsonderings en kan nie as bewys dien dat die stroom veeboere al op daardie stadium tot so ver oos gevorder het nie.

Fases van besetting

Die leningsplase in die hele Langkloof-gebied is in twee fases uitgereik.³ Die eerste fase is tydens die jare 1760 tot 1762 in die Bo-Langkloof voltrek en die tweede in die Middel- en Onder-Langkloof in die jaar 1765. Die uitsonderings in die tweede geval was Krakeelrivier wat in 1766 en

---

1. RLR 11/1 Oude Wildschutte Boek, 10 Maart 1744, p.1.

2. RLR 19 Oude Wildschutte Boek, p.295.

3. Sien Bylae 2: Die uitreiking van leningsplase in die Langkloof tot 1795, p.214.

Elandsfontein wat in 1767 op ordonnansie geneem is.⁴

Besetting van die Bo-Langkloof

Die oudste leningsplaas in die Langkloof, *Ganzekraal*,⁵ is vanaf 21 Augustus 1760 tot 22 Augustus 1761 op die naam van Jacob Breytenbach geregistreer.⁶ Dié plaas het sy naam te danke aan die riviértjie, die Ganzekraalrivier, wat as die essensiële standhoudende waterbron vir die bewoners moes dien. Reeds gedurende 1751 duik hierdie naam al op. In daardie jaar het die Swellendamse magistratuur vir Carel Pieterse de Jager, "heemraad en Cornet deesen Compagnie Dragonders", gestuur om met 'n ekspedisie na beeste, wat die Boesmans van 'n sekere Susanna Fouche in Outeniqualand gesteel het, te gaan soek.⁷ Onder die datum 11 Oktober vind ons die inskrywing dat die ekspedisie hul reis daardie dag tot aan "de ganse Craal" voortgesit het.⁸ Die naam moes dus al deur die Hollandse koloniste, wat voor 1751 ter wille van die jag of veeruil deur die Langkloof gereis het, aan hierdie besondere riviértjie gegee gewees het. Breytenbach het dus, soos so dikwels in hierdie tydperk gebeur het, sy plaas na 'n waterbron vernoem. Dit is onwaarskynlik dat hy hom hier gevestig het, en daar is ook geen bewyse dat Jan Pienaar senior, op wie se naam die plaas daarna op 26

-
4. Sien kaarte: Bo-Langkloof: Moderne Identifikasie en Leningsplase, teenoor p.10; Middel-Langkloof: Moderne Identifikasie en Leningsplase, teenoor p.11; Onder-Langkloof: Moderne Identifikasie en Leningsplase, teenoor p.12.
  5. Vir die ligging van die leningsplase in die Langkloof, sien kaart: Die Langkloof: Moderne identifikasie, teenoor p.4.
  6. RLR 16/1 Oude Wildschutte Boek, 21 Augustus 1760, p.60.
  7. 1/SWM 1/1 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 10 Augustus 1751, p.222.
  8. 1/SWM 1/1 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 10 Augustus 1751, p.238.

Januarie 1762 geregistreer is,⁹ hom op Ganzekraal gevestig het nie. Op 24 September 1766 het Plenaar se weduwee nog rekognisie betaal, maar sy trou weer, en wel met Hendrik van Staden wat alreeds op 18 Maart 1769 die rekognisie-verpligtinge op die plaas nagekom en tot 3 Oktober 1788 nog gereeld betaal het.¹⁰ Met Thunberg se eerste reis van 1772 het hy op 10 Desember op Ganzekraal aangekom terwyl die koringoes aan die gang was,¹¹ en met sy tweede reis het hy op 22 November 1773 op Ganzekraal oorgestaan.¹² Uit die joernaal is dit nie duidelik of Van Staden alreeds daar gewoon en Thunberg in sy huis tuisgegaan en of hy vir die nag op die werf uitgespan het nie. As Swellengrebel en Van Plettenberg se reisjoernale van 1776 en 1778 gelees word, verkry 'n mens die indruk dat Van Staden tog wel daar gevestig was.¹³

Op 7 Oktober 1760 is die plaas *Keijkoe*, wat gedurende die agtiende eeu bekend was vanweë die feit dat albei sy eienaars, Jacobus Botha en Jan Willem Barkhuysen,¹⁴ as heemrade diens gedoen het, deur eersgenoemde op ordonnansie geneem. Botha was al te oud en nie meer heemraad toe hy op Keijkoe kom woon het nie, maar Barkhuysen het 'n leidende rol gespeel in die lewe van die Langklowers. Jacobus Botha het Keijkoe, aan die Keurboomsrivier, tot 26 Januarie 1782 op ordonnansie geneem.¹⁵ Thunberg

---

9. RLR 16/1 Oude Wildschutte Boek, 26 Januarie 1762, p.60.

10. RLR 16/2 Oude Wildschutte Boek, 3 Oktober 1758, p.308.

11. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, 1, p.211.

12. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, 11, p.54.

13. V.S. Forbes (ed.): *Carl Peter Thunberg Travels at the Cape of Good Hope 1772 - 1775*, p.106, voetnoot 363.

14. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

15. RLR 16/1 Oude Wildschutte Boek. 7 Oktober 1760, p.100.

het egter sy broer, Theunis Botha, op 24 November 1773 hier aangetref.¹⁶ Daar is eers vanaf 1776 bewyse dat Jacobus Botha hier gewoon het toe dit so in die reisjoernale van Swellengrebel (1776)¹⁷ en goewerneur Van Plettenberg (1778)¹⁸ aangeteken is. Op 26 Januarie 1782 is die opstal deur Jan Willem Barkhuyzen gekoop¹⁹ wat, volgens 'n inskrywing in die *Oude Wildschutte Boeken*, tot op 15 Oktober 1790 nog gereeld sy rekognisie betaal het.²⁰ Uit sy bedrywighede in die Langkloof, wat later ter sprake kom, is dit duidelik dat Barkhuyzen op Keijkoe gewoon het. Op 26 Maart 1815 het Latrobe sy weduwee nog hier aangetref.²¹

Gedurende die eerste drie maande van 1762 is die orige vyf leningsplase in die Bo-Langkloof, naamlik Doornrivier, Ezeljacht, Schoonberg, Eenzaamheid en Dieprivier, op ordonnansie geneem. Uit hierdie byna gelyktydige belangstelling in die plase is dit duidelik dat die betrokke persone nie onafhanklik van mekaar besluit het om die Langkloof hul tuiste te maak nie. Die verklaring lê hoogswaarskynlik in die feit dat dit hierdie mense is wie se name in die genoemde versoekskrifte van 1757 en 1758 verskyn het en dat hulle daarom, en omdat hulle deur familiebande nou aan mekaar verbind was, tot hierdie stap oorgegaan het.²²

Jacobus de Buys wat op 28 Januarie 1762 die plaas *Eenzaamheid* op

16. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, 11, p.54.
17. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.29.
18. VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.85.
19. RLR 44/1 Oude Wildschutte Boek: Bylaes, p.100.
20. RLR 28/2 Oude Wildschutte Boek, 15 Oktober 1790, p.143.
21. C.I. Latrobe: *Journai of a visit to South Africa in 1815 and 1816*, p.176.
22. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, teenoor p.218.

ordonnansie verkry het,²³ was getroud met 'n dogter van Jan Pienaar²⁴ wat net twee dae vantevore die plaas Ganzekraal verkry het. Jacobus de Buys was ook die seun van Jan (Johannes) de Buys wat *Ezeljagt* op 25 Maart 1762 op ordonnansie geneem het.²⁵ Dit wil voorkom asof persoonlike redes ook 'n rol gespeel het in Jacobus de Buys se besluit om na die Langkloof uit te wyk. In 1760 het landdros Mentz aan die goewerneur gerapporteer dat Jacobus de Buys en sy jong vroultjie, die sewentienjarige Catharina Pienaar met wie hy op 5 Mei 1759 getroud is,²⁶ hulle met 'n Khwe landwaarts in begeef het. Volgens gerugte was hulle besig met 'n reis deur die Langkloof om vir hom 'n plaas uit te soek. Die landdros het verder vermeld dat die vaders van die paartjie erken het dat dit eintlik die boosaardige gedrag van Jacobus de Buys se moeder, Elsje Hoffman, teenoor haar seun was wat hom tot hierdie stap gedwing het. Sy moeder het selfs gedreig dat sy dit by die owerheid sou bewerk om hom met "een schip het land uijt te versenden".²⁷ Op 12 Oktober 1790 het Jacobus de Buys nog die rekognisie vir sy plaas Eenzaamheid betaal.²⁸

Jacobus de Buys se vader, Jan (Johannes) de Buys, is gedurende 1769 oorlede en *Ezeljagt* het oorgegaan in die hande van Jacob Senekal,²⁹ die man met wie sy weduwee, Christina Scheepers, na sy dood getroud is. Ook

---

23. RLR 16/2 Oude Wildschutte Boek, 28 Januarie 1762, p.305.

24. C.C. de Villiers en C. Pana: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, 11, p.694.

25. RLR 17/1 Oude Wildschutte Boek, 25 Maart 1762, p.60.

26. C.C. de Villiers en C. Pana: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, I, p.117.

27. H.C. Hopkins: *Gedenkboek by die goud jubileum van die Ned. Ger. Kerk Joubertina*, p.6.

28. RLR 16/2 Oude Wildschutte Boek, 12 Oktober 1790, p.306.

29. RLR 17/1 Oude Wildschutte Boek, 7 November 1771, p.60.

haar vierde man, Jacob Helbeck,³⁰ het op hierdie plaas geboer totdat hy op 4 Maart 1776 kennis gegee het dat hy dit verlaat.³¹ Roelof Campher het die opstal op Ezeljagt op 20 November 1775 gekoop en die plaas op 22 Oktober 1776 op ordonnansie geneem.³² Ongeveer twee maande later, op 1 Desember 1776, het Swellengrebel hom hier op Ezeljagt aan die Brakrivier besoek.³³ Die botanis-reisiger, Paterson, het hom op 14 Januarie 1779 nog hier aangetref.³⁴ Op 8 Februarie 1791 was Campher, volgens die boekhouding van die V.O.C. nog in besit van hierdie plaas.³⁵

Roelof Campher het op 17 Februarie 1762 die plaas *Dieprivier* registreer, maar het dit net tot op 21 Februarie van die volgende jaar behou.³⁶ Dit was eers op 16 Oktober 1766 dat Andries du Preez hierdie plaas weer op lening geneem het³⁷ en dit behou het totdat Gerrit van Rooyen dit op 30 Maart 1769 oorgeneem het.³⁸ Dieprivier het onbewoond gebly totdat Gerrit van Rooyen dit oorgeneem het. Thunberg (22 November 1773)³⁹ en Swellengrebel (29 November 1776)⁴⁰ het hom hier besoek, en op 1 November

---

30. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, III , p.845. Ibid., p.845.

31. RLR 17/1 Oude Wildschutte Boek, 4 Maart 1776, p.61.

32. RLR 24/2 Oude Wildschutte Boek, 22 Oktober 1776, p.235.

33. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.31.

34. W. Paterson: *A narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria in the year 1777, 1778, 1779*, p.79.

35. RLR 24/2 Oude Wildschutte Boek, 8 Februarie 1791, p.235.

36. RLR 17/1 Oude Wildschutte Boek, 17 Februarie 1762, p.22.

37. RLR 19/2 Oude Wildschutte Boek, 16 Oktober 1766, p.203.

38. RLR 20/2 Oude Wildschutte Boek, 30 Maart 1769, p.182.

39. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II , p.54.

40. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29.

1778 het Van Plettenberg sy weduwee op Dieprivier besoek.⁴¹

Op 8 Maart 1762 verkry die jagter, Andries du Preez, die mees westelike leningsplaas in die Langkloof op ordonnansie. Die ligging word beskryf as "over de Gourits rivier agter de Berg geleegen aan de lange Cloof genaamt *de doorn rivier*". Hy het die plaas net vir een jaar behou, en op 9 Maart 1763 het hy sy leningsregte opgesê.⁴² Roelof Campher wat die plaas op 24 September 1765 op lening geneem het,⁴³ het dit net as 'n veepos gebruik terwyl hy op Ezeljagt gewoon het.

Andries du Preez was getroud met Hester Ferreira, 'n suster van Petrus Hendrik Ferreira⁴⁴ wat op 9 Maart 1762 die plaas *Schoonberg* op ordonnansie verkry het. Ferreira het dit net tot 14 Februarie 1772 behou. By die registrasie van Schoonberg is om die een of ander onverklaarbare rede die volgende aantekening gemaak: "Als Fereira komt een ander plaats te versoeken moet de naam van dese plaats verandert word."⁴⁵ Hieraan is egter nooit uitvoering gegee nie, want die naam is nog behou toe Jacobus van Beelen dit op 1 Oktober 1772 oorgeneem het.⁴⁶ Die Van Beelens het waarskynlik op dié plaas gewoon, maar Jacobus van Beelen is voor 1776 oorlede want in daardie jaar het Swellengrebel sy weduwee hier besoek.⁴⁷ Die weduwee, Susanna Pienaar, het tot in 1779 hier gebly. Daarna het sy met haar jongste seun, Petrus Johannes van Beelen, na 'n nuwe en

41. VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.85.

42. RLR 17/1 Oude Wildschutte Boek, 8 Maart 1762, p.38.

43. RLR 19/1 Oude Wildschutte Boek, 24 September 1765, p.55.

44. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, 1, p.221.

45. RLR 17/1 Oude Wildschutte Boek, 9 Maart 1762, pp.40,41.

46. RLR 22/2 Oude Wildschutte Boek, 1 Oktober 1772, p.157.

47. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.30.

onbewoonde plaas, "hartbeesfontein aan dieprivier" getrek. Op 2 Desember 1788 het sy moeder laasgenoemde plaas op die genoemde seun se naam geplaas, want "Soo heeft hij als een deugsame braafe en gehoorsame zoon in onderdanigheid sy in alles aan mijn onderworpen en mij in mijn ouderdom altijd ondersteunt".⁴⁸ Hierna was dit Thomas van Rooyen wat Schoonberg op 11 November 1782 op lening verkry het. Op 4 Maart 1789 het hy nog rekognisie betaal.⁴⁹

Volgens beskikbare bronne wil dit voorkom asof die eerste opstal in die Langkloof op Eenzaamheid gebou is. Dit blyk uit 'n hofverklaring van Mei 1766 dat daar beslis toe 'n opstal op hierdie plaas was.⁵⁰ Soos alreeds genoem, is al die ander plase in die Bo-Langkloof waarskynlik eers later bewoon: Ganzekraal en Dieprivier vanaf 1769, Schoonberg en Keijkoe vanaf 1772 en Ezeljagt vanaf 1776. Dit is alleen Doornrivier wat tot 1795 net as veepos gebruik is. In die jare sewentig was daar dus blyke van 'n min of meer gevestigde gemeenskap in die Bo-Langkloof.

Besetting van die Middel- en Onder-Langkloof

Nadat die Bo-Langkloof beset is, het dit tot 1765 geduur voordat die plase in die Middel- en Onder-Langkloof op ordonnansie geneem is. Hierdie stilstand is verklaarbaar. Die Bo-Langkloof was baie aantrekliker vir die veeboer en wel om die volgende drie redes: eerstens is die plantegroei in die Bo-Langkloof meer karoo-agtig en die weiding dus meer geskik vir die

---

48. RLR 45/2 Oude Wildschutte Boeken: Bylaes, 2 Desember 1788, p.208.

49. RLR 29 Oude Wildschutte Boek, 11 November 1782, p.66.

50. 1/SWM 3/12 Beëdigde Verklarings, Swellendam, no.101, ongedateer. Dit handel oor 'n Khwe wat wreed mishandel is en sterwend in die kombuis van Jacobus de Buys se opstal gelê het.

skape wat die grootste deel van die boere se veestapels uitgemaak het.⁵¹ Tweedens is die Bo-Langkloof se gemiddelde breedte dubbeld die van die res van die Langkloof en dus beter vir die veeboerdery. Derdens sou die probleem met die rowery deur die Boesmans in die Middel- en Onder-Langkloof groter wees, want dit lê teenoor die Kougavallei waar ons vandag nog getuienis het dat die Boesmans daar in die grootste getalle voorgekom het. Verder is daar voor en gelyktydig met die uitreiking van plase in die Bo-Langkloof ook plase oos van die Langkloof uitgereik. Teen 1765 moes die koloniste besef het dat die lewensruimte tot aan die Gamtoos uiters beperk geraak het, en daarom is die res van die Langkloof met al sy nadele vir die veeboerdery as leningsplase aangevra.

Dit was die burger Jacobus Scheepers wat op 13 Februarie 1765 drie leningsplase, waarvan twee in die Onder-Langkloof geleë was, op ordonnansie geneem het. Die lokaliteit van "*de Drie fonteynen*" word verkeerdelik beskryf as "aan dese sijde van de Kromme rivier gelegen aan de Hetsekamma"⁵² Die Tsitsikamma wat hiermee gesuggereer word, is suid van die bergreeks wat die Langkloof van die see skei maar die plaas wat beskryf word, was nie in die Tsitsikamma nie, maar wel net wes van die Waboomsrivier in die Langkloof geleë.⁵³ Op 'n kaart wat saam met J.B.N. Theunissen se joernaal van sy reis, wat hy in 1823 deur die Langkloof onderneem het, gepubliseer is, word die plaas net wes van die Wagenboomsrivier aangedui, en hy het die plaas se ligging as volg aangedui: Op 2 Mei het hy vanaf Elandsfontein vertrek en vandaar suidweswaarts en vervolgens weswaarts gereis en daarna by die Wagenboomsrivier gekom, "in welke nabyheid een schoone hofstede ligt,

51. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.30. Sien ook die Opgaafrolle J 316, 317 en 1/SWM 12/67.

52. RLR 18/2 Oude Wildschutte Boek, 13 Februarie 1765, p.303.

53. J.B.N. Theunissen: *Aantekeningen eener Reis door de Binnelanden van Zuid Afrika*, Kaartbylae na p.118.

genaamd Drie-Fontein".⁵⁴ Dit is 'n goeie illustrasie van hoe vaag en misleidend die bekrywing van die ligging van 'n leningsplaas gedurende hierdie periode was. Jacobus Scheepers het op 27 Junie 1766 kennis gegee dat hy hierdie plaas verlaat.⁵⁵ Op 28 Oktober 1774 het ene Barthold Pietersen ook 'n leningsplaas "*de drie fonteynen*" op ordonnansie geneem en toe word dit aangeteken as "geleegen in de Couga".⁵⁶ Op 13 Desember 1777 is "*de Drie fonteljnen*" in opdrag van goewerneur Van Plettenberg nie verder op lening aan Pietersen gegee nie, "permits deselve de Plaats van Pieter Cornelis van Niekerk gent: onser gelegen in de lange Cloof te na is leggende".⁵⁷

Die plaas *Twee Rivieren* is op 13 Februarie 1765 ook op die naam van Jacobus Scheepers as leningsplaas geregistreer⁵⁸ en hy het dit behou tot op 7 Januarie 1780,⁵⁹ toe dit deur Andries du Preez oorgeneem is. Volgens 'n inskrywing in die *Oude Wildschutte Boeken*, gedateer 18 Januarie 1786, het sy weduwee, Hester Ferreira, toe die rekognisie betaal.⁶⁰ Sy is hierna met Jan Jacob Kritzing⁶¹ getroud, en laasgenoemde het die plaas op 16

---

54. J.B.N. Theunissen: *Aantekeningen eener Reis door de Binnelanden van Zuid Afrika*, p.11.

55. RLR 18/2 Oude Wildschutte Boek, 27 Junie 1766, p.303.

56. In die amptelike dokumentasie word hy verkeerdelik aangedui as "Barthel Pietersse Randers", maar hy was in werklikheid Barthold Pietersen v. Randers wat op 29.3.1761 met Anna Christina Minne, getroud is. (C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, II, p.669) Sy vrou was die oudste suster van Theodorus Minne wat die plaas Kleinrivier aan die Kouga op lening gehad het (RLR 30 Oude Wildschutte Boek, 29 Maart 1783, p.10).

57. RLR 23/2 Oude Wildschutte Boek, 13 Desember 1777, p.148.

58. RLR 18/2 Oude Wildschutte Boek, 13 Februarie 1765, p.301.

59. RLR 18/2 Oude Wildschutte Boek, 7 Januarie 1780, p.302.

60. RLR 27/1 Oude Wildschutte Boek, 18 Januarie 1786, p.4.

61. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

Januarie 1794 aan Ockert Olivier junior⁶² vir die som van 3000 gulde plus 88 gulde, die agterstallige rekognisie vir 3 jaar en 8 maande, verkoop.⁶³

Die derde leningsplaas wat Jacobus Scheepers op 13 Februarie 1765 bekom het, was aangrensend aan Twee Rivieren en is aangedui as "*de Wagenbooms Rivier* in de Lange Cloof". Hierdie plaas tussen Twee Rivieren en Onze het hy tot 21 Oktober 1778 behou.⁶⁴ Hierna was dit net vanaf 25 April 1780 tot 14 Augustus 1781 op die naam van Theodorus Cornelis Minne geregistreer⁶⁵ en daarna nooit weer nie. Die betrokke grond het daarna deel van die buurplase geword. Dit is onwaarskynlik dat Jacobus Scheepers hom ooit op een van hierdie plase gevestig het, want die reisigers wat tussen 1765 en 1780 deur die Langkloof gereis het, maak geen melding van hom nie. Vermoedelik het hy 'n huurling in die Langkloof aangehou om na sy belange om te sien, en was die *Henry Kruger* wat Thunberg gedurende November 1772 op sy grond aangetref het, moontlik so 'n persoon.⁶⁶ Met as basis die plaas Welgevonden, net wes van die huidige Oudtshoorn,⁶⁷ het hyself met sy vee meer ooswaarts gewei waar die wild volop en die weiveld beter was. Volgens 'n verslag van 7 Februarie 1770 van die landdroste en gekommitteerde heemrade van Stellenbosch en Swellendam, wat die grense van die distrikte moes vasstel, het hulle naby die drif van die

---

62. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougaalvallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

63. RLR 47/1 Oude Wildschutte Boeken: Bylaes, 16 Januarie 1794, p.118.

64. RLR 18/2 Oude Wildschutte Boek, 13 Februarie 1765, p.300.

65. RLR 27/1 Oude Wildschutte Boek, 25 April 1780, p.88. T.C. Minne se pa, Dirk Minne, kom in 1741 as soldaat na die Kaap. As wewenaar trou hy op 2.6.1743 met Christina Scheepers (C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, 111, p.580) en sy was 'n tante van Jacobus Scheepers van Wagenboomsrivier (C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, III, p.845).

66. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, 1, p.200.

67. RLR 15/2 Oude Wildschutte Boek, 22 Januarie 1759, p.173. J. Hoge: *Privaatskoolmeesters aan die Kaap in die agtiende eeu*, p.45.

Gamtoosrivier gevind dat Jacobus Scheepers met sy vee in daardie omgewing rondgetrek het.⁶⁸

Op 6 Maart 1765 is *Wolwekraal* in die Middel-Langkloof deur Nicolaas Prinsloo⁶⁹ op ordonnansie geneem.⁷⁰ Op 24 November 1773 het Thunberg op dié plaas aangekom en opgeteken dat dit aan "Hans Olofsen" behoort. Hy het egter fouteer. Die Johannes Oelofsen wat hy daar aangetref het, was die oudste seun van Nicolaas Prinsloo se vrou, Sara Cordier, wat 'n weduwee van Roelof Oelofse was,⁷¹ en hy het saam met sy stiefvader, Klaas Prinsloo, op die paas geboer.⁷² Die geselskappe van Swellengrebel en Van Plettenberg het gedurende 1776 en 1778 by Nicolaas Prinsloo (Klaas Prinsloo) op Wolwekraal aangedoen.⁷³ Hy het dit nog tot 30 November 1782 bewoon.⁷⁴ Die volgende kolonis wat hom op Wolwekraal tuisgemaak het, was Marthinus van Staden wat dit op 17 Mei 1783 as leningsplaas verkry het en tot op 30 September 1791 nog gereeld rekognisie betaal het.⁷⁵ Hy was getroud met Catharina Botha van die plaas Keijkoe, en dit was waarskynlik as gevolg van hierdie verbintenis dat hy die buurplaas, Wolwekraal, bekom het.⁷⁶

---

68. D. Moodie, *The Record*, 111, p.3.

69. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

70. RLR 18/2 Oude Wildschutte Boek, 6 Maart 1765, p.319.

71. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, 11, p.55; C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, 11, pp.663,741.

72. RLR 44/2 Oude Wildschutte Boek, pp.223 - 227.

73. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.29; VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.85.

74. RLR 18/2 Oude Wildschutte Boek, 30 November 1782, p.319.

75. RLR 30 Oude Wildschutte Boek, 30 September 1791, p.56.

76. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, I en III, p.85, p.917.

Michiel Heyns (Michielz.)⁷⁷ het gedurende April 1765 twee aangrensende plase in die Langkloof op ordonnansie verkry, naamlik *Welgelegen* op 23 April⁷⁸ en *Ongelegen* op 29 April.⁷⁹ Met Swellengrebel se besoek aan die Langkloof gedurende 1776 was hy al oorlede. Dit is duidelik dat hul op *Welgelegen* gewoon en *Ongelegen* as veepos gebruik het.⁸⁰

Dit was ook op 29 April 1765 dat Matthijs Zondag(h)⁸¹ die plaas *Avontuur* op lening verkry het.⁸² As gevolg van sy sentrale ligging in die Langkloof en aan die een suidwaartse uitgang oor die berge, was *Avontuur* van die begin af vir die reisigers deur die Langkloof 'n gewilde plek om te oornag of selfs langer oor te staan. Thunberg, Sparrman, Swellengrebel en Van Plettenberg se geselskappe het almal van die Zondagh-familie se gasvryheid gebruik gemaak.⁸³ Vir hierdie familie moes dit so 'n deel van hul bestaan gewees het dat hulle met verloop van jare hul plaasopstal met die oog daarop so gerieflik moontlik ingerig het. Hierdie tradisie van gasvryheid is deur sy seun, Matthijs, voortgesit. Op 28 April 1815 is Latrobe en sy geselskap so hartlik deur hom en sy vrou, Adriana Johanna Ferreira, ontvang dat hy in sy reisjoernaal lirie daaroor geraak het. Hy sê onder andere: "the general behaviour of the Zondags towards all persons in the

77. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

78. RLR 19/1 Oude Wildschutte Boek, 23 April 1765, p.1.

79. RLR 19/1 Oude Wildschutte Boek, 29 April 1765, p.10.

80. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29.

81. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

82. RLR 19/1 Oude Wildschutte Boek, 29 April 1765, p.8.

83. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, 11 , p.55; A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop...*, 1 , p.340; E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29; VC 159 *Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg*, p.85.

house, proved them to have benevolent dispositions. The children, who were yet young, seemed to partake of the virtues of their parents, and behaved with unaffected good-will and confidence towards us".⁸⁴ Met Theunissen se besoek gedurende 1823 het hy die opstal van Avontuur as "in alle opzigte geschikt, om menschen en paarden gemakkelijk te herbergen" beskryf.⁸⁵

Die leningsplaas *Onzer*, waarop die huidige dorp Joubertina aangelê is, is op 30 April 1765 deur Pieter Cornelis van Nieukerken⁸⁶ op ordonnansie geneem, en die amptenare in die kasteel in Kaapstad het op 23 Desember 1788 aangeteken dat hy die rekognisie nog gereeld betaal het.⁸⁷ Volgens alle aanduidings was daar tot en met die jaar 1795 geen opstal op Onzer in die Langkloof self gebou nie. Alle bronne dui Pieter Cornelis van Nieukerken se opstal aan as geleë aan die Krakeelrivier, 3,2 tot 4,8 km stroomaf van die huidige Joubertina, dit wil sê agter die heuwelreeks noord van die Langkloof self. Hy het nooit so 'n plaas op lening geneem nie, en die grond waarop die opstal gestaan het, was deel van die plaas Onzer.⁸⁸ Op 17 November 1772 het Thunberg oor die plaas Onverwagt van "Peter Nickert" gereis, en daarna het hy die rivier oorgesteek.⁸⁹ Dié opstal sou wes van die rivier gelê het aangesien hy ooswaarts gereis het. Swellengrebel sowel as Van Plettenberg se reisjoernale meld dat hulle verby Pieter Cornelis van

-
84. C.I. Latrobe: *Journal of a Visit to South Africa in 1815 and 1816*, p.253.
85. J.B.N. Theunissen: *Aantekeningen eener Reis door de Binnelanden van Zuid Afrika*, p.14.
86. Sien Dylae 3: *Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu*, p.218.
87. RLR 19/1 Oude Wildschutte Boek, 30 April 1765, p.12.
88. Kaart 3322 Oudtshoorn, Direktooraat vir Opmeting en Grondinligting.
89. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, 1, p.200.

Ligging van P.C. van Nieukerken se leningsplaas, Onverwagt, en die alternatiewe roete deur die Langkloof (Kaapse Argiefbewaarplek: M/2268 - 1/2282 Plan of the Eastern Coast of the Cape of Good Hope).

Nieukerken se plaas, Onverwagt, gereis het.⁹⁰ Dit was 'n alternatiewe pad deur die Langkloof. By Elandsfontein of Twee Rivieren kon die reisigers agter die noordelike heuwelreeks inswaai om dan weer by Krakeelrivier in die Langkloof te kom. Die kaart van Fredirici wat in die jare 1789 en 1790 opgestel is, toon die ligging van Onverwagt ook wes van die Krakeelrivier agter die noordelike heuwelreeks aan. Dit lê aan die alternatiewe pad wat agter die genoemde heuwelreeks geloop het.⁹¹ Die opstal sou kennelik net wes van die drif, vandag bekend as "Sors se drif", gestaan het.

Die verklaring waarom die reisigers liefs die roete noord van die Langkloof gevolg het, lê waarskynlik opgesluit in die feit dat hulle, as hulle nie noordwaarts uitgeswenk het nie, die Krakeelrivier sowel as die Waboomsrivier sou moes oorsteek, terwyl hulle by Onverwagt net een baie maklik-begaanbare drif voor hulle gehad het. Die naam "Uitspanbosch" het in hierdie area bly voortlewe, en dit sterk die vermoede dat hulle ook ter wille van die uitspanning in hierdie omgewing by Onverwagt verby gereis het. Op 17 Januarie 1791 het Van Niekerk sy leningsregte op Onze opgesê, en gedurende Oktober 1794 het "Andries Kretzinger" die plaas op ordonnansie geneem.⁹² Hy het net die agterstellige rekognisie en die ordonnansiegeld, wat altesaam 110 riksdaalders beloop het, betaal.⁹³ Waarskynlik is dit ook familiebande wat hom na die Langkloof gelok het, want hy was getroud met 'n dogter van Michiel Heyns van Welgelegen. Hy het sy opstal in die Langkloof kom bou en wel wes van die Waboomsrivier

90. E.C. Godée Molsbergen, *Reizen in Suid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.28; V.C. 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.84.

91. M4/113, Fredirici se kaart; Ook Kaart M1/2242 - 1/2244 (1789/1790) toon die pad oor Onverwagt baie duidelik aan, en meld ook dat die plaas aan "Piet Nieukerken" behoort. Sien kaart M/2268 - M1/2282: Ligging van P.C. van Niekerk se leningsplaas, Onverwagt, en die alternatiewe roete deur die Langkloof, teenoor p.85.

92. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

93. RLR 115 Joernale, Swellendam, Oktober 1794, p.174.

op die huidige plaas Tulpieskraal.⁹⁴

Andries du Preez het die plaas "de Apiesrivier" op 23 September 1765 as leningsplaas verkry en dit as sodanig tot 13 Augustus 1766 behou.⁹⁵ Dit was as gevolg van 'n fout deur die amptenare van die Kompanjie dat die oud-soldaat Godfried Drosky⁹⁶ hierdie plaas gedurende April 1768 bekom het. Omdat daar in 1766 aan hom 'n plaas toegestaan is wat alreeds bewoon was, is aan hom 'n plaas "aan 't "Gamtos, gent: *Louterwater*" beloof.⁹⁷ Drosky het op 2 April 1768 die plaas wat Andries du Preez verlaat het, verkry. Weer eens word dit verkeerdelik en misleidend aangeteken as "aan de gamtoos rivier in de lange Cloof".⁹⁸ Johannes Oelofsen⁹⁹ het die opstal op Louterwater op 16 November 1773 van Drosky gekoop¹⁰⁰ en dit op 10 September 1774 op ordonnansie geneem. Met hierdie registrasie verander die naam van die plaas na *Klippe Drift*,¹⁰¹ maar onder die datum 12 Junie 1777 vind ons dat hy dieselfde plaas weer laat registreer het, maar wel onder die ou naam van *Louterwater*.¹⁰² Hy het hom op die plaas

94. 'n Deel van hierdie opstal het tot vandag toe behoue gebly as deel van 'n buitegebou op Tulpieskraal, die plaas van mnr. André Kritzinger, 'n afstammeling in die sesde geslag van Johan Andries Kritzinger. By geleentheid van die Kritzinger se 200-jarige fees is 'n gedenkplaat op hierdie muur aangebring. Die bewoording daarop is die volgende: OORSPRONKLIKE MUUR VAN TWEDE WONING VAN DIE STAMVADER JOHANN ANDREAS (1753 - 1833) GEBOU IN 1804 TYDENS DIE BESOEK VAN LICHTENSTEIN. 'N DANKBARE NAGESLAG VAN LANGKLOOF-KRITZINGERS BRING HULDE (Aangebring op 5.10.1968 by geleentheid van 200-jarige Kritzingerfees).

95. RLR 19/1 Oude Wildschutte Boek, 23 September 1765, p.54.

96. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

97. R.L.R 19/2 Oude Wildschutte Boek, 12 Februarie 1767, p.200.

98. RLR 20/1 Oude Wildschutte Boek, 2 April 1768, p.35.

99. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

100. RLR 25/1 Oude Wildschutte Boek, 16 November 1773, p.110.

101. RLR 23/2 Oude Wildschutte Boek, 10 September 1774, p.130.

102. RLR 25/1 Oude Wildschutte Boek, 12 Junie 1777, p.110.

Louterwater gevestig en Swellengrebel sowel as Van Plettenberg noem dat hulle Johannes Oelofsen gedurende 1776 en 1778 hier aangetref het.¹⁰³ Op 17 Oktober 1783 het hy nog rekognisie betaal, maar op 6 November 1786 het sy weduwee betaal.¹⁰⁴ Op 26 September 1786 het sy met Johannes Arnoldus Vosloo in die huwelik getree.¹⁰⁵ Op 'n kaart van 1789/1790 word Louterwater aangedui as die plaas van "Joh: Voslouw".¹⁰⁶

Jan de Villiers (Jan Pieterz.) wat later 'n belangrike rol in die Patriottebeweging sou speel en 'n lid van die permanente liggaam van "'S Volks Representanten" sou word,¹⁰⁷ het die aangrensende plaas, *Klipheuvel*, vanaf 21 November 1765 tot 9 April 1770 op ordonnansie gehad.¹⁰⁸ Sy bemoeienis met die Langkloof kan moontlik verklaar word deur bewyse van die volgende verbintenis wat hy gehad het. Sy vader, en die vader van Okkert Brits, wat Braamrivier aan die Kouga op lening geneem het, het mekaar geken.¹⁰⁹ Okkert Brits (jr.), sy tydgenoot, sowel as sy kleinneef, Pieter de Villiers, het familiebande met die Strydoms van Krakeelrivier gehad. Agt maande voordat Jan de Villiers Klipheuvel op lening geneem het, het hy ook leningsregte op die plaas "Seekoe geleegen agter de Atwas

---

103. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.29; VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.84.

104. RLR 23/2 Oude Wildschutte Boek, 6 November 1786, p.130.

105. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, 111, p.1083.

106. M1/2242 - 1/2244 Coast of Africa from Cape Aquilles to Algoa Bay, being an actual survey performed by order of Governor van de Graaff in 1789 and 1790.

107. C. Beyers, *Die Kaapse Patriotte*, p.85.

108. RLR 19/1 Oude Wildschutte Boek, 21 November 1765, p.93.

109. "Voorts wierd nog door de Burgers Jan de Villiers en Okker Brits een attestatie van de Caab vertoont, met bijgevoegt versoeck omme onder den Respect^{ve} Comp^{en} alhier te mogen, werden ingeschreven het welk aan deselve is geaccordeert." (C 2185 Dagregister: Stellenbosch en Drakenstein, 15 Desember 1732, p.77).

Cloof aan de Kouga" verkry.¹¹⁰ Toe dié plaas op 14 September 1773 in die hande van ene Cornelis Johannes Mulder oorgegaan het,¹¹¹ het De Villiers 'n luitenant-rang beklee.¹¹² Jan de Villiers (Jan Pieterz.) het nooit op Klipheuvel gewoon nie, maar wel op sy plaas Welgemoed naby Stellenbosch.¹¹³ In hierdie gemeenskap het hy 'n leidende rol gespeel. Op 13 Februarie 1782 het hy in die verdedigingsstruktuur gevorder tot die rang van kaptein van die vierde Kompanjie Dragonders van Stellenbosch en Drakenstein,¹¹⁴ maar is op 9 Julie 1782 ontslaan uit die pos as Stellenbosse "Burger Capitein" en wel om "Lichaams gebrekkigheden" soos bewys deur 'n "Chirigicale attestatie" wat hy ingehandig het.¹¹⁵ Met sy dood in 1796 was hy 'n oud-lid van die Burgerraad.¹¹⁶ Op 9 April 1770, dieselfde dag as wat De Villiers sy leningsregte op Klipheuvel opgesê het, het dit in die hande van Petrus Hendrik (Pieter) Ferreira van Schoonberg oorgegaan.¹¹⁷ Hy het dit op lening gehou tot op 16 Februarie 1775 toe dit aan sy jonger broer, Stephanus Ferreira, op ordonnansie verleen is. Die laaste bewys dat hy nog rekognisie aan die V.O.C. betaal het, is onder die datum 11 Oktober 1791 ingeskryf.¹¹⁸ Hy het op die plaas bly woon, want gedurende 1803 het goewerneur Janssens hom hier besoek, "een man van jaaren en zeer

---

110. RLR 18/2 Oude Wildschutte Boek, 22 Februarie 1765, p.309.

111. RLR 18/2 Oude Wildschutte Boek, 14 September 1773, p.309.

112. D.P. de Villiers: *A History of the De Villiers Family*, p.87.

113. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, III, p. 1039; Hy besit hierdie plaas vanaf 1759 - 1796. In die jaar van sy dood, 1796, stel hy op 3 September sy testament op. (D.P. de Villiers: *A History of the De Villiers Family*, p.51).

114. D.P. de Villiers: *A History of the De Villiers Family*, p. 91.

115. C 163 Resolusies van die Politieke Raad, 9 Julie 1782, p.62.

116. D.P. de Villiers: *A History of the De Villiers Family*, p.51.

117. RLR 20/2 Oude Wildschutte Boek, 9 April 1770, p.274.

118. RLR 23/2 Oude Wildschutte Boek, 6 Februarie 1775, p.199.

ziekelyk".¹¹⁹ Die volgende jaar het De Mist en sy geselskap die oue Stephanus Ferreira nog op Klipheuwel aangetref.¹²⁰

Petrus Hendrik Ferreira het ook die plaas *Misgund* op 11 Januarie 1771 bekom nadat Andries Basson wat dit vanaf 9 Desember 1765 op lening gehad het, oorlede is en 'n insolvente boedel nagelaat het.¹²¹ Andries Basson se moeder, Catharina Olivier, was 'n niggie van Ockert Olivier wat plase in die Cannaland besit het. Hy het waarskynlik deur hierdie verbintenis in hierdie deel van die wêreld begin belangstel. Basson is op 42-jarige ouderdom as 'n oujongkêrel oorlede.¹²² Op 13 Augustus 1789 het Ferreira nog rekognisie op Misgund betaal. Dit was ook die plaas waarop P.H.(Pieter) Ferreira hom gevestig het, alhoewel hy op een stadium drie leningsplase in die Langkloof op ordonnansie gehad het.¹²³

Die enigste plaas wat gedurende 1766 in die Langkloof op ordonnansie verkry is, was die plaas "*de Craceel rivier*". Op 13 Februarie 1766 is dit op die naam van Jacobus van Aarden geregistreer. Hy was 'n seun van die stamvader Hendrik van Aarde van Antwerpen en Susanna Mouton. Hy was nooit getroud nie en is oorlede voordat hy 44 was. Sy weduwee-moeder was die enigste erfgenaam en sy het die agterstallige rekognisie tot op die

---

119. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.124.

120. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.234.

121. RLR 19/1 en 21/2 Oude Wildschutte Boeken, 9 Desember 1765, p. 105 en 11 Januarie 1771, p.167.

122. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, I en II , p.26, pp.664 - 667; RLR 17/1, 22/1 en 25/2 Oude Wildschutte Boeken, 5 April 1762, p.66, 5 Februarie 1772, p.49 en 11 Mei 1778, p.245.

123. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I , p.199; E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29; VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.64.

dag toe dit per vendusie verkoop is, betaal.¹²⁴ Op 21 Oktober 1768 is Krakeelrivier "per vendutie verkogt en door den landbouwer Matthys Zondag ingemijnd mitsgs: door denselven op ordonn. genomen".¹²⁵ Op 1 November 1770 dra Zondag sy reg op Krakeelrivier oor aan Matthys Strydom.¹²⁶ Van hierdie transaksie het die volgende stukkie dokumentasie behoue gebly:

"Ik ondergetekende bekenne Mits vergunning van den WEdele
Heer Gofferneur de plaats genaame de Crakkeel raavier gelegen
tussen de appel en diepperravier in de Langekloof oovergelaate
te hebbe voor de agterstallige aan den Burger Mattys Strydom

van mijn ondertekend

M^S Sondag

Langekloof

den 1 Nov 1770"¹²⁷

Die koopsom was die agterstallige rekognisiegeld. Aangesien Susanna Mouton die rekognisie tot 21 Oktober 1768 betaal het, sou Strydom net 48 riksdaalders betaal het. Gedurende 1780 is die plaas behoorlik op die naam van Matthys Strydom geregistreer.¹²⁸

---

124. C.C. de Villiers en C. Pama: **Geslagsregisters van ou Kaapse Families**, I, pp. 1,2; RLR 19/2 Oude Wildschutte Boek, 13 Februarie 1766, p.219.

125. RLR 19/2 Oude Wildschutte Boek, 21 Oktober 1768, p.219.

126. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

127. RLR 44/2 Oude Wildschutte Boek, 1 November 1770, p.193.

128. H.C. Hopkins: **Gedenboek by die Goue Jubileum van die Ned. Gerf. Kerk Joubertina**, p.5.

Die laaste leningsplaas om in die Langkloof uitgereik te word, is die mees oostelike, naamlik *Elandsfontein*. Dit was Eduardt Christiaan Hauman, chirurgyn op Drakenstein,¹²⁹ wat die plaas "Eljlandsfontein gelege aan die krommerivier op de uiterste hoek van de lange Cloof" op 11 April 1767 in lening verkry het.¹³⁰ Hy het hom nooit in die Langkloof gevestig nie, en Andries du Preez, wat vanaf 30 Maart 1769 geen plaas in die Langkloof meer op lening gehad het nie, het waarskynlik sy belange hier behartig, want toe Thunberg gedurende sy tweede reis op 28 November 1773 oor Elandsfontein reis, is hy onder die indruk dat dit die plaas van "Andrew de Prés" is.¹³¹ Voor 1776 moes Du Preez egter die plaas verlaat het, want Swellengrebel praat van Elandsfontein as die verlate plaas van Andries du Preez.¹³² Twee jaar voor sy dood het Hauman sy aansprake op Elandsfontein laat vaar en Andries du Preez se seun, Hercules, het dit op 25 Januarie 1780 op ordonnansie geneem. Die opstal het Hercules du Preez al op 5 Januarie 1780 van Hauman gekoop.¹³³ Volgens die regeringsdokumente het Hercules du Preez (Andriesz.) die rekognisie op Elandsfontein nog gereeld tot 27 Desember 1789 betaal.¹³⁴

Hiermee was die kolonisering van die Langkloof, wat van 1760 tot 1767 geduur het, afgehandel. Die besetting van leningsplase oos van die Langkloof het nie na die besetting van die Langkloof gevolg nie, maar het gelyktydig daarmee plaasgevind. Om dit te illustreer, asook die feit dat die

129. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, 1, p.289; R. Haumann: *Van Riga tot Drakenstein: Die verhaal van Eduardt Christiaan Haumann en sy nasate*, p.26.

130. RLR 19/2 Oude Wildschutte Boek, 11 April 1767, p.272.

131. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, 11, p.58.

132. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.28.

133. RLR 19/2 Oude Wildschutte Boek, 5 Januarie 1780, p. 272.

134. RLR 27/1 Oude Wildschutte Boek, 27 Desember 1789, p.17.

gesagsgrense van die Kompanjie reeds verder as die Langkloof meegesleep was, kan die geval van die bekende agtiende-eeuse persoonlikheid, luitenant Jacobus van Reenen, genoem word. Op 11 Februarie 1765 het hy drie plase, naamlik "de suure Bron", net wes van die Gamtoos,¹³⁵ "de Gamtoos rivier drift"¹³⁶ en een aan die mond van die Gamtoosrivier op lening verkry.¹³⁷ Op 28 November 1765 het hy ook die plaas "de Loerie rivier", oos van die Gamtoos bekom, maar na die Politieke Raad se besluit van 13 Februarie 1770 dat geen plaas meer oos van die Gamtoos in lening gegee sou word nie, is hierdie lening op gesag van goewerneur Van Plettenberg teruggetrek. Toe die Kompanjie later weer verplig was om die grense van sy gesag nogmaals verder ooswaarts te verskuif, is hierdie plaas weer in 1780 aan Wilem van Reenen op ordonnansie verleen.¹³⁸ Die pad van blanke vestiging het verder na die suidwestelike dele van die huidige distrik van Uitenhage en vandaar na die huidige distrik van Jansenville gelê.

Hierdie verskynsel dat die blanke migrasiestroom vir die res van die agtiende eeu in 'n noordwaartse beweging in die rigting van die Oranjerivier gedruk is, is daaraan toe te skryf dat die blankes teen die soveel groter Bantu-migrasiestroom, wat eeue tevore in Sentraal-Afrika in beweging gekom en na die suide koers gekry het, begin bots het. Nie een van die migrasiebewegings het oor die vermoë beskik om die ander terug te druk nie. Teen 1680 was die teenwoordigheid van die Bantu so ver wes as die Buffelsrivier al aan die Kaap bekend toe hulle verslag ontvang het van die skipbreukelinge van die Stavenisse wat ruiltransaksies met die Bantu aangegaan het. As ruilmiddels het hulle armbande, krale en nekringe

---

135. RLR 18/2 Oude Wildschutte Boek, 11 Februarie 1765, p.298.

136. RLR 18/2 Oude Wildschutte Boek, 11 Februarie 1765, p.295.

137. RLR 18/2 Oude Wildschutte Boek, 11 Februarie 1765, p.297.

138. RLR 19/1 Oude Wildschutte Boek, 28 November 1765, p.103.

gebruik.¹³⁹ Met sy reis van 1772 het Thunberg bevind dat die Bantu hulle aan die Gamtoos bevind het,¹⁴⁰ en met die voorhoede van die stroom van blanke koloniste al tot aan die Visrivier, was botsings as gevolg van hierdie oorvleueling onvermydelik. Die groot rede tot wrywing het geleë in die feit dat albei groepe in weiveld vir hul veetroppe belang gestel het.

Besetting van die sekondêre vallei

Die botsing tussen blank en Bantu het, afgesien daarvan dat dit 'n koerswending by die blanke stroom veroorsaak het, ook 'n opdamming tot gevolg gehad. Hierdie opdamming van die blanke stroom vind 'n goeie illustrasie in die Langkloof. Die koloniste was gewoond daaraan dat hulle maklik meer as een leningsplaas kon bekom, en waar hulle voorheen bykomende plase verder oos op lening kon neem, het hulle daarin begin belanggestel om plase in die sekondêre valleitjies noord en suid van die Langkloof op ordonnansie te neem. Alhoewel die vallei van die Kougarivier voor hierdie stadium sekerlik al onwettig vir weidingsdoeleindes gebruik is, is plase hier eers vanaf 1771 op ordonnansie geneem.

De Hoop, aan die oorsprong van die Kougarivier, is vanaf 29 April 1771 tot 8 Julie 1779 op die naam van Johannes van Niekerk Hendriks. geregistreer.¹⁴¹ Hierna het dit in die hande van Matthijs Zondag van Avontuur gekom¹⁴² sodat hy nou twee aangrensende leningsplase tot sy beskikking gehad het. Toe daar op 7 Junie 1782 'n leningsplaas genaamd Kruisrivier uitgegee word, het hy gekla dat dit sy twee plase, Avontuur en

139. S.D. Neumark: *Economic influences on the South African frontier 1652 - 1836*, p.97.

140. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, 1, p.203.

141. RLR 21/2 Oude Wildschutte Boek, 29 April 1771, p.262.

142. RLR 26 Oude Wildschutte Boek, 8 Februarie 1783, p.121.

De Hoop, oorvleuel, met die gevolg dat die aanspraak daarop die volgende jaar gekanselleer is en nie weer in lening uitgegee sou word nie, "maar eeneljk dienen mogen tot gerief dat gezegd twee plaatsen van Matthijs Zondag".¹⁴³

Okkert Brits, wat met Matthijs Strijdom van Krakeelrivier se weduweemoeder getroud was,¹⁴⁴ het die plaas "*de bram rivier*" aan die Kouga op 17 Oktober 1771 op ordonnansie geneem. Na 28 Oktober 1786 het dit oorgegaan in die hande van Jacobus Oosthuyzen¹⁴⁵ wat met Okkert Brits se suster, Dina Carolina, getroud was.¹⁴⁶ Aangrensend aan Braamrivier is die plaas "gent: *branthoek* geleegen aan de Kouga" op 15 Februarie 1772 deur Jacob Senekal, van die plaas Ezeljagt in die Bo-Langkloof verkry. Jacob Helbe(c)k, wat later met sy weduwee getroud is, het sy seëenskap op Brandhoek op 13 November 1779 opgesê.¹⁴⁷ Die plaas *Opkomst* aan die Kouga is op 1 Mei 1772 op die naam van Jacobus de Buys geregistreer, maar as gevolg van sy gevangeneming, wat later volledig bespreek word, het sy vrou, Catharina Pienaar, die plaas verlaat¹⁴⁸ en dit het in die hande van Hermanus Barend van der Scheijf gekom¹⁴⁹ wat met Jacobus de Buys se suster, Susanna Johanna, getroud was. Op 22 September 1780 het Johannes de Buys, die broer van die bekende rondswerwer, Coenraad de Buys, dit op ordonnansie verkry. Op 26 Oktober 1790 het Johannes de Buys kennis

143. RLR 29 Oude Wildschutte Boek, 4 Oktober 1783, p.14; RLR 73 Oude Wildschutte Boek: Lys van leningsplase nie verder deur die regering op lening uitgegee nie, p.33.

144. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, 1 en III, p.107, p.941.

145. RLR 21/2 Oude Wildschutte Boek, 17 oktober 1771, p.313.

146. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, 1, p.107.

147. RLR 22/1 Oude Wildschutte Boek, 15 Februarie 1772, p.56.

148. RLR 22/1 Oude Wildschutte Boek, 1 Mei 1772, p.117.

149. RLR 23/2 Oude Wildschutte Boek, 2 Februarie 1775, p.192.

gegee dat hy Opkomst verlaat.¹⁵⁰

Geleë aan die Kouga en aangrensend aan Onzer, is dit verstaanbaar waarom Pieter Cornelis van Niekerk die plaas "*de Cransfontein*" op 15 Desember 1777 op ordonnansie geneem het.¹⁵¹ Die plaas "*de kleine rivier*" in die Onder-Kouga is op 29 Maart 1783 deur Theodorus Minne op ordonnansie geneem, maar hy het dit vir net meer as 'n jaar laat bewei en het dit op 23 April 1784 weer prysgegee.¹⁵² Hierna is dit nie weer in die tyd van die V.O.C. op lening gegee nie.

In die Bo-Kouga het Salomon Ferreira ook 'n plaas "*de kleine rivier*" vanaf 14 Maart 1781 tot sy beskikking gehad. Oos van hierdie plaas was die aangrensende plaas "*de diepe rivier*", en hy het toe in 1782 'n versoek tot die goewerneur, Van Plettenberg, gerig om hierdie plaas "tot een uijtdrift voor deselfs vee" te gebruik sonder die betaling van enige rekognisiegeld. Die goewerneur het sy toestemming hiertoe gegee en bepaal dat, indien iemand dit in lening sou aanvra, dit geweier moes word.¹⁵³

In die vallei van die Keurboomsrivier is ook drie plase in die jare sewentig in besit geneem. Die plaas *Kliprivier*, net onder Keijkoe, was oorspronklik in besit van Jacobus Botha vanaf 22 Januarie 1763 tot 13 November 1766, maar toe het hy die rekognisie laat verval.¹⁵⁴ Op 25 Oktober 1771 het hy besluit om dit weer in die hande te kry, en het dit toe tot 17 November 1782 behou.¹⁵⁵ Maar volgens die lukrake boekhouding van die V.O.C.-ampnenare het J.W. Barkhuyzen dit al op 17 September van daardie jaar op

150. RLR 27/2 Oude Wildschutte Boek, 26 Oktober 1790, p.137.

151. RLR 25/2 Oude Wildschutte Boek, 15 Desember 1777, p.186.

152. RLR 30 Oude Wildschutte Boek, 29 Maart 1783, p.10.

153. RLR 28/1 Oude Wildschutte Boek, 14 Maart 1781, p.25.

154. RLR 17/2 Oude Wildschutte Boek, 22 Januarie 1773, p.198.

155. RLR 21/2 Oude Wildschutte Boek, 25 Oktober 1771, pp.327,328.

ordonnansie genceem. Op 15 Februarie 1787 het hy nog rekognisie vir Kliprivier betaal.¹⁵⁶ Langs Kliprivier het Elsje Botha, die dogter van Jacobus Botha, op 26 September 1771 die plaas *De Vlucht* op lening genceem.¹⁵⁷ Net oos van De Vlucht het Jacobus van Beelen de jonge 'n plaas met die gepaste naam vir daardie besondere plaas, "*de uijthoek*", op 31 Januarie 1772 op ordonnansie genceem. Dit is weer eens 'n fout van die amptenary, want die plaas is alreeds op 26 September aan Elsje Botha uitgegee en daarom is die ordonnansie op 1 Oktober 1772 gekanselleer en aan Elsje Botha gegee. Van Beelen is 'n ander plaas beloof.¹⁵⁸

Pryse van leningsplase

Leningsplase was nooit die eiendom van die pagters nie en kon dus nie werklik verkoop word nie. Langsamerhand het dit egter die gebruik geraak dat die veeboere hul leningsplase aan mekaar verkoop het. In teorie is die verbetering op die plaas, soos die opstal, verkoop, en het die grond die eiendom van die Kompanjie gebly, maar in werklikheid was die besit van die grond die vernaamste doel van die koper. Die koopsom het nie die waarde van die opstal weerspieël nie, maar het gewoonlik gelykgestaan aan die waarde van die hele plaas. Daar is selfs plase verkoop waarop daar geen verbeterings aangebring was nie.¹⁵⁹

Om te oordeel of dit duur of goedkoop was om plase in die Langkloof te bekom, is moeilik om te bepaal omdat die pryse nooit in dokumente opgeteken is nie. Die enigste werklike voorbeeld is die van Twee Rivieren

---

156. RLR 29 Oude Wildschutte Boek, 17 September 1782, p.47.

157. RLR 21/2 Oude Wildschutte Boek, 26 September 1771, p.291.

158. RLR 22/1 Oude Wildschutte Boek, 1 Oktober 1772, p.45.

159. P.J. van der Merwe: *Die trekboer in die geskiedenis van die Kaapkolonie*, pp.114 - 115.

wat in 1794 vir 3088 riksdaalders verkoop is.¹⁶⁰ Verder weet ons net van twee gevalle waar die agterstallige rekognisie die koopsom was, naamlik Onzer vir 110 riksdaalders¹⁶¹ en Krakeelrivier vir 48 riksdaalders.¹⁶²

Naamgewing aan leningsplase

Die naamgewing van die leningsplase in die Langkloof korrekeer met die van die ander gebiede in ons land in dié opsig dat die oorwegende groep plase hulle name gekry het van die waterbron wat eintlik die rede was waarom 'n leningsplaas om daardie punt aangevra is. Van die twintig leningsplase in die Langkloof het nege hulle name op dié manier gekry: Doornrivier, Ganzekraal, Dieprivier, Louterwater, Krakeelrivier, Wagenboomsrivier, de drie fonteijnen, Twee Rivieren en Elandsfontein. Drie, naamlik Ezeljagt, Wolwekraal en Elandsfontein, het hul name te danke aan die wildsoorte waarvoor daardie besondere gebied 'n habitat was. Die "ezel" in die naam van die eersgenoemde plaas verwys na die sebra.¹⁶³ Die plase Welgelegen, Ongelegen, Schoonberg, Eenzaamheid en Klipheuvel het waarskynlik hul name as gevolg van hul ligging gekry. Die orige vier het pragtige poëtiese en gepaste name gekry, naamlik Avontuur, Misgund, Onzer en Keijkoe. Laasgenoemde naam is waarskynlik 'n korrupsie van die Khwe-woord Kukoi (uitgespreek as *t' Ku - t' Koi*) wat "hoofd" of "huisheer" beteken.¹⁶⁴ Wat die herkoms van die naam Onzer betref, is die tradisionele opvatting in die Langkloof dat dit verband hou met die eerste woord in die Onse Vader-

160. RLR 47/1 Oude Wildschutte Boeken: Bylaes, p.118.

161. RLR 115 Joernale, p.174.

162. RLR 44/2 Oude Wildschutte Boeken: Bylaes, p.193.

163. V.S. Forbes (ed.): *Carl Peter Thunberg Travels at the Cape of Good Hope 1772 - 1775*, p.106, voetnoot 366; C.I. Latrobe: *Journal of a visit to South Africa in 1815 and 1816*, p.255.

164. A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop*, I, p.340.

gebed.

Vestigingspatrone

As die patroon van die Blanke vestiging in die Langkloof gedurende die periode 1760 tot 1795 in sy geheel gesien word, is die allesoorheersende indruk die rol wat familiebande in die proses gespeel het. In dié 35 jaar het net twee persone op die toneel verskyn wat oënskynlik sonder familiebande met ander Langklowers was. Hulle was Jacob Breytenbach en Eduard Hauman. Maar, soos reeds gemeld, het P.C. van Niekerk vroeër by Hauman op sy plaas gewoon, en het eersgenoemde waarskynlik vir laasgenoemde na die Langkloof gelok.

Bogenoemde verskynsel hang saam met die volgende aspek van die vestigingspatroon. In baie pioniersgebiede was die mense wat daar saamgetrek het 'n heterogene groep wat voorheen geen kontak met mekaar gehad het nie. Hier in die Langkloof was dit anders. Deur hul gemeenskaplike probleme voor 1760 wat op die genoemde petisies van 1757 en 1758 uitgeloop het, het die groepie wat eerste die Langkloof hul tuiste gemaak het, mekaar waarskynlik geken.

Blanke bevolkingsgetalle in die Langkloof gedurende die agtiende eeu

Die opgaafrolle van die Swellendamse distrik en die genealogiese gegewens uit die bylae "Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu" is gebruik om die onderstaande tabel op te stel. Besonderhede van families wat sonder twyfel in die Langkloof gevestig was, asook die wat vermoedelik in die vallei gewoon het, is in berekening gebring. Persone wat gedurende die betrokke jare wat vir die tabel gekies is 18 jaar en ouer en ongetroud was, is as volwassenes gereken. Die wat

jonger as 18 jaar en ongetroud was, is as kinders in die huis gereken. Kinders van wewenaars en weduwees uit vorige huwelike is ook in berekening gebring.

Tabel 1: Bevolkingsgetalle in die Langkloof gedurende die agtiende eeu¹⁶⁵

Jaar	Mans	Vroue	Seuns	Dogters	Totaal
1762	5	5	11	11	32
1765	10	9	11	12	42
1780	12	14	36	33	95
1795	12	14	19	23	68
Gemiddeld, 1762-1795	9,75	10,5	19,25	19,75	59,25

Die tabel toon aan dat die Langkloof gedurende die agtiende eeu yl deur blankes bewoon was. In die Langkloof was daar twintig leningsplase, en volgens die tabel was daar gedurende hierdie periode nooit meer as twaalf volwasse mans en veertien volwasse vroue nie. Om die verhouding tussen hierdie getalle van volwassenes en die twintig plase in die vallei te begryp, moet in gedagte gehou word dat van die koloniste meer as een plaas in die Langkloof gehad het en dat daar ook gevalle was van weduwees wat geboer het.

Die blanke veeboere het vanaf die begin van die sestigerjare die Langkloof beset, en die inwonertal het gedurende die volgende vier dekades nie eens verdubbel nie. Teen 1780 was die blanke bevolkingsgetal op sy hoogste, want teen daardie tyd was die meeste van die koloniste se kinders nog in die huis, maar daarna het dit skerp afgeneem omdat hulle begin het om die

165. J 317 en 1/SWM 12/67: Opgaafrolle 1762, 1765, c.1778 en 1793.

huis te verlaat. Die jong volwassenes het begin trou en wegbeweeg of ander leningsplase, veral verder oos, bekom. Daar het ook nie nuwe gesinne ingetrek nie, want volgens die opvattinge van daardie tyd was daar nie meer ruimte vir nog plase nie.

Om 'n geheelbeeld van die samelewing teen 1795 te vorm, moet die ongeveer 53 slawe,¹⁶⁶ die Khwe-arbeiders en die klompie knegte nie uit die oog verloor word nie.

Die aard van die blanke bevolking

Die herkoms van die Langklowers wat vir 'n korter of langer periode plase in die Langkloof op lening gehad het, was as volg:

Tabel 2: Die herkoms van die Langklowers van die agtiende eeu¹⁶⁷

<i>Naam</i>	<i>Geslag in S.A.</i>	<i>Herkoms en nering Stamvader</i>	<i>Herkoms kolonise vrou</i>
Barkhuizen, J.W.	Eerste	Duits Soldaat	Nederl. Vierde geslag
Botha, Jac.	Tweede	Duits Soldaat	Nederl. Tweede geslag
Breytenbach, J.	Eerste	Duits Soldaat	Duits ?

166. Sien die betrokke tabel in Hoofstuk 6: Rasseverhoudinge.

167. Volgens gegewens verkry uit: C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, I - III; J.A. Heese en R.T.J. Lombard: *Suid-Afrikaanse Geslagsregisters*, I - IV; J. Hoge: *Personalities of the Germans at the Cape 1652 - 1806*; C.G. Botha: *Die Kaapse Hugenote*.

De Buys, Johann.	Derde	Frans Hugenoot Landbouer	Nederl Tweede geslag
De Buys, Jac.	Derde	Frans Hugenoot Landbouer	Frans Derde geslag
Campher, R.	Derde	Duits Soldaat	Nederl. Derde geslag
Drosky, G.	Eerste	Duits Soldaat	Nederl. Vierde geslag
Du Preez, A.	Vierde	Frans Hugenoot Klere- maker	Port. Tweede geslag
Du Preez, H.	Vyfde	Frans Hugenoot Klere- maker	Nederl. Vierde geslag
Ferreira, P.H.	Tweede	Portugees Soldaat	Nederl. Vierde geslag
Ferreira, Steph.	Tweede	Portugees Soldaat	Duits Tweede geslag
Helbeck, J.	Eerste	Duits Onbekend	Nederl. Tweede geslag
Heyns, M.	Derde	Duits Soldaat	Duits Tweede geslag
Kritzinger, J.A.	Eerste	Duits Soldaat	Duits Derde geslag
Oelofse, J.	Derde	Noors Onbekend	Frans Derde geslag
Olivier, O.	Vierde	Nederl. Onbekend	Duits Vierde geslag
Pienaar, J.	Tweede	Frans Hugenoot Timmer- man	Duits derde geslag

Prinsloo, N.	Derde	Nederl. Onbekend	Frans Derde geslag
Scheepers, J.	Derde	Nederl. Onbekend	Nederl. Derde geslag
Senekal, Jac.	Derde	Frans Hugenoot Landbouer	Nederl. Tweede geslag
Strijdom, M.	Vierde	Nederl. Skoen- maker	Nederl. Vierde geslag
Van Beulen, Jac.	Tweede	Duits Staljong Koetsier	Frans Derde geslag
Van Niekerk, P.C.	Derde	Nederl. Onbekend	Nederl. Derde geslag
Van Rooyen, G.	Tweede	Nederl. Onbekend	Port. Tweede geslag
Van Rooyen, G.T.	Derde	Nederl. Onbekend	Duits Vierde geslag
Van Staden, M.	Derde	Nederl. Onbekend	Frans Derde geslag
Vosloo, J.	Derde	Duits Hout- kapper	Frans Derde geslag
Zondag, M.	Tweede	Duits Soldaat	Deens Derde geslag

Uit die tabel kan afgelei word dat dit dus hoofsaaklik burgers van die tweede (7), en veral die derde (12) geslag aan die Kaap was wat hulle in die Langkloof kom vestig het. Drie burgers was van die vierde geslag en een van die vyfde geslag. Van die vyf koloniste wat stamvaders was, was dit net J.W. Barkhuizen van Keijkoe en J.A. Kritzinger van Onzer wat hulle permanent in die Langkloof gevestig het. Verreweg die meeste koloniste

wat vanaf 1760 die Langkloof kom bewoon het, was dus al aan die bodemgesteldheid van die kolonie gewoond. Die vrouens was oorwegend van die tweede (8) en derde (12) geslag aan die Kaap. Dus sou hulle al tot 'n groter mate as die mans hul met Suid-Afrika as 'n permanente tuiste geïdentifiseer het.

Wat die etnologiese struktuur van die Langklowers betref, was die meeste stamvaders Duitsers (11), gevolg deur Nederlanders (8), Franse (6), Portugese (2) en 'n Noor. Wat die eggenotes van die koloniste in die Langkloof betref, was die meeste Nederlands (12). Sewe was van Duitse, ses van Franse, twee van Portugese en een van Deense herkoms.

Die volgende Langkloofse families het nie-blanke bloed in hul are gehad: die Van Beulens, Bothas, Camphers en De Buyse. In die geval van die Van Beulens en die Camphers het die rasvermenging in die eerste geslag plaasgevind, en by die Bothas en die De Buyse in die tweede geslag.¹⁶⁸ Die bekendste geval van rassevermenging in die Langkloof self was tussen Coenraad de Buys en Maria van der Horst by wie hy in die jare 1782 tot 1805 minstens agt kinders gehad het. Dié verhouding het al in die Langkloof begin, want hy het eers teen 1784 na die Boesmansrivier uitgewyk.¹⁶⁹

Die taal wat in die Langkloof gebesig was, sou die Afrikaans-Hollands van die agtiende eeu gewees het. Nederlands was die taal van die owerheid, en heelwat van die mans en veral die vrouens was van Nederlandse afkoms. Benewens Afrikaans-Nederlands sou Duits die ander Europese taal gewees het wat die meeste in die Langkloof gehoor is. J.W. Barkhuizen, J. Breytenbach, G. Drosky, J. Helbeck en A. Kritzinger sou Duits nog vlot kon

168. J.A. Heese: Die herkoms van die Afrikaner 1657 - 1867, pp.67 - 69,84.

169. W.J. de Kock en D.W. Krüger (reds.): Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek, II , p. 165.

praat. Op Schoonberg was daar rondom 1790 ook 'n Duitse soldaat, Ernst Jacob Stengel van Wurtemberg, wat klaarblyklik om 'n deel vir Thomas van Rooyen geboer het,¹⁷⁰ wat Duits magtig sou wees. Die drie koloniste van Duitse herkoms in die tweede geslag sou dit waarskynlik ten minste kon verstaan. Die Ferreira-broers, wat van die tweede geslag was, sou waarskynlik Portugees kon verstaan. Dit was waarskynlik net J. Pienaar van die tweede geslag wat Frans sou kon verstaan.

Tien van die stamvaders was soldate van beroep. Die beskawingspeil van die meeste soldate wat na die Kaap uitgewyk het, was nie hoog nie, en gevalle van soldate wat uit gegoede families gekom het, was 'n uitsondering.¹⁷¹ Die beroepe van die ander was ook van 'n nederige aard, en die pioniers in die Langkloof sou dus, ook as gevolg van die gebrek aan beskawende invloede, nie 'n hoë kulturele peil kon handhaaf nie.

Op hierdie twintig leningsplase het die klompie koloniste dan Langklowers geword, geïsoleerd en afhanklik van mekaar.

---

170. 1/SWM 1/3, Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 17 Maart 1790, p.18; C.C. de Villiers en C. Pama: **Geslagsregisters van ou Kaapse Families**, I , p.51.

171. H. Hoving: **Thunberg en die Kaapse inwoners**, p.21.

HOOFSTUK 5

DIE LEEFWYSE VAN DIE LANGKLOWERS GEDURENDE DIE AGTIENDE EEU

Ekonomiese bedrywigheide

Die ekonomie van die Langkloof het gedurende die agtiende eeu op 'n uiters smalle basis berus, en armoede was algemeen. Die reisigers deur die Langkloof rapporteer deurgaans dat veeboerdery in die Langkloof die belangrikste boerderybedrywigheid was.¹ Dit is net op Masson wat die boere van die Langkloof die indruk van vermoëndheid gemaak het. Hy beskryf hulle as "wealthy, possessing large herds and flocks".² Dit was foutief, want selfs volgens die standarde van die agtiende eeu sou hulle nie as welvarend beskou kon word nie. In hierdie opsig het Le Vaillant die posisie beter opgesom met sy opmerking dat daar in die Langkloof op klein skaal geboer is.³

Die beskikbare opgaafrolle vir die distrik van Swellendam is onvolledig en bied nie 'n getroue weergawe van die werklike boerderybedrywigheide in die Langkloof nie. Die onderstaande tabel moet dus in die lig daarvan

-
1. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II, pp.56,57; A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop...*, I, p.343; W. Paterson: *A narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria in the year 1777, 1778, 1779*, p.79; F. Masson: *An account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Part of Africa*, p.290.
  2. F. Masson: *An account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Part of Africa*, p.290.
  3. F. le Vaillant: *Travels from the Cape of Good-Hope into the Interior Parts of Africa*, I, p.284.

geïnterpreteer word.

Tabel 3: Die skaal waaarop koloniste voor en tydens hul verblyf in die Langkloof geboer het.⁴

Naam	Jaar	Beeste	Skape	Perde
Jan W. Barkhuyzen Keijkoe Vanaf 1782 Kliprivier Vanaf 1782 De Vlugt	1793	200	200	1
Jacobus Botha Keijkoe 1760 - 1782	1752 1762 1765	300 250 300	1500 2000 1000	12 26 14
Jacob Breytenbach Ganzekraal 1760 - 1761	1752	8	200	-
Roelof Campher Doornrivier: Vanaf 1765 Ezeljagt Vanaf 1776 Dieprivier 1762 - 1763	1752 1762 1765 1793	30 50 100 200	50 300 600 800	- 8 1 1
Jacobus de Buys Eenzaamheid Vanaf 1762	1765 c. 1772 1793	30 30 100	200 100 200	1 3 1
Jan de Buys (de jonge) Ezeljagt 1762 - 1769	1752 1762 1765	- 32 50	- 200 200	1 4 2
Godfried Droskie Louterwater 1768 - 1773	1765	60	200	15
Petrus H. Ferreira Schoonberg 1762 - 1772 Misgund Vanaf 1771	1762 1765 1793	20 48 150	200 300 400	4 1 1

4. J 316: Opgaafrol c.1752; J 317: Opgaafrol 16, en 17 Maart 1762, 14, 15 en 16 Maart 1765 en c.1772; 1/SWM 12/67 Opgaafrol 1793.

Stephanus Ferreira Klipheuvel Vanaf 1775	1765 1793	- 250	- 1000	1 15
Jacob Helbeck Ezeljagt 1773 - 1775	c.1772	-	-	1
Johannes Oelofsen Klipdrift, Louter- water 1774 - 1785	1765 c.1772	- 20	- 100	1 1
Ockert Olivier Twee Rivieren Vanaf 1794	1793	30	100	4
Jan Pienaar Ganzekraai 1762 - 1766	1752	110	900	7
Nicolaas Prinsloo Wolwekraal 1765 - 1782	1762	-	-	1
Jacobus Scheepers De drie fonteijnen 1765 - 1766 Twee Rivieren 1765 - 1780 Wagenboomsrivier 1765 - 1778	1762 1765	- 30	- 400	1 1
Jacob Senekal Ezeljagt 1770 - 1772	1762 1765	20 29	- -	6 1
Matthijs Strijdom Krakeelrivier Vanaf 1770	1762 1765	- 50	- 200	1 1
Jacobus van Beelen Schoonberg 1772 - 1782	1752 1762 1765	30 48 60	400 300 500	6 6 6
Pieter C. v Niekerk Onzer 1765 - 1791	c.1772 1793	40 -	200 -	2 1
Gerrit van Rooyen Dieprivier Vanaf 1769	1762 1765	69 40	200 200	6 1
Marthinus v Staden Wolwekraal Vanaf 1783	1762 1765	148 50	900 300	6 2

Matthijs Zondagh Avontuur Vanaf 1765 Krakeelrivier 1768 - 1770	c.1772 1793	36 200	200 500	2 30

As bostaande tabel ontleed word, kan die afleiding gemaak word dat die Langklowers op geen stadium as welvarend beskou kon word nie. Die enigste uitsondering was Jacobus Botha van Keljkoe en Stephanus Ferreira van Klipheuvel. Roelof Campher van Ezeljagt se veestapel het in die jare wat hy in die Langkloof geboer het sodanig vermeerder dat hy ook as 'n gemiddelde boer beskou sou kon word. Tot 'n mindere mate geld dit ook vir Petrus Hendrik Ferreira van Misgund, Jacobus van Beelen van Schoonberg en Matthijs Zondagh van Avontuur. Verder is dit opvallend dat veral Matthijs Zondagh ook 'n redelike groot trop perde besit het. Die res van die Langkloofse Loere het baie duidelik op klein skaal geboer, en sou as arm beskou kon word.

Armoede het oor die algemeen in die distrik van Swellendam geheers. So is daar bereken dat in September 1792 rekognisiegeld op "Continueerende Lenings plaatzen" ten bedrae van 106 132 riksdaalders verskuldig was. Dit was afgesien van die agterstallige bedrag van 18 024 riksdaalders op plase wat deur veeboere verlaat is.⁵ Toe die Landdros en Heemrade van Swellendam in 1794 die opdrag ontvang het om ondersoek in te stel in hoeverre die agterstallige rekognisie betaal sou kon word, het hulle bevind dat daar groot armoede in die distrik geheers het en dat die skulde van die "wanhopige debiteuren" 24 558 riksdaalders bedra het.⁶

J.W. Barkhuyzen was een van die heemrade wat die ondersoek geloods het, en sy naam het ook onder die name van Langklowers wat agterstallig was,

5. RLR 115 Joernale, Swellendam, September 1792, p.1

6. RLR 115 Joernale, Swellendam, September 1794, p.164.

voorgekom.⁷ Op die plaas Keijkoe was hy 6 jaar en 7 maande agterstallig en 158 riksdaalders verskuldig, op Kliprivier 8 jaar en 11 maande agterstallig en 214 riksdaalders verskuldig, en op De Vlucht was hy 10 jaar en 1 maand agterstallig en 242 riksdaalders verskuldig. Die Landdros en Heemrade het aanbeveel dat Barkhuyzen slegs die helfte van die totale skuld van 614 riksdaalders kon vereffen.⁸ Die weduwee van Johannes Oelofse van Klipdrift/Louterwater was 11 jaar en 11 maande agterstallig en 286 riksdaalders verskuldig. Die aanbeveling was dat sy die helfte moes betaal. Ook in die geval van Hercules du Preez van Elandsfontein is aanbeveel dat hy net die helfte van sy skuld van 192 riksdaalders moes betaal.⁹ Hy was 7 jaar en 7 maande agterstallig.¹⁰

Alhoewel nie in die verslag gemeld nie, was Matthijs Strijdom van Krakeelrivier teen 1794 ook vir 9 jaar en 10 maande agterstallig met die betaling van rekognisie en 236 riksdaalders aan die Kompanjie verskuldig.¹¹

'n Voorbeeld van 'n bankrotskap is die geval van Andries Basson, wat vanaf 1765 die plaas Misgund op lening gehad het, en in 1770 insolvent gesterf het.¹²

Die swak ekonomiese toestand in die grensdistrikte, en ook in die Langkloof soos die voorafgaande tabel bewys, hang saam met die feit dat dit hoofsaaklik koloniste uit die mindergegoede ekonomiese klasse was wat as

---

7. RLR 88 Inkomende Briewe, 1 September 1794, pp.140 -143.

8. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 1 en 2 September 1794, p.207; RLR 88 Inkomende Briewe, 1 September 1794, p.149.

9. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 1 en 2 September 1794, p.207.

10. RLR 88 Inkomende Briewe, 1 September 1794, p.149.

11. RLR 115 Joernale, Swellendam, Augustus 1794, p.125.

12. RLR 19/1 Oude Wildschutte Boek, 11 Januarie 1771, p.105.

beesboerdery ulters ongeskik was,¹⁸ en Masson noem dat die beeste in die Langkloof tydens die somermaande aan 'n siekte onderhewig was wat hul kloue aangetas het en waaraan groot getalle gevrek het.¹⁹ Al die boere in die Langkloof het ook gekla oor die nadele van die "pisgras" wat op die plase gegroei het.²⁰ Verder het die gehalte van die weiding met verloop van jare verswak. In die Langkloof het grasryke weivelde, wat volop kos vir die vee gehad het, mettertyd met renosterbos en allerlei onkruid vervuil geraak.²¹

Bostaande is waarskynlik van die redes waarom heelwat Langkloofse boere nog ander leningsplase, wat geskikter vir veeboerdery was, aangehou het waarheen hulle by tye met hul vee kon uitwyk. Die meeste van hierdie "buiteplase" was oos van die Langkloof geleë. Salomon Ferreira het byvoorbeeld van 12 September 1774 tot 12 Oktober 1775 die plaas "de Uijtvlugt gel: over de Essenbosch aan de Kougas", op lening gehad, asook "t Soetgeneugt over de Gamtouwas Revier" vanaf 1 November 1777 en "de Zoute Fontein aan de Zondags Reviers mond" vanaf 11 Oktober 1786.²² Sy broer, Petrus Hendrik Ferreira, het ook buite die Langkloof plase gehad, naamlik "de riet fontein gel: tussen de wage drift en goega Camma van de Sondagsrivier over de Gamtouws rivier" en "de Ruijtersbosch over de Gourits Rivier" vanaf 17 April 1776.²³ Die ander broer, Stephanus Ferreira, het weer "Welbedagtsfontein aan de Coegasvagedrift" vanaf 13 April 1776,

18. W. Paterson: *A Narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria in the Year 1777, 1778, 1779*, p.79.

19. F. Masson: *An account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Part of Africa*, p.299.

20. A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop*, 1, p.339.

21. P.J. van der Merwe: *Trek*, p.73.

22. RLR 23/2, 25/1 en 35/1 Oude Wildschutte Boeken, 12 September 1774, p.131, 1 November 1777, p.156 en 11 Oktober 1786, p.57.

23. RLR 24/2 en 34/2 Oude Wildschutte Boeken, 17 April 1776, p.154 en 23 Januarie 1786, p.143.

"de Cafferskraal" oorkant die "wagendrift" van die Van Stadensrivier vanaf 10 Mei 1787, en "Nooijd gedagt geleegen over de Gamtouws rivier" tussen "de Cragacama" en die Bakensrivier vanaf 8 Desember 1779 tot 10 Mei 1789 op lening gehad.²⁴ Vanaf 25 Maart 1776 het Gerrit van Rooyen die plaas "de Swardkopsriviers drift gel: over de gamtouws rivier" op lening gehad.²⁵ Andries du Preez het weer "de ongegunde Vryheid" (die gebied rondom die huidige Kaap St Francis) vanaf 17 April 1780 op sy naam gehad.²⁶ Jacobus de Buys het vanaf 12 Februarie 1778 "de riet kuijl over de gamtouws rivier" en "de diepe Clooff" aan die Kammanassie vanaf 4 Julie 1792 as "buiteplase" gehad.²⁷

Die skape waarmee hulle geboer het, was die soort wat aanvanklik by die Khwe aangetref is. Dit was die sogenaamde vetstertskepe wat nie wol nie, maar wel hare gehad het.²⁸ Die skape is aan slagtersknegte, wat van tyd tot tyd die boere op die platteland besoek het, verkoop. Daar is geen verwysings in die bronne dat hierdie knegte ook die Langkloof besoek het nie, maar dit is baie onwaarskynlik dat hulle dit nie sou gedoen het nie. Weens die groot afstande van die vleismarkte was die boere verplig om hul vee teen baie lae pryse aan dergelike slagtersknegte te verkoop.

'n Groot deel van die Langklowers se inkomste was afkomstig uit die neweprodukte van hul veeboerdery. Die velle en huide is gedurende die agtiende eeu teen lae pryse verkoop. Vir 'n beesvel kon hulle een riksdalder, en vir 'n skaapvel 'n halwe stuiwer kry, maar dan moes dit

24. RLR 24/2, 26 en 35/2 Oude Wildschutte Boeken, 13 April 1776, p.150, 8 Desember 1779, p.183 en 10 Mei 1787, p.138.

25. RLR 24/1 Oude Wildschutte Boek, 25 Maart 1776, p.127.

26. RLR 27/1 Oude Wildschutte Boek, 17 April 1780, p.81.

27. RLR 25/2 en 37/2 Oude Wildschutte Boeken, 12 Februarie 1778, p.201 en 4 Julie 1792, p.133.

28. G.D.Scholtz: Die ontwikkeling van die politieke denke van die Afrikaner, 1, p.94.

vars wees. Vir die Langklower wat sy velle en huide nie vars by die mark kon besorg nie, het dit beteken dat hulle selfs nie daardie skrale vergoeding kon kry nie.²⁹

Gedurende die bewind van die V.O.C. was vet nooit van enige groot ekonomiese betekenis nie. Dit moes in vate na die Kaap vervoer word, en dié het hulle liefste vir hul ander produkte gehou. Die sagtevet van die skaapstert is in die huis gebruik in plaas van botter. Dit is ook gebruik as ghries vir die waens, brandstof om lig te verskaf en om kerse van te maak. Waar die kerse op pad na die mark nog maklik kon breek, was hierdie gevaar tot 'n hoë mate uitgeskakel wat seep betref. Daarom het die boere verkies om die harde- en sagtevet te gebruik om seep mee te kook. Die Langklower was dus dikwels aangewese op die seepmakery vir 'n inkomste. Gedurende die wintermaande is die kinders en arbeiders uitgestuur om die jong lote van die gannabos (*Salsola aphylla*) bymekaar te maak. Hieruit het hulle dan die loog verkry wat hulle saam met die vet gebruik het om die boerseep te kook. Vir die seep het hulle goeie pryse in die Kaap gekry.³⁰ Thunberg was 'n ooggetuie by die kook van dergelike seep toe hy tydens sy reis op die plaas Avontuur oorgestaan het.³¹

Die verbouing van graan was op geen tydstip gedurende die bewind van die V.O.C. 'n ekonomiese faktor van groot belang in die Langkloof nie. In die opgaafrolle is geen aanduiding van enige oes van enige graansoort nie. Die rede waarom daar net genoeg koring vir eie gebruik gesaai is, moet nie by 'n gebrek aan water of grondvrugbaarheid gesoek word nie, maar moet

---

29. S.D. Neumark: *Economic Influences on the South African Frontier 1652 - 1836*, p.67.

30. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.233.

31. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I, p.199.

toegeskrywe word aan 'n afwesigheid van 'n mark en vervoerprobleme.³² Die enigste prikkel wat hul moontlik tot graanverbouing kon laat oorgaan, was toe daar in die jare tagtig 'n ambisieuse projek deur die Kompanjiesregering van stapel gestuur is om graanverbouing in die omtrek van Mosselbaai aan te moedig. Die boere kon landbougereedskap op krediet by die Kompanjie verkry en graanskure, waar die boere hul graan sou kon kom aflewer, sou in Mosselbaai opgerig word. 'n Boot sou jaarliks gestuur word om die graan af te haal. Ongelukkig is dié onderneming 'n jaar of wat later weer in die kiem gesmoor.³³

Met die volop water tot hul beskikking in die Langkloof kon die koloniste nie anders nie as om hulle ook op die tuinbou toe te lê. Op sommige plase is die waterstrome wat van die berge af kom met 'n kanaal na die hoogste punt op die plaas gelei, en vandaar is dit dan na die tuine en landerye versprei.³⁴ Alhoewel Swellengrebel teen 1776 moes kla dat daar in die Langkloof hyn a geen groente verbou is nie,³⁵ rapporteer Paterson in 1779 spesifiek dat die toestand sedert 1774 baie verbeter het en dat hy koringlande, tuine en wingerde op die plase gesien het.³⁶ Rosyntjies was ook een van die produkte wat deur die Langklowers in die Kaap verkoop is.³⁷ Die maak van rosyntjies het meer aandag as die maak van wyn geniet

---

32. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , pp.30 - 31.

33. C. Beyers : *Binnelandse beroeringe en ondergang van die Kompanjie (1779 - 1795)* (A.J.H. van der Walt, J.A. Wiid en A.L. Geyer (reds.): *Geskiedenis van Suid-Afrika*, 1 , pp.176 - 177).

34. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, 1 , p.210.

35. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.30.

36. W. Paterson: *A narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria in the year 1777, 1778, 1779*, p.79.

37. J. Barrow: *An account of Travels into the Interior of Southern Africa in the Years 1797 and 1798*, II , p.71; E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, p.233.

omdat dit makliker vervoer kon word. Wyn is wel gemaak en ook brandewyn is gestook. In sy testament het Salomon Ferreira byvoorbeeld sy plaas Kleinrivier in die Bo-Kouga aan George Frederik Rautenbach bemaak "met de daaraangehoorende kelder Gereedschappen, Brandewynsketel en toebehoren".³⁸ Ook op Elsje Botha van De Vlucht en Nicolaas Prinsloo van Wolwekraal se vendusies van Januarie en Februarie 1795 onderskeidelik word brandewynketels verkoop.³⁹ Die gehalte van die Langkloofse wyn en brandewyn was nie hoog aangeslaan nie. Barrow, wat gedurende Maart 1798 deur die Langkloof gereis het, meld dat die bietjie wyn wat wel gemaak is, sleg was, en die afstand van die mark, tesame met die slegte paaie, "hold out little encouragement to the farmer, either for extending the quantity or improving the quality of this article". Die brandewyn wat gestook is, was volgens hom ook van 'n swak gehalte, "(and) not only poisons the bodies, but also corrupt the morals of the lower orders of the town, and the country farmers".⁴⁰ Waarskynlik het daar 'n verbetering in die gehalte van die drank gekom deurdat die Strijdoms van Krakeelrivier van hul plaas 'n "voornamen wijn- en brandewijn plaats" gemaak het. Theunissen, wat hierdie plaas gedurende 1823 besoek het, het die brandewyn hoog aangeprys: "De brandewijn, welke alhier van de persiken gemaakt wordt, is helder en klaar, en de zuiverste, die ik tot hier toe op mijne reis had gedronken".⁴¹

In die tuine was 'n groot verskeidenheid vrugteboom, en Barrow noem dat lemoene veral groot en baie lekker was.⁴² Uit hierdie tuine is ook produkte

38. MOC 7/1/82 Testamente, 24 April 1808, no. 114.

39. 1/SWM 12/55 Vendusierolle, Swellendam, ongepagineer.

40. J. Barrow: *An account of Travels into the Interior of Southern Africa in the Years 1797 and 1798*, 11, p.71.

41. J.B.N. Theunissen: *Aantekeningen eener Reis door de Binnelanden van Zuid Afrika*, pp.12 - 13.

42. J. Barrow: *An account of Travels into the Interior of Southern Africa in the Years 1797 and 1798*, 11, p.71.

verkry wat na die Kaap meegeneem kon word. Afgesien van amandels is ook vrugte soos vye, perskes en appelkose gedroog om verkoop te word.⁴³ Tabak is ook aangeplant, vermoedelik vir eie gebruik.⁴⁴

In die boerderybedryf het die Langklowers hoofsaaklik Khwe- en slawe-arbeid gebruik. Min van hulle het boereknegte onder kontrak gehad. Eduard Christiaan Hauman het wel kontrakte met drie soldate, naamlik met Jan Nicolaas Henning van Frankfort op 11 Augustus 1763,⁴⁵ op 2 Mei 1765 met Johan Christiaan Steen,⁴⁶ en op 10 Mei 1768 met Stephanus Albertus Asbeek⁴⁷ aangegaan. Dit is moontlik dat hulle vir hom op Elandsfontein kom boer het, maar daarvoor is daar geen getuienis nie. Blanke knegte is dikwels aangehou op plase waar die leningsplaashouer nie self gewoon het nie. Jacobus Scheepers het byvoorbeeld die soldaat Coenraad Wernaar volgens 'n kontrak van 6 Junie 1771 gekry om op sy plaas Welgevonden "over de Oliphants Rivier" te gaan boer.⁴⁸ Elsje Botha, van De Vlucht, het in 1773 die soldaat Adrianus van Dorp⁴⁹ en in 1777 die matroos, Christiaan Bieler, gekry om op haar plaas Zanddrift te gaan werk.⁵⁰ Op 15 November 1771 het Godfried Drosky van Louterwater 'n kontrak met die soldaat, Fredrik van Roeberg, aangegaan.⁵¹ Dié kontrak is nooit hernu nie en is ook nooit gekanselleer nie, maar op 29 September 1773 het Petrus Hendrik

43. W. Paterson: *A narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria in the year 1777, 1778, 1779*, p.78.

44. J. Barrow: *An account of Travels into the Interior of Southern Africa in the Years 1797 and 1798*, 11, p.71.

45. CJ 2898 Kontrakte, 11 Augustus 1763, no.37, p.108.

46. CJ 2900 Kontrakte, 2 Mei 1765, no.61, p.178.

47. CJ 2902 Kontrakte, 10 Mei 1768, no.73, p.204.

48. CJ 2904 Kontrakte, 6 Junie 1771, no.28, p.76.

49. CJ 2906 Kontrakte, 24 Augustus 1773, no.61, p.169.

50. CJ 2910 Kontrakte, 13 Junie 1777, no.33, p.96.

51. CJ 2904 Kontrakte, 15 November 1771, no.53, p.141.

Ferreira van die buurplaas Klipheuwel 'n kontrak aan met 'n sekere Wolff Fredrik van Roeberg aangegaan wat heelwaarskynlik Drosky se kneg was. Ferreira het Roeberg as boukneg gehuur, en die kontrak is op 16 April 1776 weer hernu.⁵²

Nog 'n geval in die Langkloof waar 'n kneg van die een werkgewer na 'n ander oorgegaan het, was dié van die soldaat Philip Lenser. Op 19 November 1765 het hierdie soldaat eers 'n kontrak met Jan de Buys van Ezeljagt aangegaan⁵³ en op 8 November 1768 met Hendrik van Staden.⁵⁴ Dis interessant dat Roeberg se loon van 15 gulde per maand dieselfde gebly het toe hy 'n werkgewer verwissel het, maar Lenser wat by De Buys 17 gulde per maand gekry het, was tevrede om by Van Staden vir 15 gulde te gaan werk. Die vergoeding van knegte in die Langkloof het naas 'n maandelikse loon van 12 tot 17 gulde, asook onderdak, voedsel en tabak ingesluit. In ruil daarvoor moes die kneg onderneem om sy heer "trouw en naarstig te dienen...en tot wat reedelijke dienste hem verders mogte benoedigen".⁵⁵

Knegte het bepaald somtyds lank sonder kontrak tussen die koloniste rondgeswerf. In die Langkloof het ons die voorbeeld van die soldaat Johan Christiaan Brugman. Op 5 November 1771 het hy 'n kontrak met Gerrit van Rooyen van Dieprivier aangegaan.⁵⁶ Hierdie kontrak is nooit gekanselleer nie, en is ook nooit hernu nie, maar Brugman het later, volgens 'n verklaring wat hyself op 17 November 1783 afgelê het, by Johannes Oelofsen van Louterwater gaan werk.⁵⁷ Op 'n kaart van 1789/1790 word Brugman

52. CJ 2906 Kontrakte, 29 September 1773, no.73, p.202.

53. CJ 2900 Kontrakte, 19 November 1765, no.105, p.300.

54. CJ 2902 Kontrakte, 8 November 1768, no.103, p.287.

55. CJ 2898 Kontrakte, 30 Augustus 1763, no. 39, p.114.

56. CJ 2904 Kontrakte, 5 November 1771, no.52, p.139. Brugman teken met 'n geoefende hand.

57. RLR 44/2 Oude Wildshutte Boeken: Bylaes, 27 November 1783, p.227.

aangedui as die efenaar van 'n plaas in die Orleniqualand,⁵⁸ maar dit kan ook wees dat dit die plaas "de grote vlakke gel: agter 't oude niqua land over de keur booms Rivier" was wat Gerrit van Rooyen van Schoonberg op 11 Oktober 1786 op ordonnansie geneem het⁵⁹ en dat Brugman net as kneg die boerdery daar waargeneem het.

Matthijs Zondagh het vanaf 13 Desember 1770 tot 12 November 1772 die matroos Frederik Kruipe⁶⁰ vir 'n jaar as boukneg in diens geneem om teen 'n vergoeding van 21 gulde op sy plaas "de Lange Clooff gel: onder't Zwellendamse District" te werk.⁶¹ Waarskynlik is dit sy plaas, Avontuur, waarna verwys word.

Soos oral in dergelike omstandighede die geval was, was die ekonomiese bestaan van die Langklower 'n ware worsteling. Afgesien daarvan dat hulle 'n gedurige stryd gehad het om hul veetroppe teen die Boesmans te beskerm, en hulle ook aan die wurgende ekonomiese beleid van die V.O.C. onderhewig was, was hul isolasie en swak vervoergeriewe die groot rede waarom hulle arm gebly het. Dit het tot stagnasie in hul ekonomiese bedrywighede gelei. Hulle het aan die primitiewe boerderymetodes bly kleef en 'n algemene lae lewensstandaard was die gevolg.

Wonings

Op grond van aantekeninge deur die reisigers Thunberg (1772/73),

58. M 1/2242 - 1/2244 Coast of Africa from Cape Aquilles to Algoa Bay, being an actual survey performed by order of Governor van de Graaff in 1789 and 1790.

59. RLR 35/1 Oude Wildshutte Boek, 11 Oktober 1786, p.56.

60. Die matroos se handtekening op die kontrak is onge oefend, en op 12 November 1772 teken hy dit as *Friederik Kruippe* (CJ 2903 Kontrakte, 13 Desember 1770, no.139, p.360).

61. CJ 2903 Kontrakte, 13 Desember 1770, no.139, pp.358 - 360.

Swellengrebel (1776) en Van Plettenberg (1778), en dokumentasie deur die amptenare as 'n opstal gekoop of verkoop is, kan met stelligheid aangeneem word dat teen 1780 daar huise op die volgende plase was: Ezeljagt,⁶² Schoonberg,⁶³ Ganzekraal,⁶⁴ Eenzaamheid,⁶⁵ Dieprivier,⁶⁶ Keijkoe,⁶⁷ Wolwekraal,⁶⁸ Avontuur,⁶⁹ Welgelegen,⁷⁰ Misgund,⁷¹ Klipheuvel,⁷² Louterwater,⁷³

-
62. W. Paterson: *A narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria in the year 1777, 1778, 1779*, p.79. In Paterson se reisjoernaal word aangeteken dat die geselskap by "Rulof Comphor" op die plaas Doornrivier aangedoen het, maar volgens die gegewens was dit op Ezeljagt waar hy by Campher gekom het. Sien ook V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, Bylaag C, Deel I.
  63. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.30.
  64. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29; VC 159 *Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg*, p.86; C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II , p.54.
  65. VC 159 *Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg*, p.86.
  66. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29; VC 159 *Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg*, p.85; C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II , p.54.
  67. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29; VC 159 *Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg*, p.85; C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II , p.54.
  68. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29; VC 159 *Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg*, p.85; C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I and II , p.211, p.55.
  69. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29; VC 159 *Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg*, p.85; C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II , p.55.
  70. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29; VC 159 *Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg*, p.85.

Krakeelrivier,⁷⁴ Onverwagt,⁷⁵ Twee Rivieren⁷⁶ en Elandsfontein.⁷⁷ Die joernaalskrywer saam met Swellengrebel noem dit spesifiek dat Ongelegen as 'n veepos gebruik is.⁷⁸ Dit lyk waarskynlik dat Doornrivier ook net as sodanig deur Campher gebruik is.

Die behuising in die Langkloof was, veral gedurende die eerste twee dekades nadat die eerste koloniste hul hier kom vestig het, swak. Hulle was verplig om sonder ambagsmanne, behalwe waar hulle soos Matthijs Zondagh iemand as boukneg gehuur het,⁷⁹ hulle huise te bou van materiaal wat in die onmiddellike omgewing te vinde was. Reisigers was dan ook oor

-
71. VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.84; C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I and II, p.199, p.56.
  72. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29; VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.84; C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II , p.58.
  73. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29; VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.84.; RLR 20 en 25 Oude Wildschutte Boeken, p.55, p.189.
  74. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.29; VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.84; C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I and II, p.199, p.58.
  75. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p. 28; VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.84; C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I and II, p.200, p. 58.
  76. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I , p.200; Sien ook V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, Bylaag C, Deel I.
  77. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II , p. 58.
  78. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p. 29.
  79. CJ 2903 Kontrakte, 13 Desember 1770, no.139, p.358..

die algemeen geensins beïndruk met die huise wat hulle in die Langkloof aangetref het nie, hoewel hulle klaarblyklik nie swakker was as dié wat gewoonlik in die pioniersgebiede aangetref is nie.

Volgens Hendrik Swellengrebel wat gedurende 1776 deur die Langkloof gereis het, was die eerste wit gepleisterde huis wat hy gesien het nadat hy die Heksrivier verlaat het, op sy terugreis by Mosselbaai. In 'n oostelike rigting het hy tot ongeveer by Mosselbaai nog redelike huise aangetref, maar verder ooswaarts het die huise volgens hom eerder na skure gelyk.⁸⁰

Gedurende 1773 beskryf Masson die huise in die Langkloof as "very mean, without walls, consisting only of poles stuck in the ground, meeting at the top, and thatched over with reeds".⁸¹ Masson se beskrywing dui daarop dat hierdie huise waarskynlik "kapsteelhuise" of variasies daarop was. J Walton beskryf die kapsteelhuis soos volg: "They consist of couples set at intervals with the feet of the couples resting on two rows of upright posts projecting about two feet above ground level. The beams strengthen the couples which cross at the apex and the whole framework is pegged together with wooden pegs. Two rows of short wooden posts forked at the top, are employed as struts to further support the couples. On this framework rests withes or thick reeds to which the thatch is sewn. At one gable an upright post in the centre carries a number of horizontal laths covered half way across with thatch. The remaining half gable serves as a doorway".⁸² Teen 1779 beskryf Paterson egter die verblyfplekke in die Langkloof as "very good houses".⁸³ Hy doen dit sekerlik binne die raamwerk van wat 'n mens van koloniste ver van die beskawing en met die

80. P.J. van der Merwe: *Die trekboer in die geskiedenis van die Kaapkolonie*, p.210.

81. F. Masson: *An account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Part of Africa*, p.290.

82. J. Walton: *Homesteads and villages of South Africa*, p.49.

83. W. Paterson: *A narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria in the year 1777, 1778, 1779*, p.79.

middele tot hul beskikking kon verwag. Oor so 'n perspektief beskik die flambojante Le Vaillant nie. Hy het in die tagtiger jare van die agtiende eeu deur die Langkloof gereis, en in sy reisjoernaal raak hy minagtend die volgende kwy: "*Ange-Kloof* (sic) has some few scattered habitations, that resemble more the dens of animals than the dwellings of men".⁸⁴

Afgesien van bostaande kriptiese opmerkings bestaan daar blykbaar geen historiese beskrywing of enige illustrasie van 'n woning in die Langkloof gedurende die agtiende eeu nie. Daar kan egter aangeneem word dat vanaf ten minste 1780 die wonings 'n meer permanente voorkoms as die kapsteelhuise gehad het, en na analogie van historiese gegewens oor ander verafgeleë plaaswonings van hierdie periode, kan daar 'n voorstelling gemaak word van hoe dit wel daar sou uitgesien het.⁸⁵ Hartbeeshuise, waarvan die mure net twee voet hoog was en waarop die dak gerus het, sou in die meeste gevalle as tuistes gedien het. Latrobe het gedurende 1816 nog in so 'n huis oornag, en wel in die hartbeeshuis op die plaas "Klippedrift", nadat hulle die Langkloof die middag deur die Ezeljagtpoort verlaat het.⁸⁶ Maar voor die einde van die agtiende eeu sou die Langkloof ook al "muurhuise" besit het, want teen daardie tyd het meer gevestigde toestande al ingetree. Die huise sou nog klein en ongerieflik wees, en het dikwels twee of selfs net een vertrek gehad. Een vertrek het as sitkamer, kombuis en eetkamer gedien, terwyl die ander as slaapkamer vir die hele gesin diens gedoen het. Laasgenoemde vertrek moes ook die funksie van pakkamer vervul. Glasvensters sou in die Langkloof 'n seldsaamheid gewees het, want om dit oor die onbegaanbare weë en ongemaakte bergpasse met 'n ossewa te vervoer, was byna 'n saak van onmoontlikheid. Die gate wat in

84. F. le Vaillant: *Travels from the Cape of Good-Hope into the Interior Parts of Africa*, I ,p.284.

85. P.J. van der Merwe: *Die trekboer in die geskiedenis van die Kaapkolonie*, pp. 211 - 222.

86. C.I. Latrobe: *Journal of a Visit to South Africa in 1815 and 1816*, p.256.

die mure laat bly is om lig en lug in te laat, is toegemaak met wat ter hand was. Soms is 'n raampie waaroor wit linne gespan is, gebruik. Soms het 'n harde ongelooide vel dié funksie vervul.⁸⁷

Ameublement

Die ameublement in hierdie huise was as 'n reël karig. Wat daar was, het van die Kaap af op 'n wa saamgekom of is op die plaas self gemaak. Hierdie karigheid het Thunberg in 1773 opgeval. Op die plaas Avontuur is sy aandag getrek deur 'n "lantern" wat die Zondaghs gemaak het deur 'n kalbas, waarin hulle 'n paar gate gemaak het, te gebruik om die liggie in te hou.⁸⁸ Na die dood van Nicolaas Prinsloo, van Wolwekraal, is op die vendusie wat op 10 Februarie 1795 gehou is, net 'n paar noodsaaklike meubels verkoop. Vyf katels, waarvan een gespesifiseer word as met behangsels, is verkoop. Die res van die meubels het bestaan uit 'n kas, 'n emmerbank, 'n boekrak en twee stoele.⁸⁹ Skottelgoed van porselein is wel op vendusies te koop aangebied, maar was nie volop nie, want teen die tyd dat dit in die Langkloof aangekom het, was die meeste waarskynlik al gebreek of gebars. Huishoudelike artikels, soos tafelgereedskap, was tot 'n minimum beperk. In 1779 het 'n kolonis wat 'n plaas in die Langkloof sowel as een tussen die Gamtoos- en Sondagsrivier besit het, en 434 beeste, 2047 skape en 23 perde as sy eiendom opgegee het, drie dosyn porseleinborde, 1½ dosyn koppies en pierings, een lepel, ses vurke en sewe erdeskottels

---

87. P.J. van der Merwe: *Die trekboer in die geskiedenis van die Kaapkolonie*, pp.210 - 215.

88. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II , p.56.

89. 1/SWM 12/55 Vendusierolle, Swellendam, ongepagineer.

beslt.⁹⁰

Voedsel

Gedurende die eerste twee dekades nadat die blankes hulle in die Langkloof kom vestig het, was vleis die hoofdis. Brood en groente was skaars. Gedurende April tot November 1776 het die koloniste in die valleie van die Kammanassie- en Olifantsriviere geen brood gehad nie, en moes hulle "vleesch tot vleesch" eet. Dit het daaruit bestaan dat wildsvleis gedroog is en dat dit dan saam met varsgekookte vleis geëet is. Volgens getuigenis was dit in die Langkloof nie veel anders gesteld nie: "zelf was het hier omtrent zeer schraal gesteld in die Lange Kloof, daar overvloed van water is, en men fatsoenlijker denkt te leven. Geen vertier wegens het zware transport van koorn, hebbende, legd men zich alleen toe op de veefokkerij en vervalt ongevoelig in een Herders, dat is, lui leven. Hoe verder men van de hoofdplaats komt, hoe meer men dit gewaar wordt in die meeste kolonisten".⁹¹

Afgesien van Swellengrebel se aangehaalde neerhalende opmerking oor die luiheid van die Langklowers, was daar op hierdie stadium wel plase waar koring, vermoedelik op klein skaal, gesaai is. Toe Thunberg gedurende 1772 die plaas Ganzekraal besoek het, was die oes waarskynlik aan die gang, en hy het opgelet dat die sekels waarmee die koring gesny is, "were jagged at the edge like a saw".⁹² Die koring is in primitiewe watermeulens,

---

90. C.G. Botha: *Social Life and customs during the eighteenth century*, p.80.

91. P.J. van der Merwe: *Die trekboer in die geskiedenis van die Kaapkolonie*, p.228.

92. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I , p.211

waarvan daar in die agtiende eeu ook in die Langkloof was,⁹³ gemaal. Hierdie meulens en ander metodes om koring te maal waarmee die plattelanders hulle tevrede moes stel, kon die koring nie baie fyn maal nie, en hulle "maaken van het beste koorn van de waereld zeer slegt brood". Benewens die feit dat die koring nie baie fyn gemaal is nie, "geeven zij aan hun brood naauwlijks het noodige fatsoen, zoo dat het zwart, vet en zwaar te verduwen is".⁹⁴ By gebrek aan koring om brood mee te bak, het die Langklowers van die broodboom gebruik gemaak. Sparrman getuig dat hierdie plant wel in die vallei gegroei het en beskryf hoe dit gebruik is: Die "murg" in die broodboom se stam is versamel en in 'n skaap- of beesvel gepak. Nadat dit toegebind is, is dit vir 'n paar weke onder die grond begrawe. Daarna was dit sag en gereed om saam met water tot 'n deeg geknie te word. Hiermee is dan klein plat ronde brode gebak.⁹⁵

Wyn is wel in die Langkloof gemaak en daar was ook gevalle van die oormatige gebruik van sterk drank,⁹⁶ maar die geliefkoosde drank waarop die vreemdeling getrakteer is, was "tee-water". Die altyd gevulde trekpote op die tafeltjie in die voorkamer was een van die eerste dinge wat die besoeker opgeval het. Die tee is gewoonlik flou gemaak en meestal sonder suiker en melk gedrink.⁹⁷

In hul huishouding het die koloniste baie sout gebruik. Hierdie sout was vrylik bekombaar in die panne vanwaar dit gehaal kon word nadat die

---

93. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I, p.210.

94. Allemand, Klockner en Hop: *Nieuwste en beknopte beschrijving van de Kaap der Goede-Hope*, p.130.

95. A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop*, II, p.396.

96. J. Barrow: *An account of Travels into the Interior of Southern Africa in the Years 1797 and 1798*, II, p.84.

97. C.I. Latrobe: *Journal of a Visit to South Africa in 1815 and 1816*, pp.176 - 177, 252; P.J. van der Merwe: *Die trekboer in die geskiedenis van die Kaapkolonie*, p.234.

water na die reënseisoen verdamp het. Somtyds het iemand 'n paar waens sout by so 'n pan gekry om dit tussen die veeboere vir vee te gaan verruil. Gewoonlik het die boere egter self gegaan om vir hulle en hulle vriende sout te gaan haal. Die Langklowers het hulle sout by die pan aan die Swartkopsrivier, wat in Algoabaai uitmond, gaan haal. Hierdie togte van die koloniste vanuit die Langkloof het egter die argwaan van J.F. Mentz, die landdros van Swellendam, gewek, en in 'n skrywe aan goewerneur Tulbagh het hy die vermoede uitgespreek dat dit as dekmantel gedien het om die verbode veeruilhandel te gaan bedryf.⁹⁸

Sedelike norme

Alles het meegewerk om die koloniste wat oor die verre binneland verstrooid geraak het se beskawingspeil te verlaag. Deur hul geografiese afsondering moes die Langklowers die beskawingsinvloede van kerk, skool en die aanraking met die meer beskaafde deel van die bevolking, byna volkome ontbeer. Dit is dus verbasend dat, te midde van hierdie omstandighede, daar eintlik net die De Buys-familie was wat, volgens beskikbare bronne, 'n opsigtelike lae sedelike peil gehandhaaf het. Jacobus de Buys van die plaas Eenzaamheid was 'n woesteling wat wreedaardig teenoor sy Khwe-arbeiders opgetree het. Op 'n stadium is hy saam met Jacobus van Staden as "gevaarlijke Subjecten" beskryf.⁹⁹ Soos reeds vermeld, het bloedvermenging tussen bevolkingsgroepe in die voorouers van enkele van die Langkloofse families plaasgevind voordat hulle in die vallei gevestig geraak het. Die enigste bekende geval waar so-iets in die Langkloof plaasgevind het, is dié van Coenraad de Buys, 'n seun van Johannes de Buys van Ezeljagt. Hy het die algemeen-gangbare sedelike opvatting dat

98. D. Moodie: *The Record*, 111 , p.9.

99. C.Beyers: *Die Kaapse Patriotte gedurende die laaste kwart van die agtiende eeu en die voortlewing van hul denkkeelde*, p.42.

die "Christen" en "Heiden" nie mag vermeng nie, heeltemal verontagsaam en kinders by nie-blanke vroue gehad.¹⁰⁰

Kerk en godsdiens

Die faktor wat die blanke Langklowers waarskynlik daarvan weerhou het om kultureel verwilderd te raak, was hul godsdienssin. Die Calvinisme en die invloed van die Statebybel het in hierdie opsig 'n belangrike rol gespeel. Terwyl Thunberg tussen 20 en 25 Desember 1773 net oos van die Langkloof in die omgewing van die Van Stadensrivier gereis het, is in die reisjoernaal opgeteken dat die veeboere van daardie omgewing 25 Desember as 'n gewone dag beskou het. Dit was 'n tradisie in die Calvinistiese Kerk wat al sedert 1574, toe die Kerk die feesvieringe rondom Kersfees as hedonisties afgemaak en dit verbied het, eerbiedig is. Nuwejaarsdag is as 'n vakansie- en feesdag gebruik.¹⁰¹

Die Christelike sedeleer se volstrekte geldigheid is nooit ernstig deur die Langklowers betwyfel nie. Intellektuele invloede wat hulle geloof moontlik kon ondermyn, het die koloniste in hul afsondering nie bereik nie. 'n Goede illustrasie van die rol wat die Bybel in die lewensuitkyk van die Langklower gespeel het, kry ons as goewerneur Janssens die ou patriarg, Stephanus Ferreira, besoek. Die Bybel was op sy ou plek op die "skoorsteenplank", en in sy gesprek bedien Ferreira "zig in zijne spreekwijze meerendeels van machtspreuken en aanhalingen uijt den bijbel; telkens wanneer zijne belangen zulks mede brengen weet hij met de grootste schijn van

---

100. W.J. de Kock en D.W. Kruger (reds.): **Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek**, II , pp.165 - 167.

101. V.S. Forbes (ed.): **Carl Peter Thunberg Travels at the Cape of Good Hope 1772 - 1775**, p.247. Sien ook voetnoot 410, p.247.

heiligheid Bijbelspreuken bij te halen".¹⁰² Latrobe praat met bewondering van 'n pragtige Nederlandse Bybel in foliogrootte wat hy in 1815 by die Zondaghs gesien het. Die Bybel was "admirably well printed, and full of good cuts (and) was valued as the chief jewel in the family".¹⁰³ Dit is waarskynlik hierdie Bybel wat Matthijs en Dirkje Zondag in hulle testament, wat op 22 Julie 1787 te Swellendam onderteken is, as erfstuk genoem het.¹⁰⁴

Met die trek na die binneland, en die gevolglike "diaspora" wat daarop gevolg het, het die bewindhebbers aan die Kaap nie tred gehou nie. Die gevolg was dat die koloniste van geestelike bearbeiding verstoke gebly het. Die feit dat hulle, as gevolg van die afgeleëheid van die bestaande kerke, so min en so moeilik van hul kerklike voorregte gebruik kon maak, is al diep gevoel nog voordat hulle in die Langkloof kom woon het. Daarvoor is die petisie gedateer 21 Julie 1758 genoegsame bewys.¹⁰⁵ Onder die name van die ondertekenaars is persone wat later Langklowers sou word, naamlik Johannes de Buys de jonge (Ezeljagt), Jacobus de Buys (Eenzaamheid) en Roelof Campher (Ezeljagt).¹⁰⁶

Tot aan die einde van die bewind van die V.O.C. in 1795 het die Langkloof onder die kerk van Roodezand (Tulbagh) geressorteer. Nadat kommissaris Van Imhoff in 1743 die buitelandse besoek het, het hy hom skerp uitgespreek oor die lae sedelike peil wat daar geheers het. As gevolg van sy verslag het twee kerke tot stand gekom: die een by Swartland en die

102. De Kock, W.J. (red.): *Reize in de Binne-Landen van Zuid-Afrika. Gedaan in den Jaare 1803 door W.B.E. Paravicini di Capelli*, p.49.

103. C.I. Latrobe: *Journal of a Visit to South Africa in 1815 and 1816*, p.253.

104. MOOC 7/1/45 Testamente, no.8, 22 Julie 1787.

105. C 136 Resolusies van die Politieke Raad, 21 Maart 1758, pp.112 - 129.

106. C 136 Resolusies van die Politieke Raad, 5 September 1758, pp. 355 - 357.

ander by Roodezand. Die nuwe gemeente van Roodezand sou die naam "'t Land van Waveren" dra, en die area wat dit sou bedien, is as volg begrens: "Van de Coopmans-revier tot beneden de onderkant van de bergrevier, de Picquetbergen, de Oliphants-revier, en over't gebergte tot geheel beneden aan d Mosselbaj, sover als de jurisdictie van die E. Compj. strekt".¹⁰⁷

Nooit het die groepie Langklowers 'n aktiewe rol in hierdie gemeente gespeel nie. Niemand van hulle het as kerkraadslid gedien nie. Hulle is ook nooit, sover dit vasgestel kon word, deur enige kerklike ampsdraer besoek nie. Die predikante van Stellenbosch en Drakenstein het in 1743 nie eens kans gesien om Swellendam te besoek nie, weens die "gevaer en moeijs" daaraan verbonde.¹⁰⁸ Nog minder het die predikante van Roodezand dit oorweeg om die uithoeke van hul gemeente te besoek. Die predikant, Michiel Christiaan Vos, wat vanaf 1794 die gemeente moes bearbei,¹⁰⁹ het die uitgestrektheid daarvan oorweldigend gevind en verwys as volg daarna: "De gantsche gemeente, wegens desselves ligging onmogelijk kunnende bezoeken."¹¹⁰

Toe die predikant en kerkraad van Tulbagh op 17 September 1794 besluit om 'n "collectie brief" uit te stuur, het hulle ses afskrifte daarvan gemaak. Een lys word vir die gebied wat vaagweg as "over de Brede Rivier en verder heen" aangedui is, afgesonder.¹¹¹ Hierdie wye area moes dan ook die Langkloof insluit. Hierdie voorval dui daarop dat die verre oostelike dele van die gemeente vir hulle eintlik 'n nonentiteit was.

Teen 1751 het die magistratuur van Swellendam gevoel dat die fasiliteite vir

---

107. NGKA, G4, 1/1 Kerkraadsnotule, Tulbagh, p.8.

108. J.A. Heese: *Die kerk in die wolke*, p.19.

109. NGKA, G4, 1/2 Kerkraadsnotule, Tulbagh, p.82.

110. NGKA, G4, 1/2 Kerkraadsnotules, Tulbagh, p.85.

111. NGKA, G4, 1/2 Kerkraadsnotules, Tulbagh, p.87.

geestelike bearbeiding hopeloos onvoldoende was, inagnemende die toename in die aantal veeboere wat hulle in die distrik van Swellendam gevestig het. Terwyl "de huijshoudingen doorgaans met veele kinderen worden geseegent", was 'n groot aantal kinders verstoek "van de kennisse der waarheid die ons na de godsaligheid leijd, n onderwijsing tot bescaaving". Hierdie kinders het opgegroeï tot op die stadium dat hulle nagmaal moes gebruik of in die huwelik wou tree sonder dat hulle behoorlike kerklike onderrig ontvang het. Daarbenewens het dit lank geneem voordat kinders ten doop gebring is.¹¹² Die kerk in die Land van Waveren was so ver, en veral in die winter of reëntyd wanneer talle riviere gekruis moes word, was dit byna onmoontlik om daar te kom. Daarom het hulle die regering versoek dat "Swellendam met een Leerraar van gods woord, een kerk, en wat daar verders meer toe vereijst word, in der tijd mogt worden begunstigt, op dat gods acker in deese wijd uijtgestrekte districten eens beploegt wordende".¹¹³ As voorlopige hulpmiddel is die voorleser, Christoffel Keurighem, aan die Duivenhoksrivier, in die omgewing van die huidige Heidelberg, geplaas om met die godsdiensoefeninge behulpsaam te wees.¹¹⁴

'n Groep koloniste in die Swellendamse distrik het dit as so 'n groot leemte aangevoel dat daar geen kerk tussen Roodezand en die Gamtoos was nie, dat hulle daadwerklike pogings aangewend het om die toestand te verbeter. Hulle het voorgestel dat hulle, alhoewel die Kompanjie dit vir die bestaande gemeentes gedoen het, hulle eie predikant sou besoldig. Hulle het daarop toestemming gevra om die kerk op eie onkoste in die nabyheid van die Kafferskuilrivier, naby die huidige Riversdal, op te rig. Die meeste van hulle het op pad na die Kaap daar verbygegaan. Hierdie vrome en

112. 1/SWM 1/1 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 7 Mei 1751, p.210; C 2224 Dagregister: Swellendam, 7 Mei 1751, p.62..

113. 1/SWM 1/1 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 7 Mei 1751, pp. 212 - 215; C2224 Dagregister: Swellendam, 15 November 1751, pp. 63,64.

114. C 2224 Dagregister: Swellendam, 15 November 1751, p.81.

goedbedoelde inisiatief is egter in die kiem gesmoor deur die teenkanting van die landdros en ander invloedrykes wat die kerk naby of op Swellendam self wou gehad het alhoewel dit dan aan die een kant van die uitgestrekte distrik geleë sou wees.¹¹⁵ Dit is eers in 1798 dat die Swellendamse gemeente onder Britse bewind tot stand gekom het.¹¹⁶

Die Langklowers moes noodgedwonge die Kaap besoek, of om hul rekognisie te gaan betaal, of om hul plaasprodukte van die hand te gaan sit en onontbeerlike inkopies te gaan doen. Hulle het dan van dieselfde geieentheid gebruik gemaak om die bediening van die sakramente in die Kaapse kerk by te woon. Ten spyte van die voorgenoemde probleme het die Langklower, Jan Willem Barkhuyzen, sy eerste vier kinders in die Roodezand-kerk (Tulbagh) laat doop.¹¹⁷ Die vyfde kind, Barbara Johanna, is 'n dag nadat die plaas Keijkoe in die Langkloof op sy naam geregistreer is, in die Kaap gedoop.¹¹⁸ Sy volgende agt kinders is almal in die Kaap gedoop.¹¹⁹ Dit is 'n goeie voorbeeld van hoe die Langklowers en ander koloniste hulle sake by die kasteel gekombineer het met die gebruik van die kerklike voorregte. Dit bly die patroon deurgaans. Die periode voor hul vestiging in die Langkloof het die koloniste van die kerk in die Land van Waveren gebruik gemaak, maar daarna was dit vir hulle baie geriefliker om die Kerk in Kaapstad te besoek. In sommige gevalle is 'n ander kerk in plaas van Roodezand besoek, soos in die geval van Jacobus Scheepers wat

---

115. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II, p.67; C 2226 Dagregister: Swellendam, 23 Augustus 1758, pp.78 - 94.

116. V.S. Forbes (ed.): *Cari Peter Thunberg Travels at the Cape of Good Hope 1772 - 1775*, p.138, voetnoot 143.

117. NGKA, G4, 7/1 Doopregister, Tulbagh, pp.113,145,166.

118. NGKA, G1, 8/6 Doopregister, Kaapstad, p.35; RLR 28/2 Oude Wildschutte Boek, 15 Februarie 1787, p.143.

119. NGKA, G1, 8/6, Doopregister, Kaapstad, pp.70,117,196.

sy eerste seun, Gerrit, in die Paarl laat doop het,¹²⁰ maar daarna is sy kinders ook almal in die Kaap gedoop.¹²¹

Die huwelik en gesinslewe

Die owerheid het wel die probleme van die koloniste ingesien wat ver van die kerk waaronder hulle geresorteer het, gewoon het, en hulle gedurende 1781 met betrekking tot die verpligtinge in verband met die huweliksgebooe tegemoetgekom. Gesien die "sorgelijken tijd" wat beleef is, is dit die koloniste wat ver landwaarts in woon, veroorloof om die huweliksgebooe net aan die Kaap te laat afkondig.¹²² Daarvan is egter misbruik gemaak en vanaf 1791 is weer strenger opgetree en moes die predikant of landdros waaronder hulle geresorteer het, eers in die saak geken word.¹²³ So het Hercules du Preez, van Elandsfontein op 12 September 1795 'n skrywe aan die "Nationale Landdrost" Hermanus Steyn, van Swellendam gerig. Hy het die landdros in kennis gestel dat hy met Hester Petronella Heyns in die huwelik wou tree en wel met volle toestemming van haar ouers. "Zoo is deese mijne versoek dat uwE: geliefe toe te staan dat mijn Huwelijks Proclamatie mooge werden naar behooren en ter behoorlijke plaatse geprocleeemt". Verder vra hy dat "wanneer mijne Proclamatie gepasseert is zonder Eenige verhenderingen UwE: als dan geliefe een bewijs af te zenden op dat ik onverhindert en naa volgens de wetten in den huwelijk moogen bevestigd werden" Agterop die brief het haar ouers die skriftelike toestemming gegee:

---

120. NGKA, G4, 7/1 Doopregister, Tulbagh, p.56.

121. NGKA, G1, 8/1 Doopregister, Kaapstad, pp.58,77,103.

122. C 159 Resolusies van die Politieke Raad, 9 April 1781, pp. 245 - 247.

123. S.D. Naude en P.J. Venter (reds.): *Kaapse Plakkaatboek*, IV, pp. 35 - 36.

Mijne Heeren

Den Burger Hercules Du Preez aan ons ondergeteekenden
versoek hebbe gedaan omme zig in huwelijk te begeeven met
mijne Dogter Hester Petronella en het welke wij volkomen
toestemmen - blijkens hier van hebben wij deese ijgehandig
ondergeteeken

den 12 September

Ockert Heijnse

1795

Catharina Elisabet Heijnse
geboore Heijdeman.¹²⁴

Hulle is toe op 22 November 1795 in die huwelik bevestig.¹²⁵

Voorgenome huwelike is klaarblyklik in 'n ernstige lig beskou en is deur die "trouwbeloften" voorafgegaan. Hierdie belofte kon nie ligtelik verbreek word nie, en die lydende party het die reg gehad om die ander persoon vir skadevergoeding te dagvaar of 'n hofbevel verkry wat hom of haar kon verplig om die belofte na te kom. Die geval van Magaretha Maria Charlotta Schutte bied 'n voorbeeld van 'n regsproses wat as gevolg van die verbreking van so 'n belofte teen 'n Langklower aanhangig gemaak is. Die onderstaande skrywe is gerig op "den Wel Edelen Heer de Haarmaans Steijn aan de meede Leede Colise van Swellendam", en is gedateerd 10 Julie 1795:

---

124. 1/SWM 12/91 Briewe ontvang deur die "Nasionale Landdros", 12 September 1795, Los en ongeklassifiseer.

125. C.C. de Villiers en C. Pama: Geslagsregisters van ou Kaapse Families, 11, p.727.

"Nade maal ik door den Jong man Geeret van Rooije gedagtvaart
ben om voor het kolesie te ver scheijnen maar het onver
moogen mijner ouders om mijn ter plaase beij UWE. te bringen
belet mij thans persoonlik voor uwE te verscheijnen versoekte
derhalven zeer nederig mij te verschoonen dat ik mijn
verantwoording schriftelijk voor UWE. openlegge. So is't dat ik
op hem van Rooije niets wil in brengen dan dat mij sin om met
hem in een Huwelijk te treden, mij geweeken en dus nae
rijpere overweeing goed gedagt hebbe beeter bijtijds dan alte
laat hem van Rooije voor zijne toegenegent heijd mijnwaards
vriendelijk te bedanken gelijk ik hem bedankt Hebbe voor het
overige verklaare ik Gert van Rooije Cornelis Zoon voor een
braaf en deugzaam Jonkman op wiens Eer en faam ik niets te
zeggen weet vermiddels blijve met onderdanige Hoogagting.

Lange Klooft

Wel Eed(1)en Heere,

Den 16 Julije

Ao: 1795

UWE. Onderdanige

Dienaresse

Magrita Maria Scharlotta Schutte.¹²⁶

Die skryfster van bostaande brief is toe op 6 Maart 1796 met die wewenaar
Ignatius Marthinus Ferreira, die oudste seun van Stephanus Ferreira van
Klipheuwel, getroud.¹²⁷

126. 1/SWM 11/45 Briewe ontvang, Swellendam, 16 Julie 1795.

127. C.C. de Villiers en C. Pama: Geslagsregisters van ou Kaapse Families, 1, p.220.

Op grond van genealogiese gegewens¹²⁸ kan 'n beeld van sekere aspekte rakende die gesinslewe in die Langkloof gevorm word.

Gedurende die agtiende eeu was dit die algemene patroon dat die dogters jonk getrou het. Wat die vrouens van die Langkloofse pioniers, dit wil sê die mans wat eerste plase daar gaan bewoon het, betref, was dit nie die oorheersende patroon nie. Dertien van hulle is getroud voor hulle 21 jaar oud was. Twaalf van hulle het egter op 'n latere ouderdom getrou. Wat die groot gesinne betref, was hulle egter in lyn met die ander pioniersgebiede in die Kaapkolonie. Die grootste gesin was die van J.W. Barkhuyzen met 13 kinders. En dan was daar Andries du Preez en Matthijs Strijdom wat elk 12 kinders gehad het.

Die volgende gevalle kan ter illustrasie dien van vrouens wat op 'n jeugdige ouderdom getroud is. Jacomina Janse van Rensburg is op vyftienjarige ouderdom met J.W. Barkhuyzen van Keijkoe getroud. Sy het in 'n periode van 25 jaar, tot op die ouderdom van 41 jaar, aan 13 kinders die lewe geskenk, nege daarvan ter wyl hulle in die Langkloof woonagtig was. Andries du Preez wat vanaf 1762 verskillende plase in die Langkloof bewoon het, waarvan Twee Rivieren die laaste was, was ongeveer 18 toe hy met Hester Ferreira, wat ongeveer 16 was, getroud is. Hul eerste kind is gebore toe sy ongeveer 17 jaar oud was, en die laaste toe sy ongeveer 42 jaar oud was. Stephanus Ferreira van Klipheuvel was 19 toe hy met die vyftienjarige Jacomina Aletta Muller getroud is. Oor 'n periode van 10 jaar het sy geboorte aan 6 kinders geskenk.

Langklowers wat op 'n ryper leeftyd getrou het, was byvoorbeeld Anna E.J. van Vuuren wat op 25jarige leeftyd met die 28jarige Roelof Campher getroud is, en Christina Scheepers wat 30 jaar oud was toe sy met Johannes de

---

128. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die aangrensende Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

Buys, wat 9 jaar jonger as sy was, getroud is.

Huwelike tussen familieleden het gedurende die agtiende eeu in die Langkloof heel dikwels voorgekom. So het een van J.W. Barkhuyzen se seuns, Johannes Cornelis, met sy tante getrou, terwyl die jong J.W. Barkhuyzen met sy niggie getroud is. Elsje Botha, dogter van Jacobus Botha van Keijkoe, is ook met haar neef, Daniël Lombard, getroud. Twee van Hercules du Preez van Elandsfontein se kinders, Andries en Johanna, is ook met 'n niggie en neef getroud. Twee van Petrus Hendrik Ferreira van Misgund se kinders, Susanna Elizabeth en sy naamgenoot, die jong P.H. Ferreira, is met kinders van sy broer, Thomas Ignatius Ferreira van Jagersbosch, getroud. Johannes Oelofse se seun, Marthinus Andries, is ook met sy niggie getroud.

Baie opvallend is dit hoe dikwels kinders uit een familie met kinders uit 'n ander Langkloofse familie getroud is. Vier van Hercules du Preez se ses kinders is byvoorbeeld met Oliviers getroud, almal broerskinders van Ockert Olivier van Twee Rivieren. Drie van Stephanus Ferreira van Klipheuwel se kinders is met kinders van Pieter C. van Niekerk van Onverwagt getroud. In Johan A. Kritzinger van Onzer se familie het dit gebeur dat twee van sy kinders met 'n broer en suster, kleinkinders van Gerrit van Rooyen van Dieprivier, getroud is, terwyl twee ander van sy kinders ook met 'n Strijdombroer en -suster, kleinkinders van Matthijs Strijdom van Krakeelrivier, in die huwelik getree het. Ockert Olivier se vier kinders is almal met Strijdoms getroud. Die twee seuns is met twee kleindogters, en die twee dogters met twee seuns van Matthijs Strijdom getroud. In die huishouding van Marthinus van Staden van Wolwekraal het dit gebeur dat drie van sy vyf dogters met drie Van Vuuren-broers getroud is.¹²⁹

Egskeidings het nie in die Langkloof voorgekom nie. Die enigste geskeide persoon in die hele Langkloof was Elsje Botha wat gedurende 1761 van

129. Sien Bylae 3: Die families in die Langkloof en die Kougavallei gedurende die agtiende eeu, p.218.

Daniël Lombard geskei is omdat hy, volgens haar getuigenis, soos 'n wreedaard teenoor haar en die kinders opgetree het, en "in syne godvergeetendheid, soo verre buijten 't spoor menschelykheid draaft".¹³⁰

Testamente

Vir die Langklower was dit van die allergrootste belang dat hulle in besit van 'n testament was. In die gees van die tyd was die bewoording van so 'n testament sterk godsdienstig georiënteerd. As voorbeeld kan die een van Jacobus Botha en Elsje Snyman geneem word. Op daardie stadium was haar man ernstig siek en Elsje Snyman het te kenne gegee "hoe dat bij haar was overdagt de broos en swakheijt van's menschen Leeven, sijnde gelijk een Schaduwe vergankelijk, dat er ook niets sekerder voor ons is als de dood, en in teegendeel niets onsekerder van de tijd, stond, en plaatse van dien; niet wetende wat God almagtig over hun in zijn Verborgten raad mogt hebben beslooten, derhalven betuygden uijt dit bedroeft Traanen daal niet gaarne soude willen scheijden" voordat die testament nie eers opgestel is nie, en dan is sy bereid en "beveelen dan eerst en voor al haare sondige dog onsterffelijke Sielen aan hunnen Schepper en Zaligmaaker en de doode Lichaamen de schoot der aarde."¹³¹

Die meeste testamente is op Swellendam opgestel. In sommige gevalle is dit egter op die plaas opgestel, soos byvoorbeeld dié van P.H. (Pieter) Ferreira wat op Misgund, in die teenwoordigheid van Matthijs Zondag en die geregsbode, Hendrik van As, opgestel is.¹³² In die geval van Elsje Hoffman, die ouma van Coenraad en Jacobus de Buys, is die testament op die plaas

130. CJ 855 Oorspronklike Regsrolle en Notule (Siviel alleen), 17 Desember 1761, p.237.

131. MOOC 7/1/7 Testamente, no.43, 30 September 1721.

132. MOOC 7/1/42 Testamente, no. 14, 26 Oktober 1796.

Bergfontein op 8 September 1782 opgestel toe sy ernstig siek geword het en sy dringend 'n nuwe testament verlang het. Sy voel die gebrek aan bevoegde persone om die testament op te stel, "zijnde alhier in de verre afgeleege Districke, alwaar nu ten tijd des noods, in siektens geen behoorlijke in vorma geen instrumend voor een Candschrijver en getuijgen kunne passeeren", maar sy begeer "dat deese als een volkome testament zal zijn en gehoude worden". Die eksekuteurs was, soos gebruikelik, haar twee seuns en twee skoonseuns. Om dit te bekragtig het drie van hulle die testament onderteken. Jacobus de Buys, die vierde eksekuteur, was waarskynlik nie by sy moeder se siekbed nie.¹³³

Sonder uitsondering is die opstalle op die leningsplase in die testamente bemaak, wat daarop neergekom het dat die plaas bemaak is. Die seuns het die opstalle geërf en dan moes hulle 'n som geld soos deur die testateur bepaal in die boedel stort. So het P.H. Ferreira onder andere Misgund aan sy seun Ignatius Marthinus bemaak, wat 3000 gulde in die boedel moes stort. Daar is vir die langsliewende ouer voorsiening gemaak om "Een goede ossewagen met al zijn toebehoren nevens een span van Tien goede ossen uit den boedel te kiezen". Die seuns kon na die dood van die eerste ouer dadelik die plase oorneem nadat hulle die bepaalde som geld inbetaal het, "onder expresse voorwaarde dat de langstleevende, zo lange niet mogte komen te hertrouwen, het zegt zal hebben om op voorzet: Plaats Misgund zijn verblijf en woning te houden, mitsgaders op de twee andere plaatsen (Welgelegen en Rietfontein, oos van die Langkloof) vrije weide voor zijn vee te hebben".¹³⁴

Stephanus Ferreira het sy testament al op 43-jarige ouderdom laat opstel en het bepaal dat die seuns dadelik gebruik van die plase kon neem. Hyself

---

133. MOOC 7/1/29 Testamente, no. 53, 8 September 1782.

134. MOOC 7/1/42 Testamente, no.14, 26 Oktober 1796.

het op die plaas Klipheuvel by sy seun, Stephanus, aangebly.¹³⁵ Matthijs Zondagh se testament lees anders in dié opsig dat die onmondige kinders op daardie stadium (22 Julie 1787) sekere artikels vooruit sou ontvang, naamlik 'n groot Bybel, 'n bed "met zĳn toebehoren", die trouklere of 'n som geld van 100 riksdaalders. Verder is hul gebrekklike dogter, Catharina Elizabeth, bevoordeel deurdat sy die slavin, Regina, sou ontvang.¹³⁶ Die slawe wat bemaak is, is in die testamente by die name genoem en duidelik gestel aan wie hulle toegewys is.

Opvoeding

Gedurende die agtiende eeu het die onderwys op die platteland waar pionierstoestande geheers het, nooit groot hoogtes bereik nie. Dit is moeilik om oor die opvoedkundige peil van die Langklowers gedurende hierdie periode 'n uitspraak te lewer. Van hul briewe en ander geskrifte het prakties niks bewaar gebly nie. Uit die naamtekeninge onderaan kontrakte, testamente, die genoemde versoekskrifte en as heemrade onderaan notules, is dit duidelik dat 'n paar van die Langklowers analfabete was. Diesulkes het egter 'n klein persentasie van die inwoners uitgemaak, en daar kan nie gesê word dat analfabetisme 'n kenmerk van die Langklowers was nie. Veral in die lys van naamtekeninge onderaan die eed van getrouheid wat in 1795 aan die Britse kroon afgelê moes word, het ons 'n goeie oorsig van hul skryfvermoë. Alhoewel dit duidelik was dat die Langklowers meer bedrewe in die hantering van die geweer as die pen was, kon elkeen tog sy naam teken, behalwe Roelof Campher (sr.) wat 'n kruisie moes maak. In teëstelling daarmee het sy jongste seun, Cornelis Lourens Campher, 'n

---

135. MOOC 7/1/54 Testamente, no.62, 20 April 1789.

136. MOOC 7/1/45 Testamente, no. 8, 22 Julie 1787.

indrukwekkende handtekening gehad.¹³⁷ In 'n ander opspoorbare geval was een van hulle, die twee en dertigjarige Jacobus de Buys, toe hy 'n verklaring moes onderteken, ook nie by magte om sy naam te teken nie, en het hy 'n kruisie gemaak.¹³⁸ Miskien kan dit verklaar word deur die feit dat sy moeder, Elsie Hoffman, ook net 'n kruisie onderaan haar testament gemaak het.¹³⁹ Maar dan is dit enigmaties dat haar ander seun, Frederik Petrus de Buys, die handtekening van 'n geletterde man gehad het, heeltemal uitstaande bo die res.¹⁴⁰

In die Langkloof-huis was 'n boek 'n weelde-artikel. Die Bybel en waarskynlik die Willem Sluiter-gesangboek was die mees algemene boeke. Elsie Botha se vendusie het drie dae geduur (26 - 28 Januarie 1795) maar tussen al die baie artikels wat opgeveel is, was daar net 'n Bybel, 'n "klijne bijbel" en nege boeke. Op Nicolaas Prinsloo se vendusie op Wolwekraal is nie 'n enkele boek verkoop nie.¹⁴¹ Volgens die inventaris van Dirkje Zondagh se boedel het sy 'n Bybel en 21 boeke besit. Aangesien sy haar laaste jare in Loopstraat 77, Kaapstad, gewoon het, kon sy die boeke aangeskaf het nadat sy die Langkloof verlaat het.¹⁴²

Vanaf die begin van die volksplanting het die koloniste knegte wat hulle uit die diens van die Kompanjie "gelig" het as onderwysers gebruik. Vanaf 1692 moes 'n kontrak met die regering aangegaan word as hulle soldate of matrose gehuur het om as onderwysers te dien. Na 1714 is aspirant-

137. 1/SWM 12/90 Notule van die "Collegie Nasionaal", pp.200,201.

138. 1/SWM 3/12 Beëdigde Verklarings, Swellendam, 9 Maart 1769, Verklaring 109.

139. MOOC 7/1/29 Testamente, 8 September 1782, no.53.

140. 1/SWM 12/90 Notule van die "Collegie Nasionaal", p.183.

141. 1/SWM 12/55 Vendusierolle, Swellendam, ongepagineer.

142. MOOC 7/1/70 Testamente (Inventaris van Dirkje Coetzee, wed. van Matthijs Zondagh, se boedel. Op 27 Oktober 1815 aan die Weeskamer voorgelê), no.101.

onderwysers meestal deur die kerkraad ondersoek en dan formeel deur die Politieke Raad toegelaat om as private skoolmeesters op te tree. Kommissaris Van Imhoff het bepaal dat knegte eers 'n eksamen moes aflê voordat hulle kon onderwys gee. Selfs in Kaapstad is hierdie bepaling ontduik en in die buiteland het dit 'n dooie letter gebly. Die koloniste het dit ontduik deur so 'n persoon eenvoudig as "kneg" te huur en dan as skoolmeester te gebruik. Op 22 Augustus 1769 het die Politieke Raad opnuut bepaal dat geen kneg op die platteland as onderwyser mag optree voordat hy nie behoorlik ondersoek en goedgekeur is nie, en die kerkrade is van hierdie besluit in kennis gestel. Van Imhoff se bepaling en die ordonnansie van 1769 het dit vir die koloniste moeiliker gemaak om knegte as skoolmeesters te gebruik. Maar hierdie skoolmeesters was dwarsdeur die agtiende eeu die enigste persone wat met hul onderwyswerk tot die afgeleë dele van die kolonie deurgedring het en daartoe bygedra het om die ingesetenes teen ongeletterdheid te vrywaar.¹⁴³

Geen Langkloof het blykbaar 'n kontrak met 'n kneg aangegaan met die spesifieke opdrag dat hy as skoolmeester moes optree nie. Die skoolmeester die naaste aan die Langkloof was Hendrik de Kock wat vanaf 31 Desember 1773 tot 28 Desember 1775 in diens van Ockert Heyns van die plaas "de groot dooren rivier" in die Cannaland was.¹⁴⁴ Alhoewel dit net spekulasie is, wil dit tog as baie waarskynlik voorkom asof Frederik Petrus de Buys sy geleerdheid, waarna vroeër verwys is, verkry het van 'n kneg wat volgens die kontrak vir ander doeleindes gehuur is. Jan de Buys (senior) het op 27 Februarie, toe Frederik 8 jaar oud was, 'n kneg met die naam Christiaan Roosdorf gehuur om op sy plaas Bergfontein aan die Gouritsrivier

---

143. P.S. du Toit: *Onderwys aan die Kaap onder die Kompanjie*, pp.166 - 169.

144. J. Hoge: *Privaatskoolmeesters aan die Kaap in die 18de Eeu*, p.37.

te kom werk. Hierdie kontrak is nooit gekanselleer nie.¹⁴⁵

Terwyl Jacobus Scheepers Twee Rivieren en Wagenboomsrivier in die Langkloof op lening gehad het, het hy 'n kontrak met "den Boschshieter Nicolaas Venis" vanaf 7 Oktober 1771 tot 18 Desember 1773 gehad om as skoolmeester van sy kinders op sy plaas "geleegen in de Congo agter de Swarteberg" op te tree.¹⁴⁶ Dit sou vir die ouers van die Bo-Langkloof moontlik gewees het om hul kinders daarrond te laat bly om ook 'n basiese geleerdheid te ontvang.

'n Ander moontlikheid is dat daar in die Langkloof ook van die swerweling was wat van plaas tot plaas gegaan het om onderwys te gee. Gedurende 1816 het Latrobe wel so 'n persoon in die Langkloof gevind. Op Welgelegen het hy 'n "dark-coloured man" aangetref wat so van plaas tot plaas gereis het, op elke plaas 'n paar weke vertoef het, en dan die kinders onderrig het. Latrobe is baie skepties oor die gehalte van die onderwys wat ontvang word: "Of course, the proficiency made is very small, and hardly sufficient to qualify the scholars for the most common uses of reading, writing, and cyphering".¹⁴⁷

Die alledaagse lewe

Sommige reisigers het die platteland van die agtiende eeu 'n onreg aangedoen deur 'n baie donker prentjie van hulle lewensomstandighede en mentaliteit te skets. As voorbeeld kan die volgende opmerking van Mentzel

---

145. CJ 2904 Kontrakte, 27 Desember 1771, no.61, p.165.

146. CJ 2904 Kontrakte, 7 Oktober 1771, no.48, p.125. Interessant is dit dat die woord "schoolmeester" doodgekrap en met "Leermeester" vervang is. Hy sou onderhoud van spys en drank en goeie huisvesting kry, maar die bedrag van vergoeding is oopgelaat.

147. C.I. Latrobe: *Journal of a Visit to South Africa in 1815 and 1816*, p.252.

dien: "Their nature is wild, their education bad, their thoughts base, and their conduct ill-bred".¹⁴⁸ In so 'n oordeel moet toegewings gemaak word. Hulle geïsoleerdheid van beskawende invloede, hulle stryd teen die inboorlinge en hulle ekonomiese agterstand moet in gedagte gehou word. Hulle denke sou nie op 'n hoë intellektuele vlak beweeg het nie, maar sou toegespits wees op die stryd om vir hulself 'n bestaan op te bou. Vir die beskerming van sy eie lewe en eiendom en die bevrediging van sy vernaamste lewensbehoeftes was die plattelanders hoofsaaklik op homself toegewys. Hul leefwyse was sober en eenvoudig en hulle het die beskawing vermy. Noodgedwonge moes hulle somtyds die Kaap besoek. Dit het baie ontberinge en ongerief meegebring. Die veeboer kon nie waag om sy afhanklikes op die plaas alleen agter te laat nie, en sy gesin moes dus saamgaan. Ekstra osse moes saamgaan want die klousiekte het van die trekosse laat uitsak en dan moes die diere langs die pad agterbly om te herstel.¹⁴⁹ Daar was ook nog altyd die moontlikheid dat van hulle osse deur roofdiere verskeur kon word of dat die Boesmans van die trekosse kon roof. Om hierteen te waak, het hulle ook gewapende Khwe saamgeneem. Met die ossewa kon ongeveer 4,8 km (3 myl) per uur afgelê word, en dit het beteken dat hulle selde meer as 40 km per dag kon aflê.¹⁵⁰ Dit sou beteken dat dit vir die Langklowers, met 'n moeilike pad om af te lê, tussen vier en vyf weke sou neem om heen en terug na die Kaap te reis. Tydens hierdie periode van afwesigheid en wanneer hulle na Swellendam moes gaan vir die jaarlikse wapenskou, het hulle die risiko geloop dat die Boesmans rooftogte op hul plase kon uitvoer.

Die alledaagse lewe in die Langkloof het nie veel opwindends opgelewer nie,

148. O.F. Mentzel: *A Geographical and Topographical Description of the Cape of Good Hope*, 111, p.120.
149. F. Masson: *An account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Part of Africa*, p.299.
150. C.G. Botha: *General History and Social Life of the Cape of Good Hope*, p.77.

en geleenthede om ander blankes te sien, is verwelkom. Vendusies wat soms tot drie dae aangehou het, en waar kos en selfs verblyf gratis verskaf is, was gewild. Die geliefkoosde onderwerp vir hul gesprekke was ondervindinge tydens jagtogte of met wilde diere opgedoen. Een van die groot redes waarom Petrus Hendrik Ferreira die leidende rol in die Langkloof van die agtiende eeu gespeel het, was die feit dat hy as jagter so bekend was.¹⁵¹ Aan die sendeling, Latrobe, wat gedurende 1816 op Klipheuveld vertoef het, is daar met trots vertel hoe Stephanus Ferreira en sy slaaf te nouernood aan die dood ontkom het tydens 'n jagtog op 'n luiperd wat in die omgewing van die Langkloof skade berokken het.¹⁵² Sulke georganiseerde jagtogte was vir die mans van 14 tot 60 jaar die grootste vorm van vermaak. Hulle knapheid in die hantering van die geweer was hul trots. "De Afrikaan bezit eene onbegrijpelijke vlugheid in het besturen van jagtpaard en geweer. Schiet hij bij toeval mis, zoo bekijkt hij zijn geweer, en staat verslagen, even als of hij zeggen wilde: het is toch mijne schuld niet".¹⁵³

Dit was vir die Langklowers 'n aangename afwisseling om 'n besoek aan die warmwaterbron aan die voet van die Slypsteenberge te bring. 'n Wapad vanaf Wolwekraal het noordwaarts na dié warmbron aan die Olifantsrivier buite die Langkloof geloop.¹⁵⁴ Aan die water is groot genesende krag toegeskryf. Hier aan die warmbron kon hulle dikwels ook kennis maak en aangenaam verkeer met vreemde besoekers, selfs uit die Camdeboo.¹⁵⁵

151. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I , p.199.

152. C.I. Latrobe: *Journal of a Visit to South Africa in 1815 and 1816*, pp.180 - 181.

153. J.B.N. Theunissen: *Aantekeningen eener Reis door de Binnelanden van Zuid Afrika*, p.59.

154. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II , p.55.

155. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV , p.30.

Afgesien van hierdie hulpmiddel in die stryd teen liggaamskwale, moes hulle maar op hul eie bekwaamheid en kennis staatmaak. Die bruin poeler van die plant "Lycyperdon carcionale" wat Thunberg op Ganzekraal op miershope sien groei het, is byvoorbeeld as middel teen kanker gebruik.¹⁵⁶ Boegoe saam met brandewyn of asyn was in al die huise te vind, en klipsweet, wat volop langs die Waboomsrivier te vinde was, was ook 'n gewaardeerde geneesmiddel¹⁵⁷ teen, onder andere, histerie, epilepsie, stuipe, asma, St. Vitusdans, hipochondrie en blaasaandoenings.¹⁵⁸

Geïsoleerd en op mekaar aangewys in tye van nood, siekte of dood, het dit, ten spyte daarvan, nie altyd idillies daaraan toegegaan nie. Theunissen, met die hele platteland in gedagte, is verwonderd "en anders zoo rustig volk zoo twistziek te zien".¹⁵⁹ Dit kan verklaar word deur die feit dat die kolonis in sy isolasie verplig was om in sy eie behoeftes te voorsien. Hulle het dit reggekry, 'n sterk gevoel van onafhanklikheid ontwikkel en elkeen het daaraan gewoond geword om sy eie gang te gaan en op sy eie manier klaar te kom. Dit het hulle dikwels eiesinnig, onverdraagsaam en twissiek gemaak. Die beste voorbeeld van so 'n onverkwiklike rusie in die Langkloof was die vete tussen Jacobus Johannes Botha en die Ferreira-familie. Eersgenoemde sou die Ferreira-familie in sy dronkenskap beledig het, en in die "zucht tot procederen" wat oor die platteland vaardig was, daag die Ferreiras hom voor die Landdros en Heemrade in Swellendam en eis dat hy ten oorsaak van die hele vergadering sy skuld moet erken en hulle om verskoning vra. By 'n vergadering gedurende Januarie 1786 was die beskuldigde sowel as die vier Ferreira-broers en hul drie susters

---

156. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I , p.211.

157. A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop*, I , p.343.

158. Sien: *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*, II , p.42.

159. J.B.N. Theunissen: *Aantekeningen eener Reis door de Binnelanden van Zuid Afrika*, p.77.

teenwoordig. Botha het erken dat hy in sy dronkenskap gepraat het en hy betuig dat hy hulle ken as "brave eerlijke Lieden, van wien hy mons. Botha niets anders wist dan alle eer en deugd". Die Ferreiras het Botha se apologie "met betuigingen zulk te doen uit een Christelijk hart ter liefde van God en Christus", en ook uit respekke vir die goewerneur, aanvaar. Daarna het die twee vyandige partye mekaar die hand gegee en daar is besluit dat elke lid van die Ferreira-familie 'n afskrif van Botha se skriftelike apologie sou ontvang. Hiermee was die saak egter nie afgehandel nie en gedurende Junie 1787 was die saak tussen die twee groepe weer aan die gang.¹⁶⁰ Selfs agt jaar later was die Swellendamse owerhede nog steeds opgesaai met hierdie nimmereindigende getwis.¹⁶¹

Watersverdeling is altyd een van die groot bronne van onvrede in 'n waterryke gebied soos die Langkloof. So was dit ook hier. In 1790 was Roelof Campher in 'n waterdispuut betrokke. Hy is by die Swellendamse owerhede deur Ernst Jacob Stengel aangekla dat hy "hem toebehoorende water kwam afdammen en daar door zoo wel hem als zijn heer van inkomende water berooven".¹⁶² Stengel was met Anna Catharina van Beelen, dogter van Jacobus van Beelen, wat Schoonberg tot 1782 op lening gehad het, getroud.¹⁶³ Waarskynlik het hy om 'n deel saam met die nuwe eienaar van Schoonberg, wat aan Campher se plaas Ezeljagt gegrens het, geboer. Die werkgewer na wie hy in sy klag verwys het, sou dan *Thomas van Rooyen* gewees het. Die saak het op 'n vergadering van die Landdros en Heemrade van Swellendam gediën, en Campher is ernstig vermaan om die

---

160. 1/SWM 10/2 Joernaal, Swellendam, Junie 1787, ongepagineer.

161. 1/SWM 3/17 Beëdigde Verklarings, 5 April 1795, ongepagineer.

162. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 17 Maart 1790, p.18.

163. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, I, p.51.

water sy natuurlike loop te laat neem.¹⁶⁴

Soos 'n mens 'n so 'n geslote samelewing soos die Langkloof kon verwag, was daar baie persoonlike botsings. Twee voorbeelde van sulke sosiale wrywinge wat in die hof gaan draai het, was die volgende: Theunis Botha wat eers op sy broer, Jacobus Botha, se plaas Keijkoe geboer het, se seun Jacobus het 'n eis teen Elsje Botha ingestel op grond van naamskending. Laasgenoemde sou beweer het dat sy, voor haar troue, 'n kind by Theunis Botha gehad het.¹⁶⁵ Die ander geval was toe Roelof Campher junior deur Reljnier van Rooyen aangekla is dat eersgenoemde die gerug versprei het dat Van Rooyen "met die vrouw van Willem Minie was houdende".¹⁶⁶

Arbeiders was 'n ander groot bron van onenigheid tussen die inwoners van die Langkloof. In twee sulke insidente was twee lede van die De Buys-familie betrokke. Jacobus de Buys het in 'n woordewisseling oor 'n arbeider hardhandig teenoor Matthijs Zondagh van Avontuur opgetree,¹⁶⁷ en Coenraad de Buys het oor 'n Khwe, Windvogel, sy stiefbroer, David Senecal, met die vuiste bygedam en die arbeider afgeneem.¹⁶⁸

Die agtiende-eeuse gemeenskap in die Langkloof openbaar dus die tipiese kenmerke van 'n pioniersgemeenskap. Hulle was oorwegend arm, moes 'n stryd om voortbestaan voer en moes beskawingsinvloede tot 'n baie groot mate ontbeer. Wat die Langkloof anders gemaak het, was die feit dat dit geografies 'n geïsoleerde gebied gevorm het waar die gemeenskap uit 'n paar families bestaan het. Daar is begin met ondertrouery wat in die

164. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 17 Maart 1790, p.18.

165. 1/SWM 6/1 Siviele Sake: Notule van verrigtinge, ongepagineer.

166. 1/SWM 6/1 Siviele Sake: Notule van verrigtinge, 17 Junie 1778, ongepagineer.

167. Vir 'n volledige bespreking van die insident, sien hoofstuk 6, p.163.

168. 1/SWM 3/15 Beëdigde Verklarings, Swellendam, 27 April 1784, ongepagineer.

negentiende eeu voortgesit is. 'n Situasië is geskep waar ongeveer almal familie was, en wat sou bydra tot die besondere karakter wat die Langkloof vir ongeveer die volgende anderhalfeeue sou kenmerk.

HOOFSTUK 6

RASSEVERHOUDINGE

Die Langklowers en die Boesmans

Wat die oorspronklike inwoners van die Langkloof betref, was die Boesmans die rassegroep wat vir die Langklowers die meeste probleme besorg het. Reeds is daarop gewys hoe veldkorporaal Matthijs Strijdom se lewe vergal is deur persone uit die gemeenskap wat hom "dagelyks pesten" om kommando's teen die Boesmans te lei. Dit was so erg dat hy in November 1781 gedreig het om uit sy amp te bedank.¹ Veral in die vallei van die Kougarivier was die posisie haas onhoudbaar. Cornelis van Rooyen, 'n broerskind van Gerrit van Rooyen, van Dieprivier, het byvoorbeeld agterstallig geraak met die betaling van die rekognisie op sy plaas Zandfontein aan die Kouga.² Na 'n ondersoek in 1794 het dit geblyk dat hy "van zijne plaats in de Couga door de gestadige ontrusting van de aldaar rondom sweevende stroopende bergschelmen nooit enig gebruik heeft kunnen maaken".³ Weens die bedreiging wat hulle vir die kolonie ingehou het, is 'n uitdelgingsoorlog teen die Boesmans gevoer. Wat hierdie optrede van die koloniste betref, sou hulle van owerheidsweë nie teëstand ondervind het nie, want reeds tydens die bewind van goewerneur Tulbagh (1751 -

-
1. C 2230 Dagregister: Swellendam, 21 November 1781, p.56.
  2. RLR 27/1 Oude Wildschutte Boek, 13 Mei 1780, p.100.
  3. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 1 en 2 September 1794, p.210.

1771) is al beseft dat dit nodeloos was om met hulle ooreenkomste aan te gaan. Die Boesmans het hulle eenvoudig net nie aan sodanige ooreenkomste gehou nie. Deur middel van die kommandostelsel wat hieruit ontwikkel het, is die Boesmans in groot getalle doodgeskiet.⁴ Teen die einde van die agtiende eeu het hulle nie meer so 'n groot rol gespeel nie, maar is hulle, soos gesien, nog steeds in die Langkloof en aangrensende Kougavallei aangetref.

Slawe en Khwe-arbeiders in die Langkloof

Vir hul arbeidskragte was die Langklowers hoofsaaklik van die Khwe en slawe afhanklik. Volgens die gegewens uit die opgaafrolle voor 1795 het, soos dit in die onderstaande tabel weerspieël word, die volgende leningsplaashouers slawe besit.

Tabel 4: Die aantal slawe in die besit van koloniste voor en tydens hul verblyf in die Langkloof gedurende die agtiende eeu⁵

<i>Eienaar</i>	<i>Opgaaf</i>	<i>Slawe</i>	<i>Slavinne</i>	<i>Slawe-kindere</i>
Jacobus Botha	1762 1765	19 15	7 4	1 dogter -
Elsje Botha	1765	2	-	-
Godfried Droskie	1765	8	3	-

4. J.J.F. Joubert: Die Kaapkolonie onder Ryk Tulbagh 1751 - 1771, p.123.

5. J 317 Opgaafrolle, c.1752; J 317 Opgaafrolle 1762, 1765, c.1772; 1/SWM 12/67 Opgaafrolle 1793.

Johannes de Buys	c.1772	3	1	-
Stephanus Ferreira	1793	11	4	-
Jacobus Scheepers	1762	-	1	3 seuns
Jacob Senekal	1762 1765	1 1	- -	- -
Jacobus de Buys	c.1772	3	1	-
Pieter C v Niekerk	c.1772	1	-	-
Gerrit v Rocyen	1765	-	3	-
Marthinus v Staden	1765	1	-	-
Matthijs Zondagh	c.1772 1793	1 6	1 4	- -

Die gegewens wat voor 1795 uit die opgaafrolle verkry is, is egter nie volledig nie, want Elsje Botha wat met die opname van 1793 geen slaaf as 'n besitting opgegee het nie, moes op daardie stadium wel slawe besit het. Op die vendusie na haar dood, wat van 26 - 28 Januarie 1795 gehou is, is nie minder nie as agt slawe en vier slavinne verkoop.⁶ Dit is baie onwaarskynlik dat sy hulle kort voor haar dood in 1794 sou gekoop het.

Daar kan, met die slaweregisters van 1816 in gedagte, met veiligheid aangeneem word dat daar in die Langkloof wel meer slawe was as wat in die opgaafrolle verskyn. As die ouderdomme van die slawe soos in die slaweregisters aangedui, verwerk word, en veronderstel word dat die slawe nie na 1793 aangekoop is nie, dan kan aanvaar word dat daar wel meer slawe-eienaars was as wat in die opgaafrolle voor 1795 weerspieël word. Dit kan uit die volgende tabel afgelei word.

6. 1/SWM 12/55 Vendusierolle, Swellendam, ongepagineer.

Tabel 5: Slawe in die Langkloof gedurende die agtiende eeu bereken volgens die slaweregisters van die distrik George, 1816 - 1836⁷

<i>Eienaar en Leningsplaas</i>	<i>Slawe- mans</i>	<i>Slavinne</i>
Jacobus de Buys, Eenzaamheid vanaf 1762	-	1
Wed. J.W. Barkhuyzen, Keijkoe vanaf 1782	4	3
Roelof Campher, Ezeljagt vanaf 1776	4	2
Steph. Ferreira, Klipheuvel vanaf 1775	7	6
Petrus H. Ferreira, Misgund vanaf 1771	1	-
Johan A. Kritzinger, Onzer vanaf 1794	4	2
Gerrit van Rooyen, Dieprivier vanaf 1769	2	3
Hendrik v Staden, Ganzekraal vanaf 1767	4	3
Marth. v Staden, Wolwekraal vanaf 1783	2	3
Matthijs Strijdom, Krakeelrivier vanaf 1770	-	2

Totdat die Britse Imperiale regering in 1834 slawerny beëindig het, was slawerny 'n belangrike sosiale en ekonomiese instelling aan die Kaap. Die V.O.C. het vanaf die begin van die nedersetting aan die Kaap 'n nypende arbeidstekort ervaar. Die bandiete wat hulle as arbeiders kon gebruik, was te min, en die Khwe was onwillig om te werk. As alternatief het die Kompanjie hom tot slawe-arbeid gewend, en teen 1798 was die slawebevolking in die Kolonie groter as die vrye bevolking, die Khwe uitgesluit. Verreweg die meeste het aan die koloniste behoort. Die Kompanjie het teen 1795 net ongeveer drie persent van die slawe besit.

7. S.O. 6/49, 6/50, 6/51, 6/52, 6/55 en 6/56 Slaweregisters van die distrik George, 1816 - 1836, pp.3,10,20, pp. 1,9,13, p.14, p.9, p.4 en pp.2,16,29.

Tydens die grootste deel van die Kompanjiesbewind was die meeste slawe uit Madagaskar afkomstig. Die Asiatiese slawe aan die Kaap was hoofsaaklik van Ceylon, Indië en Indonesië afkomstig. Tot 1795 was daar betreklik min slawe uit Afrika aan die Kaap. Dié wat wel deel van die slawebevolking uitgemaak het, was hoofsaaklik uit Angola, Delagoabaai en Mosambiek afkomstig.

Tot aan die einde van die V.O.C.-bewind was die grootsste groep slawe in Kaapstad en die ouer, gevestigde omliggende gebied, alhoewel die oorwig geleidelik afgeneem het namate die koloniste van die nuwer distrikte meer slawe kon bekostig. Vir die stedeling het die slaaf die tydrawende en harde werk in en om die huis verrig. Die wyn- en graanboere het meer arbeiders as die veeboere, soos dié in die Langkloof, nodig gehad, en hulle was finansiëel ook meer in die vermoë om slawe aan te koop. Die veeboere wat wel slawe kon bekostig, het hulle hoofsaaklik as veeherders gebruik.

Behalwe dat die besit van slawe 'n individu se aansien verhoog het, was hulle 'n ekonomiese bate. In die agtiende eeu het die prys vir 'n slaaf tussen 20 en 30 riksdalders gewissel, en hul het sodanig in waarde toegeneem dat spekulasie met slawe 'n opsie was vir diegene wat oor die nodige kapitaal vir so 'n beleggingsmoontlikheid beskik het. Die slawe-eienaar kon ook 'n inkomste verkry deur sy slawe aan die Kompanjie of 'n mede-burger uit te huur.

'n Slaaf is as die besitting van sy eienaar beskou. As gevolg van slawe-ordonnansies het die slawe onder baie wetsbeperkinge gelewe. In die tyd van die Kompanjie het dit egter nooit tot 'n slawe-rebellie of -opstand gelei nie. Só 'n aksie is bemoeilik deur die groot afstande wat die slawe in die yl bevolkte kolonie geskei het, die groot etniese heterogeniteit van die slawebevolking wat samewerking bemoeilik het en die afwesigheid van 'n onderlinge gemeenskaplike taal wat die blankes nie kon verstaan nie. Hul opstand teen hul lot het meestal gemanifesteer in drostery, sabotasie van

eiendom, aanranding en moord. Merendeels het die slawe in hul lot berus, hoofsaaklik as gevolg van 'n gebrek aan praktiese alternatiewe.⁸

Die verhouding tussen die slaaf en sy eienaar het van geval tot geval gewissel. Oor hoe die slawe gedurende die agtiende eeu in die Langkloof behandel is, kan alleen gespekuleer word, want in geen reisjoernaal of amptelike stuk van die V.O.C. het iets in dié verband neerslag gevind nie.

Die Khwe in die Langkloof het op weinige uitsonderings na as arbeiders op die plase van die koloniste gewerk.⁹ Masson, wat gedurende 1773 saam met Thunberg deur die Langkloof gereis het, noem dat daar 'n klompie Khwe-inwoners was wat volgens hul ou slanggewoontes gelewe het, "but who are miserable wretches, having hardly any stock of cattle".¹⁰ Hierdie Khwe het hoogswaarskynlik in die Kougavallei skuiling gaan soek, want by dieselfde geleentheid verwys Thunberg na die Kouga en praat dan simpatiek van die Khwe wat deur die blankes eers uit die wyer bewoonbare valleie uitgedruk word na "the inferior tracts, between mountains, in the narrower vales", totdat hulle later ook hieruit moes wyk.¹¹

Die Khwe wat wel vir die koloniste gewerk het, het baie probleme geskep. Hulle was nie goeie werkers nie weens "hare luijghigheid, die sodanig is dat se liever van honger willen vergaan als te werken".¹² Die Khwe het hulle as plaaswerkers aangemeld omdat hulle op daardie stadium ter wille van hul

8. J.C. Armstrong: Die slawe, 1652 - 1795 (H. Giliomee en R. Elphick (reds.): 'n Samelewing in Wording: Suid-Afrika 1652 - 1820, pp.80 - 116).

9. Vir 'n algemene oorsig oor die verhouding tussen die veeboer en sy Khwe-arbeider gedurende die agtiende eeu, sien: R Elphick: The Khoisan tot c.1770 (R. Elphick and H. Giliomee: The Shaping of South African Society, 1652 - 1820, Hoofstuk I).

10. F. Masson: An account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Part of Africa, p.290.

11. C.P. Thunberg: Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779, 11, p.59.

12. VC 60 Beutler's Landreis 1752, p.84.

voortbestaan daartoe verplig was, en omdat hulle aangelok is deur blanke gebruiksmiddele waarsonder hulle later nie meer kon klaarkom nie. Masson beweer dat in die Langkloof krale en tabak, gemeng met dagga, waarvoor hulle geweldig lief was, hul beloning uitgemaak het.¹³ Dit was nie 'n probleem om dagga in die Langkloof te kweek nie. Die Attaqua, met wie die Langklowers goed bekend was, was daggakwekers. Dagga was ook 'n handelsartikel wat vanaf die Bantu, die Gonaqua en ander Khwestammetjies oos van die Langkloof met die Khwe-handelsroetes, wat waarskynlik ook deur die Langkloof geloop het, weswaarts geneem is.¹⁴

Werkers wat gedros het, was 'n algemene verskynsel, en voorbeelde daarvan het ook in die Langkloof voorgekom. Gedurende 1775 het Sparrman heelwat sulke drostende Khwe-arbeiders van albei geslagte teëgekom. Sommige van hulle was al oud en sou in elk geval nie meer veel as arbeiders kon beteken het nie. Daarom het hul werkgewers geen moeite gedoen om hulle agterna te sit en terug te neem nie. Dié wat wel nog iets kon beteken, is nie deur die ander koloniste in diens geneem nie, omdat die boere besef het dat hul oorspronklike werkgewers hulle sou kom terugeis as hulle sou uitvind waar die gedroste werkers hulle bevind het.¹⁵

Hierdie vlugteling moes van veldkosse lewe. Vir hierdie doel was die meeste van hulle altyd te sien met 'n dik stok in die hand. Aan die een punt van die stok was 'n rondgemaakte stuk sandsteen van ongeveer 'n kilogram met 'n gat in die middel waardeur die stok gesteek is. Hierdie klip het die gewig van die stok vermeerder sodat hulle makliker wortels of bolle van plante kon uitgrawe. Dit was ook die gebruik om die hoë

---

13. F. Masson: *An account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Part of Africa*, p.290.

14. R. Elphick: *Khoikhoi and the founding of White South Africa*, pp.63, 66 - 67.

15. A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Goede Hoop*, 1 . pp.341 - 342.

mierneste, wat volop in die Langkloof was, oop te breek om die miere, wat vir hulle as voedsel gedien het, by te kom.

Verhoudinge tussen die werkgewers in die Langkloof is somtyds vertroebel deurdat rusies ontstaan het as gevolg van die Khwe-arbeiders. Een so 'n rusie in die Langkloof het op 'n hofsak aan die drosdy van Swellendam uitgeloop. Op 9 Maart 1769 het die twee en dertig-jarige Jacobus de Buys van Eenzaamheid 'n verklaring afgelê oor 'n woordewisseling tussen hom en Matthijs Zondag van Avontuur wat voortgevloei het uit die feit dat een van De Buys se Khwe-arbeiders, Ruyter, van hom gedros het. Op De Buys se vraag aan Zondag oor waar die betrokke Khwe was, was laasgenoemde se antwoord dat hy hom eerder die veld sou injaag voordat hy hom aan Buys sou besorg. Hierop is beskuldigings heen en weer geslinger totdat Zondag se vrou, Dirkje Knoetsen, en De Buys se broer, Petrus, ook in die rusie betrokke geraak het. Volgens die verklaring van Jacobus de Buys het dit daarop uitgeloop dat Zondag hom twee houe met 'n spar geslaan het.¹⁶

Die Langklowers het die Khwe-werknemers behandel soos dit deur hul opvoeding gedikteer is. Alle anderskleuriges was vir hulle heidene, mense wat voorbestem was om die werk te verrig en met wie hulle nie op dieselfde vlak verkeer het nie. Die ou wanbegrip dat die Khwe die vervloekte nageslag van Gam is, was ook in die Langkloof vaardig. Op 29 April 1803, terwyl goewerneur Janssens hom in sy huis op Klipheuvel besoek het, het Stephanus Ferreira, met die Bybel op die skoot, hierdie opvatting aan sy hoë besoeker gestel. Die goewerneur was glad nie daarmee gediend nie.¹⁷ Nadat goewerneur Janssens die Ferreira-familie gedurende 1803 in Algoabaai ontmoet het, skryf hy die volgende in sy verslag: "Zij noemen zigselves

16. 1/SWM 3/12 Beëdigde Verklarings, Swellendam, Verklaring 103, 9 Maart 1769.

17. De Kock, W.J. (red.): *Reize in de Binnen-Landen van Zuid-Africa. Gedaan in den Jaare 1803 door W.B.E. Paravicini di Capelli, Kapitein Aide de Camp, by den Gouverneur van de Caap de Goede Hoop*, p.49.

mensen en Christenen, de Kaffers en Hottentotten heijdenen en hier door gelooven zij zig alles geoorloofd. Een broeder van Thomas Ferreira [waarskynlik Petrus Hendrik], d. eenige lectuur vermeend te hebben, heeft de ontdekking gedaan dat de Hottentotten de afstammelingen van het vervloekte ras, van Ham [Gam] zijn en dus ter dienstbaarheid en mishandeling door den almachtigen God zijn gedoemd".¹⁸

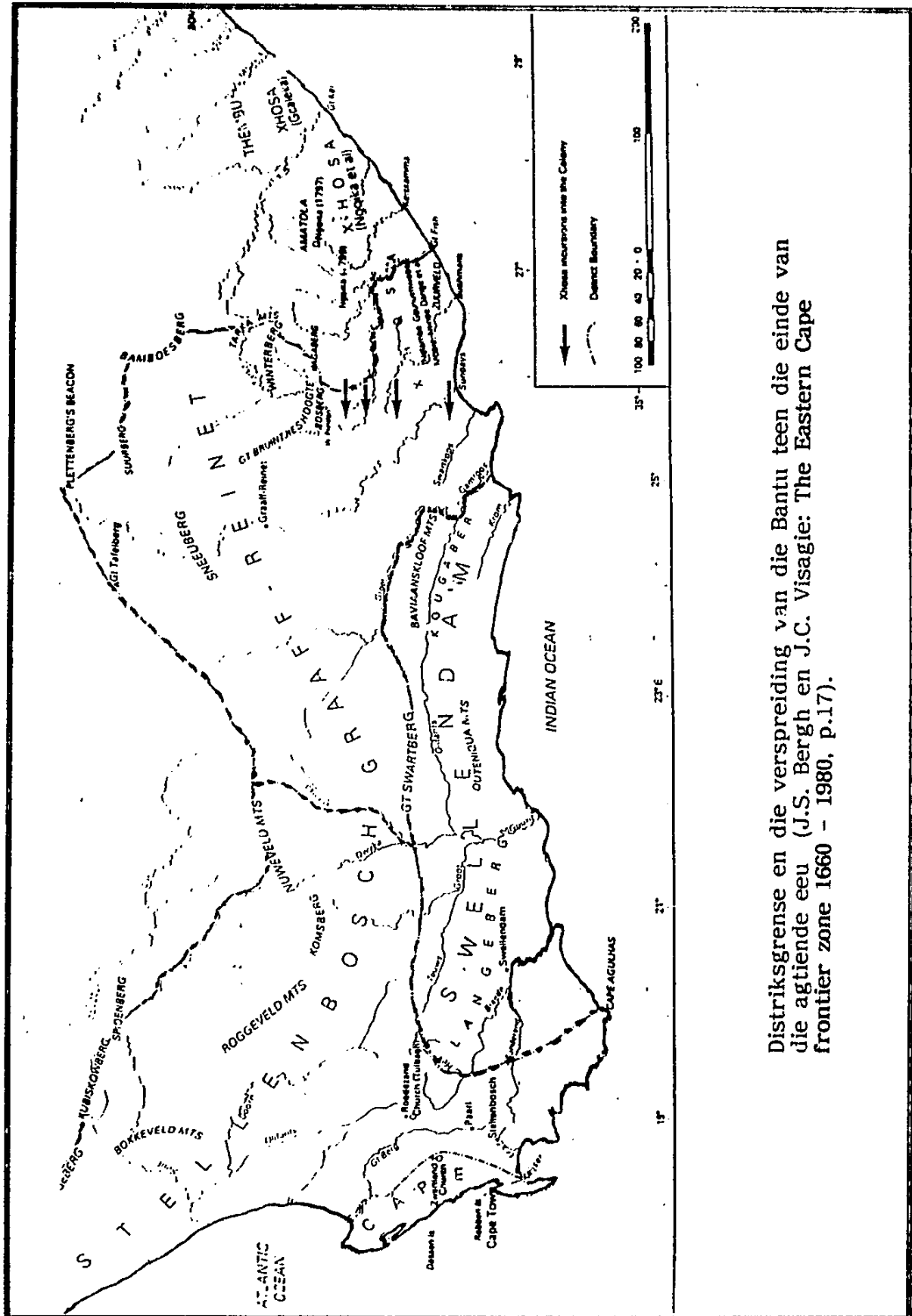
Dat daar tussen die Langklowers heethoofde was wat hul Khwe-arbeiders ongenadiglik behandel het, kan nie wegredeneer word nie. Jacobus de Buys was so 'n persoon. Volgens die getuienis van 'n Baster-Khwe, Piet, het Jacobus de Buys, van Eenzaamheid, gedurende Mei 1766 een van sy arbeiders met 'n sambok geslaan terwyl hy "met een riem om zijn handen over een balk vast gebonden (was) en zijner voeten aan de paalen van de schoorsteen". Die arbeider het gesterf as gevolg van hierdie behandeling en is die volgende dag begrawe. Terwyl die lyk weggedra is, het Jacobus de Buys se moeder, volgens Piet se getuienis, opgemerk: "Zoo dat is goetd soo moet julle allemaal vaaren".¹⁹ So 'n verklaring mag natuurlik nie sonder meer as die volle waarheid aanvaar word nie. Tog is dit, in die lig van ander dade van Jacobus de Buys, wat hom as 'n woesteling openbaar het, wel geloofbaar.

Die arbeiders was daarvan bewus dat hulle by die owerhede klagtes kon gaan indien as hulle van mening was dat hulle benadeel of mishandel is. Toe twee Khwe-arbeiders van Matthijs Zondagh van Avontuur, Platje en Dareij, by die Kaapse regering gaan kla het dat hulle onregverdig behandel is, is die landdros van Swellendam op 8 April 1774 aangesê om die saak te ondersoek en toe te sien dat geregtigheid teenoor die klaers geskied.²⁰ By die amptenare van die V.O.C., met hul filantropiese idees van daardie tyd,

18. G.M. Theal (red.): *Belangrijke historische Dokumenten*, III , p.219.

19. 1/SWM 3/12 Beëdigde Verklarings, Swellendam, Verklaring 101.

20. D. Moodie: *The Record*, 111 , p.25.

Distriksgrense en die verspreiding van die Bantu teen die einde van die agtiende eeu (J.S. Bergh en J.C. Visagie: The Eastern Cape frontier zone 1660 - 1980, p.17).

was die Khwe verseker van 'n simpatieke oor.

Die Langklowers en die Bantu

Die Xhosa was teen 1772 nog oos van die Groot-Visrivier, maar klein groepies het vooruitbeweeg tot aan die Gamtoos, en met die Khwe vermeng om die Gonaqua te vorm.²¹ Die Langklowers was deeglik van hulle bewus. Soos reeds gemeld, was van hulle ou veteraanjagters wat al ver ooswaarts gaan jag het en die Xhosa moes leer ken het. Hulle wou graag die Bantu so ver as moontlik van hul deur weghou. Dit het vir hulle geen voordeel ingehou dat die Xhosa die Langkloof sou insypel nie, want die regering het die koloniste verbied om die Bantu in diens te neem.²² Daarbenewens het hulle die Xhosa gewantrou.

Die kontak tussen blank en Xhosa in die omgewing van die Groot-Visrivier het gedurende 1779 gedreig om in 'n gewapende botsing te ontwikkel. Famillelede en kennisse van die Langklowers, soos byvoorbeeld Willem en Marthinus Prinsloo, was midde in die gebeure aan die oosgrens.²³ Goewerneur Van Plettenberg, wat die Suurveld laat in 1778 besoek het, kon nie daarin slaag om Rarabe, die grootkaptein van die Xhosa, te ontmoet nie, en het met verskeie ondergeskikte kapteins op die bloop van die Visrivier en die Boesmansrivierberge as oosgrens ooreengekom. Die Xhosa het onderneem om hul mense en vee in gebiede wes van die Visrivier, waaronder die Suurveld, te ontruim. Weinig het daarvan tereggekom, en in 1779 het groot getalle Xhosa die grens oorgesteek op soek na weiveld.

---

21. V.S. Forbes (ed.): *Carl Peter Thunberg Travels at the Cape of Good Hope 1772 - 1775*, p.100. Sien ook p.100, voetnoot 329.

22. S.D. Neumark: *Economic Influences on the South African Frontier 1652 - 1836*, p.192.

23. G.M. Theal: *History of South Africa*, IV , p.192.

Onder die vlugteling in die Suurveld en wes van die Boesmansrivier was familie en vriende van die Langklowers. Gedurende 1780 het die gemeenskap van die Langkloof 'n versoek tot burger-adjutant Petrus Hendrik Ferreira, van Misgund, gerig om 'n kommando op die been te bring om die die boere op die Oosgrens teen die Xhosa te gaan help.²⁴

Dit is in dié omstandighede dat adjutant P.H. Ferreira, veldwagmeester vir die Langkloof, 'n skrywe tot die owerhede rig waarin hy aansoek gedoen het om meer kruit en lood "om de stroopende Caffers te keer te kunnen gaan". Sy aansoek is toegestaan.²⁵

In die onvermydelike gewapende stryd, wat later as die Eerste Grensoorlog bekend sou staan, het twee kommando's aanvanklik deelgeneem. Die een kommando was onder die bevel van veldwagmeester Jozua Joubert, wat boere van Bruintjieshoogte aangevoer het, en die ander kommando is deur adjutant P.H. Ferreira gelei. Ferreira se kommando het bestaan uit burgers van die Langkloof en ander vrywilligers wes van die Boesmansrivier saam met vlugteling uit die Suurveld.²⁶ Die Xhosa is by verskeie geleenthede aangeval en verslaan, maar die twee kommando's kon nie daarin slaag om al die Xhosa oor die Visrivier te dryf nie.²⁷ Die kommando's is egter sonder amptelike opdragte van owerheidsweë op die been gebring.²⁸

Die landdroste van die twee distrikte het opdrag gekry om ondersoek in te stel en die skuldige partye voor die Raad van Justisie te bring. Op 25 Oktober 1780 is die saak teen P.H. Ferreira tydens 'n vergadering van die

---

24. C 2230 Dagregister: Swellendam, 25 Oktober 1780, p.10.

25. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, 15 Maart 1780, ongepagineer; C 2229 Dagregister: Swellendam, 17 Maart 1780, p.101.

26. C 158 Resolusies van die Politieke Raad, 25 Julie 1780, pp.226 - 227.

27. G.M. Theal: *History of South Africa*, IV, p.193.

28. C 158 Resolusies van die Politieke Raad, 25 Julie 1780, pp.226 - 227.

Krygsraad te Swellendam ter tafel gelê. Ferreira het persoonlik voor die krygsraad verskyn op die aanklag dat hy hom grootliks teen die regering vergryp het deur, sonder om hulle in kennis te stel, of sonder so 'n opdrag, die onderhawige kommando te onderneem. Ter verdediging het hy aangevoer dat hy daartoe oorgehaal is deur boere wat in die Langkloof, verder landwaarts in, en ook in die distrik van Stellenbosch gewoon het. Ook het kommandant Fredrik Potgieter van Stellenbosch dieselfde versoek tot hom gerig, naamlik om met 'n kommando die gesteelde vee by die Xhosa te gaan terughaal. Ferreira het 'n brief in dier voege van huis tot huis aan landdros Van Ryneveld op Swellendam gestuur, maar die brief is om die een of ander rede op pad vertraag en het die drostdy te laat bereik.

Sy eie kommando het streng opdrag ontvang om geen skoot op die Xhosa te skiet nie. Toe hulle egter by die Stellenbosse kommando aansluit, het dié alreeds op die Xhosa gevuur. Hierop het Ferreira hom verplig gevoel om bevel oor albei kommando's oor te neem. Toe die Xhosa die burgers egter hierna aanval, het die kommando lede hulle verweer, en sonder om op 'n bevel van Ferreira te wag, is op die vyand gevuur. Op die aanklag dat die gebuite vee onder die lede van die kommando verdeel is, het die adjudant skuld ontken. Hy beweer dat die burgers dit wel wou doen, maar dat hy dit verhinder het.²⁹ Die Swellendamse krygsraad het Ferreira onskuldig op die aanklagte bevind en landdros Van Ryneveld het aan die Politieke Raad 'n skrywe gerig waarin hy as voorspraak vir die beskuldigde opgetree het. Hy het genoem dat hy Ferreira as 'n man van integriteit, in sowel die militêre diens as in sy persoonlike lewe, geken het, en dat Ferreira erg spyt was oor die voorval.³⁰ Ferreira se verweer is deur die Politieke Raad aanvaar, en hy het soveel guns in hul oë behou dat hy daarna nog as heemraad aangestel is en 'n groot rol in die Tweede Grensoorlog van 1793

29. C 2230 Dagregister: Swellendam, 25 Oktober 1780, pp.9,10.

30. D. Moodie: *The Record*, 111, p.98.

kon speel.³¹

Die Eerste Grensoorlog is beëindig deurdat 'n kommando onder kommandant Adriaan van Jaarsveld, wat in Mei en Junie 1781 in die veld was, die Xhosa oor die Visrivier gedryf het.³²

Na aanleiding van bogenoemde botsing het goewerneur Van Plettenberg 'n brief aan Hendrik Swellengrebel, seun van goewerneur Swellengrebel, geskryf waarin hy sy kommer uitgespreek het oor die gesindhede van die grensboere. Hy het dit as 'n bemenslike taak gesien om die grensboere daartoe op te voed om die nie-blanke as medemens te aanvaar. Volgens sy waarneming het die boere hulle as "heidene" beskou en dit as hulle plig geag om, soos die Israeliete in die Ou Testament met die vyandige volke in die beloofde land gemaak het, die Bantu met wortel en tak uit te roei.³³ As die optrede van die koloniste binne hierdie konteks gesien word, kan hulle optrede makliker begryp word.

Na hierdie eerste groot botsing het die koloniste in 'n gedurige spanning gelewe as gevolg van die dreigende Xhosa-gevaar. Gedurende Maart 1789 het 'n groot groep Xhosa weer oor die Suurveld versprei. Die Politieke Raad het landdros Woeke, van Graaff-Reinet, se planne vir militêre optrede afgekeur, en die kommando onder kaptein Daniel Willem Kuhne moes ontbind. Hierop het landdros Woeke van Graaff-Reinet, vergesel van onder andere Roelof Campher, die oudste seun van Roelof Campher van Ezeljacht, gegaan om met die Xhosa te onderhandel. Dit het egter misluk, en die geselskap

---

31. 1/SWM 1/3 Notule van die Landdros en Heemrade, Swellendam, 22 Junie 1791, p.56.

32. C.F.J. Muller: Stryd na binne en na buite (C.F.J. Muller (red.): Vyfhonderd jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis, p.76).

33. G.J. Schutte, A.J. Böeseke en H.M. Robertson (reds.): Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel jr oor Kaapse sake 1778 - 1792, p. 119.

moes onverrigter sake terugkeer.³⁴

Aan die begin van die jare negentig het die verhouding tussen die grensboere en die Bantu versleg. Verskeie faktore het tot die uiteindelijke botsing gelei. 'n Droogte het die Xhosa sonder graan gelaat, en dié in die Suurveld het die meeste van hul beeste verloor. Xhosa-groepe in die Suurveld het oor blankes se plase getrek of die plase beset. Intussen het Ndlambe, na Rharabe se dood in 1782, in 'n oorlog met die opperhoofde wes van die Visrivier gewikkel geraak.³⁵ Drie blankes, naamlik Coenraad Bezuidenhout, Christoffel Botha en Coenraad de Buys het hom in die stryd gehelp, hoofsaaklik ter wille van die buit.³⁶

Coenraad de Buys, wat op die plaas "de Brakkerivier" in die Langkloof geboer het, het sy broer, Johannes de Buys, van die plaas Opkomst in die Onder-Kouga, gedurende 1785 na die oosgrens gevolg. Oorkant die Boesmansrivier het Coenraad de Buys die plaas Brandwagt bekom.³⁷ Coenraad de Buys se optrede daar het Maynier daartoe beweeg om hom van onrusstokery te beskuldig.³⁸ In sy rapport oor die oorsake van die 1793-grensoorlog wat Maynier moes opstel, meld hy dat dit hoofsaaklik De Buys se aanhoudende mishandeling van die Xhosa was wat tot die uitbreek van vyandelikhede gelei het.³⁹ As veeboer, jagter en handelaar het sy optrede groot bitterheid veroorsaak. Hy het diep in die Xhosa-gebied inbeweeg en vee geroof. Sy Khwe- en Bantu-helpers se opdrag was om die Xhosa wat gekla het, te skiet. By een so 'n geleentheid is nege Xhosa gedood. De

34. G.M. Theal: *History of South Africa*, IV , pp.242 - 245.

35. H.J. van Aswegen: *Geskiedenis van Suid-Afrika tot 1854*, p.149.

36. G.M. Theal: *History of South Africa*, IV , p.281.

37. A.E. Schoeman: *Coenraad de Buys: The first Transvaler*, pp. 10 -14.

38. W.J. de Kock en D.W. Kruger (reds.): *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*, II , p.165.

39. P.J.van der Merwe: *Die Kafferoorlog van 1793*, p.65; A.E. Schoeman: *Coenraad de Buys: The first Transvaler*, p.21.

Buyts het ook van die Xhosa-vroue geroof. So het hy in 1793 kaptein Langa se vrou op 'n gewelddadige wyse afgeneem en haar as houvrou gebruik.

Behalwe De Buys was daar ook ander persone, oorspronklik van, of met familiebande met Langklowers, soos die Prinsloo-familie en Roelof Campher (junior), wat op 'n hardhandige en oneerlike wyse teenoor die Xhosa opgetree het. Van die Xhosa is deur middel van doodsdreigemente gedwing om met hulle handel te dryf. Die Xhosa is ook gedwing om ruilware te aanvaar wat ver onder die waarde van hul vee was. Daar was ook geleenthede waar vee van die Xhosa eenvoudig weggedryf is sonder dat hulle daarvoor vergoed is. Voorvalle waar op Xhosa-jaggegeselskappe geskiet is, het voorgekom.⁴⁰

Langsamerhand het die rassesspanning die oosgrensboere en die Langklowers bedreig laat voel. Teen die end van April 1793 het 25 families van die Suurveld begin vlug. Diegene wat agtergebly het, het ter wille van veiligheid bymekaar getrek en maatreëls getref om hulleself te beskerm. Uit radeloosheid het Barend Lindeque, sonder om landdros Maynier in die saak te ken, die vyandelike Xhosa met die bystand van Ndlambe aangeval. Die kommando was egter te swak om veel uit te voer en na een aanval op 18 Mei op 'n kraal, waartydens 800 beeste buitgemaak is, het Ndlambe hom onttrek. Die onbeskermdede boere in die Suurveld is aangeval en verdrywe, vee is buitgemaak, huise is afgebrand en 'n aantal Khwe-arbeiders en etlike blankes is om die lewe gebring.

In hul verslag aan die Politieke Raad het die veldkommandante J.W. Barkhuyzen en P.H. Ferreira die toestand aan die oosgrens as volg beskryf: "der Caffers, welke eindelijk tot dat rampzalig uiterste zijn overgeslaagen dat reeds vier Christenen Jammerlijk vermoord zijn; een doodelyk gekwetst is, en daar en boven veelen Hottentotten een gelijk Lot met de Christenen

---

40. H.J. van Aswegen: *Geskiedenis van Suid-Afrika tot 1854*, p.150.

gedeeld. Honderd en twintig Huljshoudens zijn bijna totaal geruïneerd en allen gevlugt hun vee ontroof! hunne bezittingen verwoest en de Plaatsen door de E. Maatschappij aan hun in Leening vergund door de Caffers geoccupeerd, Zoo dat thans van Vis Rivier tot aan de Swartkopsrivier het land voor hunne verwoestingen openlegt, zoo dat van honderd en twintig plaatzen niet meerder dan vier zijn overgebleeven die door hun niet gespolieerd en verbrand zijn".⁴¹ Die burger na wie hulle as dodelik verwond verwys het, was Frederik Petrus de Buys, die jonger broer van Coenraad de Buys.⁴²

Nadat Maynier se vredesonderhandelinge misluk het, moes hy noodgedwonge besluit om die Xhosa te verdrywe. Hy kon egter net 80 blankes en 37 Khwe-helpers vir die doel bymekaar kry. Petrus Hendrik Ferreira, op hierdie tydstip heemraad en met die rang van luitenant in die burgermag, "dan ijdnelijk bewoogen door de geduurige aanroepingen der in nood zijnde Burgeren steld alle gevaaren ter zijde en neemt het kloekmoedig besluit zijne gefolterde, ongelukkig, en van alles geroofde meedeburgeren te hulp te kcomen".⁴³

Berigte van die noodtoestand aan die Oosgrens sou die Langklower as gevolg van familiebande met die Oosgrensbewoners sekerlik bereik het. 'n Briefie wat Philip Olivier, 'n seun van Ockert Olivier (wat later net na die 1793-Grensoorlog die leningsplaas Twee Rivieren in die Langkloof bekom het) aan Ockert Heyns in die Cannaland geskryf het, het bewaar gebly en is 'n illustrasie van hoe die nuus die Langklowers moes bereik het:

---

41. C 217 Resolusies van die Politieke Raad, 12 Augustus 1793, pp.217 - 219.

42. G.M. Theal: *The Record*, IV , p.282.

43. C 217 Resolusies van die Politieke Raad, 12 Augustus 1793, p.219.

"veel geagte oom en mej ockert heijns so doet ik oom en mevij
weten als dat welj in mej van de plaats gevlegt ben maar
hoeveelste ken ik oom niet reg seggen maar als oom andries de
pree spreek dan kan oom van hem ook hooren want ik in hij is
samen gevlegt van de plaats"⁴⁴

Die rassesspanning van die oosgrens het ook die deel van die Langkloof
geword toe veldkommandant P.H. Ferreira op 10 Junie 1793 vanaf Misgund
na die gebied tussen die Swartkops en Visrivier vertrek het met die
oogmerk om militêre bystand te gaan verleen. Op Elandsfontein, die plaas
van Hercules du Preez, het sommige van die burgers, wat hy gekommandeer
het, by hom aangesluit. Van hier het hy met 'n klein kommando'tjie van 26
burgers en 14 Khwe vertrek. Intussen het J.W. Barkhuyzen opdrag gekry
om veldwagmeester Marthinus van Staden, van Wolwekraal in die Langkloof,
aan te sê om die koloniste wat onder hom resorteer op te kommandeer en
hulle dan by die hoofgroep aan te sluit. Ferreira het besef dat hy slegs
defensief kon optree. Hulle was te min om "resistentie te doen aan eene
gedagte overmagt van ses duizend weerbare mannen, voorzien van
Assegaaen en eenig schiet geweer". Hul enigste oogmerk sou wees om die
medekoloniste wat in die brandpunt van die gevaar verkeer het na
veiligheid te bring.⁴⁵

Sonder enige voorval het hulle op 11 Junie tot op die plaas van Johan
Philip Hartman, aan die Kromrivier, twee plase oos van Elandsfontein, buite
die Langkloof,⁴⁶ gereis. Hartman was getroud met Dorothea Maria du Preez,

44. RLR 48/1 Oude Wildschutte Boek: Bylaes, Mei 1793, p.138.

45. C 217 Resolusies van die Politieke Raad, 12 Augustus 1793, pp.219-220.

46. M 1/2268 - M 1/2282 Plan of the eastern Coast of the Cape of Good Hope extending from Cape L'Aguillas to the Eastern extremity of Swartkops or Algoa Bay. Surveyed by order of the Dutch Government at the Cape in the Years 1789 and 1790.

dogter van Andries du Preez van Twee Riviëren,⁴⁷ en dié familie sou dus familie- en vriendskapsbande met die meeste lede van die geselskap gehad het. Op 12 en 13 Junie het die meeste van die kommandoede onder veldkommandant Thobias Vermaak by Ferreira se groep aangesluit. By die Loerierivier, wat hulle die volgende dag bereik het, het hulle die vlugtende koloniste teëgekom, "welke met Lewensgevaar het geweld der Caffers ontweeken waaren".⁴⁸ Een van hulle was 'n seun van Andries du Preez, die drie en dertig-jarige Ignatius Petrus du Preez wat met Petrus Hendrik Ferreira, die aanvoerder van die kommando, se tweede oudste dogter, Catharina Aletta, getroud was.⁴⁹ 'n Ander vlugtende grensboer wat hulle hier teëgekom het, Ignatius Petrus Ferreira, was die oudste seun van Thomas Ignatius Ferreira, 'n broer van die bevelvoerder. Die familiebande met hierdie vlugtende groepie is nog nouer gemaak deurdat die genoemde I.P. Ferreira met die aanvoerder se dogter, Susanna Elizabeth, getroud was.⁵⁰ Ook sy broer, Salomon Ferreira, het hom tussen die vlugtendes bevind.⁵¹ Laasgenoemde se twee plase " 't Soetgeneugt en de Zoute vontijn geleegen Oover de mond van Sondags rivier" was verwoes.⁵² Op 15 November 1794 het J.W. Barkhuyzen en Heligert Muller getuig dat op Soetgeneugt "alle de gebouwen die op de Plaatz gestaan (het) verbrand waaren...(en)...het huijsraad als porcelijn enz 't welk onder de grond

---

47. C.C. de Villiers en C. Pama: **Geslagsregisters van ou Kaapse Families**, I en II, p.285, pp.727 - 728.

48. C 217 Resolusies van die Politieke Raad, 12 Augustus 1793, p.222.

49. C.C. de Villiers en C. Pama: **Geslagsregisters van ou Kaapse Families**, I en II, p.219, p.727.

50. C.C. de Villiers en C. Pama: **Geslagsregisters van ou Kaapse Families**, I, p.219.

51. C 217 Resolusies van die Politieke Raad, 12 Augustus 1793, p.222.

52. RLR 25/1 Oude Wildschutte Boek, 1 November 1777, p.156; ELR 103 Uitgaande Briewe, p.135, ongedateer.

verborgen uijtgegraven en verpletterd was".⁵³

Vir P.H. Ferreira moes hierdie onderneming, as gevolg van die gevaar waarin sy naasbestaandes verkeer het en die skade wat hulle gelei het, 'n saak van groot erns gewees het. Sy sentimente as vader en grootvader sou 'n groot dryfveer gewees het om hom tot die besluit te laat kom om sy "meedeburgeren" te gaan help. Hier by die Loerlerivier het hy heelwaarskynlik ses van sy kleinkinders, tussen die jare twee en nege, en waarvan twee na hom vernoem is, op vlug gesien.⁵⁴ Sy jonger broer, Stephanus Ferreira, het ook groot skade gehad. Die geboue en krale op sy plase "de Cafferskraal" aan die Van Stadensrivier⁵⁵ en "Welbedagtsfontijn aan de Koegas Waagendrift" was totaal verwoes.⁵⁶

Die 15de Junie het die kommando die Van Stadensrivier bereik, en die 17de is hulle aan die Swartkopsrivier. Hier het veldwagmeester Marthinus van Staden van Wolwekraal, soos sy opdrag in die Langkloof was, met sy manskappe by hulle aangesluit. Die nuwe aankomelinge het die berig gebring dat 'n groep koloniste net deur die kloekmoedige optrede van veldwagmeester H.J. de Bruin uit die hande van die Xhosa gered is. Dadelik na ontvangs van hierdie berig het P.H. Ferreira met 23 van sy manskappe hulle te hulp gesnel sodat op 22 en 23 Junie 50 waens behoue aan die Swartkopsrivier aangekom het. Hierdie nuwe groep was baie verontwaardig oor die traagheid van die kant van Graaff-Reineise burgers om hulle te hulp te kom. Uit P.H. Ferreira se reaksie op hulle versoek dat hy die saak by die Politieke Raad moes rapporteer en dat hulle graag onder sy aanvoering tot die aanval sou wou oorgaan, blyk dit duidelik dat hy die

53. RLR 103 Uitgaande Briewe, 15 November 1794, p.134.

54. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, I en II, p.219, p.727.

55. RLR 48/1 Oude Wildschutte Boeken: Bylaes, 23 September 1794, p.82.

56. RLR 48/1 Oude Wildschutte Boeken: Bylaes, 30 September 1794, p.83.

berisping wat hy gedurende die Eerste Grensoorlog van die hoër gesag ontvang het, nie vergeet het nie. Sover dit die gesag van die regering aangaan, sou hy voortaan met groot voorkomenheid optree. Hy dit duidelik aan hulle gestel dat hy binne sy instruksies moes bly en dat hulle dus net defensief kon optree. Die burgers se versoek dat hul ongelukkigheid oor die gesindheid van die Graaff-Reinetse burgers aan die owerhede oorgedra moes word, kon hy nie weier nie, maar hy het dit duidelik aan hulle gestel dat die onus vir so 'n skrywe op hulleself sou rus. Om homself verder te beskerm, het hy die "declaratoir" deur hulle laat onderteken. Die verklaring, deur 39 grensboere onderteken, is hierna deur hom aan die regering gestuur.⁵⁷

Omdat hy geen opdrag ontvang het om offensief op te tree nie, het Ferreira die driewe deur die Swartkopsrivier beset om te verhoed dat die Xhosa die kolonie weer sou binneval. Die Swellendamse landdros, Anthony Alexander Faure, is deur J.W. Barkhuyzen van die noodtoestand tussen die Swartkops- en die Visriviëre in kennis gestel. Op 12 Junie het die landdros en heemrade Barkhuyzen se brief aan die Politieke Raad gestuur. Die gevolg was dat die regering 'n Swellendamse kommando onder Laurens de Jager teen die Xhosa in die veld gestoot het. Op 'n vergadering van die Politieke Raad wat op Maandag, 12 Augustus, gehou is, is J.W. Barkhuyzen persoonlik teenwoordig om sy en P.H. Ferreira se verslag oor hul aandeel in die stryd tot op 24 Junie voor te lê. Terselfdertyd het hy 1000 lb (ongeveer 454 kg) lood, 2000 paar vuurstene, handgranate en "eenige veldstukken" aangevra. Barkhuyzen se versoek om ammunisie is toegestaan. 'n Klein gedeelte daarvan sou hyself na Swellendam vervoer, terwyl die landdros van Swellendam vir die afhaal en vervoer van die res verantwoordelik sou wees. Die Raad het ook besluit dat Faure, met soveel manskappe as wat hy kon

---

57. C 217 Resolusies van die Politieke Raad, 12 Augustus 1793, pp. 224 - 225.

mobiliseer, by die ander kommando's moes gaan aansluit.⁵⁸ Terselfdertyd is Maynier ook beveel om met burgers uit Graaff-Reinet die kommando's te gaan versterk. By sy kommando van sowat 80 man, wat hyself aangevoer het, het De Jager se kommando van sowat 300 lede aangesluit.

Maynier het besluit om met die hele kommando oor die Groot-Visrivier te trek in weerwil van die feit dat P.H. Ferreira en ander burgers wat met die topografie van die land goed bekend was, hom afgeraai het. Ferreira se voorstel dat 'n deel van die kommando wes van die Visrivier moes bly om die kolonie teen 'n moontlike inval van die Xhosa te beskerm, is deur Maynier in die wind geslaan. Wat die ervare burgers verwag het, het gebeur. Die Xhosa het vanuit hul skuilplekke in die bosse die kolonie binnegeval en geroof en geplunder.⁵⁹ Maynier het met die kommando vir byna drie weke vrugteloos oos van die Groot-Visrivier rondgeswerf. Met sy terugkeer het die kommando'tjie van 60 lede wat Faure in opdrag van die regering kon mobiliseer, wes van die Visrivier op hom gewag. Faure se groepie, vergesel van die heemrade Hiligert Muller en J.W.Barkhuyzen, het alreeds op 6 September vanuit Swellendam vertrek, en op Keijkoe het vaandrig Hans Aube, wat deur die regering gestuur is om Faure met raad te bedien, by hulle aangesluit.⁶⁰ Na die vereniging van die kommando's aan die Visrivier is die Xhosa weer verskeie kere aangeval, maar voordat die kommando sy doel kon bereik, is daar met verskillende kapteins onderhandel en vrede is gesluit.

Hierdie oorlog was vir sowel die Xhosa as die boere rampspoedig. Afgesien van lewensverlies aan albei kante is talle boere in armoede gedompel. Die oorlog het ook nie die boere aan die grense beveilig nie. Die posisie het vir hulle onhoudbaar gelyk. Die burgers het gevoel dat die Kompanjie hulle

58. C 217 Resolusies van die Politieke Raad, 12 Augustus 1793, p.227.

59. P.J. van der Merwe: Die Kafferoorlog van 1793, p.41.

60. P.J. van der Merwe: Die Kafferoorlog van 1793, p.45.

nie wou beskerm of toelaat om dit self te doen nie.⁶¹ Hierdie negatiewe gees sou na die Langkloof, wat so nou by die situasie aan die oosgrens betrokke was, deurgesuur het. Die verset teen die owerhede sou ook by hulle versterk word.

---

61. C.F.J. Muller: Stryd na Binne en na Buite, 1778 - 1795 (C.F.J. Muller (red.): Vyfhonderd jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis, pp.77 - 78).

HOOFSTUK 7

DIE LANGKLOWERS EN DIE OWERHEDE

Finansiële verpligtinge teenoor die V.O.C.

Die eerste adjunk-landdros van die nuutgestigte magistratuur, met Swellendam as setel, Pieter Lourensz., het die posisie vanaf 12 November 1743 tot 7 Januarie 1744 bekleed. Johannes Theophilus Rhenius het hom opgevolg, en op 31 Augustus 1745 is hy aangestel as "absolute landdrost" van die "Verafgelegene Districten", wat voortaan heeltemal onafhanklik van Stellenbosch en Drakenstein sou opereer.¹ Die landdroste onder wie se jurisdiksie die Langklowers tot 1795 sou staan, was die volgende:

Johannes Theophilus Rhenius: Augustus 1745 tot April 1749

Jan Andries Horak: April 1749 tot Desember 1766

Joachim Frederik Mentz: Desember 1766 tot Februarie 1776

Pieter Diederik Boonaker: Februarie 1776 tot Mei 1777

Daniël van Ryneveld: Mei 1777 tot Februarie 1782

Constantyn Nuld Onkruidt: Februarie 1782 tot April 1789

Anthony Alexander Faure: April 1789 tot Junie 1795, toe hy deur die Swellendamse burgers verplig is om die drosdy te verlaat.

By die stigting van die nuwe magistratuur is alleen die westelike grens

---

1. C 123 Resolusies van die Politieke Raad, 31 Augustus 1745, pp.266 - 268.

bepaal. Die noordelike en oostelike grense is eers vasgestel toe die grense van die distrik van Graaff-Reinet op 19 Julie 1786 neergelê is. Toe is bepaal dat die Swartberge Swellendam se noordelike en die Gamtoos die oostelike grens sou wees. Die see sou die natuurlike suidelike grens vorm.²

Op 12 November 1743 is vier heemrade verkies, waarvan Jacobus Botha, die latere bewoner van Keijkoe in die Langkloof, een was.³ Die heemrade was die natuurlike leiers in die gemeenskap. Dit is as 'n groot eer beskou om as heemraad verkies te word, maar die eer het geensins opgeweeg teen die moeite daaraan verbonde nie. Dit was 'n posisie waarvoor geen vergoeding ontvang is nie, en die bywoning van vergaderings was verpligtend. Vir die twee persone in die Langkloof wat van tyd tot tyd as heemrade gedien het, naamlik Petrus Hendrik Ferreira⁴ en Jan Willem Barkhuyzen,⁵ moes dit besonder moeilik gewees het om hulle pligte na te kom in die lig van die groot afstand tussen die Langkloof en Swellendam. Hulle moes as skakel tussen die Langklowers en die hoër gesag dien, en het 'n groot taak verrig, alhoewel hulle geen noemenswaardige geleerdheid besit het nie en aan tegniese bekwaamheid as heemrade klaarblyklik ver te kort geskiet het. Johann Nikolaus Barkhuyzen het in 1765 as 'n Duitse soldaat na die Kaap gekom en later boerekneg geword voordat hy op 24 Oktober 1776 burgerskap ontvang het en hom uiteindelik in 1782 in die Langkloof gevestig het.⁶ Petrus Hendrik Ferreira het waarskynlik ook geen formele

---

2. J.S. Bergh en J.C. Visagie: *The Eastern Cape frontier zone 1660 - 1980*, pp.12 - 13.

3. G.M. Theal: *History of South Africa*, IV , p.69.

4. 1/SWM 1/3 Notules van Landdros en Heemrade, Swellendam, 22 Junie 1791, p.56 en 1 Desember 1794, p.224; 1/SWM 10/2 Dagregister: Swellendam, 25 Oktober 1785, ongepagineer.

5. 1/SWM 1/3 Notules van Landdros en Heemrade, Swellendam, 22 Junie 1791, p.56; C217 Resolusies van die Politieke Raad, p.220.

6. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, 1 , p.21; RLR 44/1 Oude Wildschutte Boeken: Bylaes, 17 Januarie 1782, p.100.

opleiding gehad nie, want sy vader, die Portugees Ignatio (Ignatius) Ferreira, was eers soldaat in diens van die V.O.C. en kort na Petrus Hendrik se geboorte het hy begin om op leningsplase oor die Gouritsrivier te boer,⁷ waar daar geen fasiliteite vir formele onderwys was nie. Daar is in albei gevalle ook geen bewys dat 'n kontrak aangegaan is om voorsiening vir 'n privaat skoolmeester te maak nie.

Onder die funksies wat deur die heemrade vervul moes word, het die bylegging van geskille oor die grense van leningsplase 'n belangrike plek ingeneem. Hulle het die onbenydenswaardige taak gehad om na die belange van hulle mede-koloniste om te sien, maar terselfdertyd ook toe te sien dat die Kompanjie self nie benadeel word nie. In die koloniste se verhouding tot die owerhede het die bekombaarheid van die grond, die sekerheid van die gebruiksreg daarvan en die nakoming van die vereffening van die rekognisiegeld 'n groot rol gespeel. Die rekognisiegeld het baie ontevredenheid veroorsaak. Dit was orals die gevoel dat hulle geen beskerming van regeringskant gekry het nie, dat hulle self die land moes skoonmaak, en dan nog boonop daarvoor belas is. Met die 1779-petisie is 'n billike voorstel deur die burgers gemaak dat die rekognisie nie op 24 riksdalder vasgestel moes word nie, maar volgens die valuasie van die grond bereken moes word. Van dié voorstel het egter niks gekom nie.⁸

Die agtelosigheid, swakheid en korrupsie van die regering aan die Kaap is duidelik weerspieël in die hantering van die leningsplase en die invordering van die rekognisiegeld. Die uitgifte is in die *Oude Wildschutte Boeken* aangeteken. Oor die verste plase het die regering in die meeste gevalle

---

7. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, 1, p.219; RLR 10/2 Oude Wildschutte Boek, 28 Februarie 1742, p.234.

8. S.P. van der Merwe: Die verslag van die Generale Kommissaris van die Nederburgh en Frykenius, p.70; C. Beyers: *Die Kaapse Patriotte*, p.57.

egter kontrole verloor sodat hulle later nie meer kon vasstel watter nog bewoon was en watter nie. Vir al die bogenoemde tendense kan die Langkloof as demonstrasie dien.

Die inskrywing in verband met Jan Willem Barkhuyzen se agterstallige rekognisie lyk byvoorbeeld baie verdag. Volgens joernaalinskrywings van Augustus 1794 het hy 120 riksdaalders op De Vlucht, 108 riksdaalders op Kliprivier en 78 riksdaalders op Keijkoe geskuld.⁹ Maar volgens 'n lys van agterstallige rekognisie wat in Oktober van dieselfde jaar opgestel is, word sy skulde as 242 riksdaalders op De Vlucht, 214 riksdaalders op Kliprivier en 158 riksdaalders op Keijkoe aangedui.¹⁰

Daar was, soos reeds geblyk het, verkeerde lokalisering van leningsplase, rekognisiegeld is dikwels nie betaal nie, en daar is geen aanduiding dat enigeen na 1791 nog rekognisie betaal het nie. Die waarskynlike verklaring vir laasgenoemde lê in die bepaling van die kommissarisse Nederburgh en Frykenius, tydens hul besoek aan die Kaap in 1792/93, dat die landdroste en heemrade van die afsonderlike distrikte voortaan die rekognisie moes invorder.¹¹ As gevolg van die bewoë tye wat die kolonie in die laaste dekade van die agtiende eeu beleef het, het daar in elk geval van die betaling van rekognisie min tereg gekom, en in die argiefstukke van die Swellendamse magistratuur het geen bewyse behoue gebly dat dit wel gedoen is nie. Die beeld wat dus deur die rekords van die Kompanjiesregering geskep word van die verdeling van die Langkloof in leningsplase, inligting oor die bewoners daarvan, en die mate waarin hul hul verpligtings nagekom het, kan dus tot 'n mate bevraagteken word waar dit nie met betroubare bronne gekontroleer kan word nie.

---

9. RLR 115 Joernale, Swellendam, Augustus 1794, p.139.

10. RLR 102 Uitgaande Briewe, Oktober 1794, p.116.

11. S.P. van der Merwe: Die verslag van die Generale Kommissarisse Nederburgh en Frykenius, p.68.

In 'n skrywe van die kasteel, gedateer 27 Maart 1794, is die Swellendamse drosdy aangesê om 'n lys op te stel van die koloniste wat agterstallig was met die betaling van hul rekognisie, deeglik vas te stel wat hul werklike finansiële posisie was en daarvoor verslag te doen. Op Maandag en Dinsdag, 1 en 2 September 1794, het die kollege vergader om hieraan aandag te skenk. Alhoewel die Langklowers, volgens die inskrywings in die *Oude Wildschutte Boeken* almal agterstallig was, is net die weduwee van Marthinus van Staden van Wolwekraal, die weduwee van Johannes Oelofsen van Louterwater, Hercules du Preez van Elandsfontein en Jan Willem Barkhuizen van Keijkoe genoem. Die vergadering het bevind dat die genoemde persone uiters die helfte van die agterstallige rekognisiegeld kon betaal.¹² Hulle het ook 'n versoek tot die regering gerig om hierdie mense "Uit hoofde hunnen armoedige Staat, van derselven ten agteren Staande recognitie zoo niet voor't geheel ten Minsten voor een gedeelte te Willen excuseeren".¹³

Die koloniste het dikwels groot probleme met die betaling van die rekognisie ondervind. So 'n geval kry ons toe Johanna Roy, die weduwee van Johannes Oelofsen van Louterwater, met die owerhede per brief in verbinding getree het omdat daar rekognisie geëis is vir 'n plaas wat hulle nooit gebruik het nie. Sy het verklaar dat haar man net die plaas Louterwater gebruik het en nooit enige vee op die plaas "Eijlands Raevier" (in die Bo-Kouga) laat wei het nie. Dit was nooit sy bedoeling om die plaas op ordonnansie te neem nie. Sy het vermoed dat "een ander moet mijns Overleeden Mans Naam hebben gebruikt hebben buijten ons weeten".¹⁴ Sy het haar bewerings met skriftelike verklarings van Petrus Lindeque,

---

12. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 1 en 2 September 1794, pp.201 - 207; RLR 88 Inkomende Briewe, 1 September 1794, pp. 140 - 143.

13. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 1 en 2 September 1794, p.211.

14. RLR 44/2 Oude Wildschutte Boek, 28 November 1783, p.221.

Stephanus Ferreira, Salomon Ferreira en Johannes Brugman gestaaf.¹⁵

Hoe moeilik dit vir die owerhede was om die probleme in verband met die verskuldigde rekognisie te ontrafel, blyk uit die geval van Matthijs Strydom. Waarskynlik as gevolg van leningsplaasprobleme, het hy in 1794 agterstallig geraak met sy rekognisie ten bedrae van 236 riksdaalders.¹⁶ Op 20 Desember 1766 het hy 'n plaas "de rietvalleij gelegen agter de platte Cloof"¹⁷ op ordonnansie geneem. Op 15 Oktober 1783 het hy die opstal vir 700 gulde aan 'n sekere Jan Nortje Jacobz. verkoop. Die rekognisie was tot en op 19 Augustus 1769 betaal en Jan Nortje het skriftelik onderneem om die agterstallige rekognisie as deel van die kooptransaksie te betaal.¹⁸ Nortje het egter net 'n jaar op die plaas gebly en dit verlaat sonder om enige rekognisie te betaal.¹⁹ Hierop het Matthijs Strydom dit op 28 Mei 1790 aan ene Andries Bester verkoop vir die agterstallige rekognisie.²⁰ In Desember 1793 het Bester egter aan landdros Faure geskryf en gekla dat hy mislei is. Hy was nie daarvan bewus dat die agterstallige rekognisie al vanaf 1769 gestrek het nie, dit wil sê vir 24 jaar op daardie stadium.²¹ In sy verweer het Strydom verklaar dat hy deur Nortje verkeerd ingelig is en dat hy nie daarvan bewus was dat Nortje nooit rekognisie betaal het nie.²²

15. RLR 44/2 Oude Wildschutte Boek, pp.223 - 227. Die voormalige soldaat, Johannes Brugman, was 'n boereknecht wat op 5 November 1771 'n kontrak met Gerrit van Rooyen van Dieprivier aangegaan het (CJ 2904 Kontrakte, 5 November 1771, no.52, p.139) en wat daarna waarskynlik sonder enige kontrak by Johannes Oelofsen gaan werk het. Hy skryf dat hy byna twee jaar by Oelofsen gewoon het "So dat mijn zijn gedoente zo goed bekend is als geweest als hem selfs".
16. RLR 115 Joernale, Swellendam, Augustus 1794, p.125.
17. Sien kaart: C.P. Thunberg se roete tydens sy eerste reis (1772/1773), teenoor p.208.
18. RLR 19/2 Oude Wildschutte Boek, 20 Desember 1766, p.255.
19. RLR 103 Uitgaande Briewe, 3 Desember 1793, pp. 62 - 64.
20. RLR 46/2 Oude Wildschutte Boek, 28 Mei 1790, p.230.
21. RLR 103 Oude Wildschutte Boek, pp.62 - 64.
22. RLR 47/2 Oude Wildschutte Boek, 9 Januarie 1794, p.162.

Die owerhede het egter beslis dat Matthijs Strydom vir die agterstallige rekognisie wat 576 riksdaalders beloop het verantwoordelik was omdat hy hom aan 'n onreëlmatige transaksie met 'n leningsplaas skuldig gemaak het.²³

Die enigste geval waar rekognisie vir 'n Langklower afgeskryf is, was die skuld van 2 jaar en 7 maande wat Jacobus de Buys op Eenzaamheid agterstallig was. Dit is vir hom kwyteskeld omdat hy vir daardie periode in die kasteel in Kaapstad as gevangene aangehou is.²⁴ Daar is ook net een geval in die Langkloof waar 'n aansoek om 'n leningsplaas geweer is. Dit was toe Ockert Heyns, van Cannaland, namens sy seun Michiel Heyns, aansoek gedoen het om die plaas "de Kruijs Revier" op lening te verkry. Die plaas sou tussen Avontuur en De Hoop, albei plase van Matthijs Zondagh, gelê het.²⁵ Dit het in 'n dispuut ontwikkel wat daarop uitgeloop het dat 'n kommissie van ondersoek deur landdros Nuld Onkruijt van Swellendam aangestel is. Die kommissie het bestaan uit P.H. Ferreira, Pieter Lindeque en J.W. Barkhuizen.²⁶ Volgens hulle amptelike rapport kon hierdie plaas nie op ordonnansie verleen word sonder om albei plase van Zondagh te benadeel nie.²⁷ Hierby moes Ockert Heyns berus, en die plaas is nooit op ordonnansie uitgegee nie.

Dit is opvallend dat die Langklowers selde persoonlik hulle rekognisie by die kasteel gaan betaal het. As een van hulle na die Kaap gegaan het, het hy gewoonlik hierdie plig namens 'n hele paar van sy bure nagekom. 'n Sekere Willem Wouter Venter het ook dikwels namens die Langklowers hul

---

23. RLR 103 Uitgaande Briewe, 3 Desember 1793, p.63.

24. RLR 16/2 Oude Wildschutte Boek, 2 Februarie 1775, p.305.

25. RLR 44/3 Oude Wildschutte Boeken: Bylaes, 23 September 1783, p.393.

26. RLR 44/3 Oude Wildschutte Boeken: Bylaes, 23 September 1783, p.395.

27. RLR 44/1 Oude Wildschutte Boeken: Bylaes, 2 Mei 1783, p.396.

verpligtinge aan die kasteel gaan afhandel.²⁸ Waarskynlik was hy 'n slagterskneg.

Die laaste tien jaar van die Kompanjiesbewind aan die Kaap is gekenmerk deur 'n vinnig versnellende agteruitgang van die Kompanjie, en van owerheidsweë is pogings aangewend om die toestand te verbeter. Gedurende 1792 is bepaal dat rekognisiegede jaarliks vooruit betaal moes word en geen plaas getranspoteer sou word voordat die rekognisieged nie betaal is nie. Indien 'n boer te arm was om te betaal, kon hy voor die landdros en heemrade aansoek doen vir vrystelling daarvan of hy kon die rekognisie in die vorm van vee betaal.²⁹ Dit was op daardie stadium reeds 'n ou gebruik om rekognisie in die vorm van vee te betaal, soos bewys word deur die geval van Andries Oelofse wat op die plaas "de riet valleij" geleë aan de Camantie" gewoon het. Gedurende die jare 1783 en 1786 het hy 37 vierjarige trekosse as betaling van rekognisie aan die Kompanjie gelewer, en wel op die Kompanjiespos te "Riet valleij" aan die Buffelsjagtsrivier.³⁰

Volgens die nuwe reëlings sou die vee daarna teen vasgestelde pryse deur die slagtersknegte van die boere gekoop en met wissels betaal word wat slegs in Kaapstad betaalbaar was. Dit sou die regering die geleentheid gee om eers die agterstallige rekognisie af te trek en wat oorbly in kontant aan die boer te gee. Dit het baie bitterheid tot gevolg gehad. Baie van die koloniste het, onbewus van hierdie reëling, in die Kaap aangekom om te vind dat hul geld agtergehou word, en dan moes hulle met 'n leë wa

---

28. RLR 18/2 en 23/2 Oude Wildschutte Boeken, 15 Oktober 1776. p.301 en 15 Desember 1777, p.148.

29. S.P. van der Merwe: Die verslag van die Generale Kommissaris van Nederburgh en Frykenius, p.69.

30. RLR 22/1 Oude Wildschutte Boek, 3 Junie 1793, p.63.

terugkeer huis toe.³¹

Vir die Langklowers was die Drosdy van Swellendam die naaste setel van die owerheidsgesag. Afgesien van die belastingverpligting teenoor die sentrale regering in die vorm van rekognisiegeld, moes hulle ook distriksbelasting betaal in die vorm van 'n heffing bereken teen een stuiver vir elke bees en een Kaapse gulde vir elke honderd skape.³²

'n Ander vorm van distriksbelasting was die sogenaamde leeu- en luiperdgelde. Uit die fonds wat hierdeur opgebou is, is vergoeding vir die uitroei van wilde diere betaal. Aan die begin van die volksplanting het die roofdiere die paale baie onveilig gemaak en die Kompanjie het eers baie vir die uitroeiing daarvan betaal, maar dit is later verminder. Tot 1745 moes net die diere se kop en vel getoon word, maar daarna moes die dooie diere as bewysstuk ingelewer word. Die regering het agterdogtig begin raak dat die boere hulle verkul het deur die velle van roofdiere van die Khwe te verkry en dan in te lewer.³³

Die jaarlikse betaling van die belasting het vir die koloniste allerlei ongeriewe meegebring. Veral het dit hulle erg in hul boerdery gestrem. Die betaling het saam met die jaarlikse opgaaf van die Swellendamse distrik gepaard gegaan. Aanvanklik het die Kompanjie jaarliks twee verteenwoordigers na die platteland gestuur, maar dit was 'n groot omslagtigheid, en die opname is uiteindelik aan die landdros en heemrade oorgelaat. Omdat dit vir die kolleges sowel as vir die burgers ongeleë sou wees as die opgaaf en die jaarlikse betaling van die belasting nie terselfdertyd plaasvind nie, is later slegs meegedeel dat die skape-,

---

31. S.P. van der Merwe: Die verslag van die Generale Kommissaris van die Nederburgh en Frykenius, pp.68 - 70.

32. P.J. Venter: Landdros en Heemrade (1682 - 1827), p.143

33. C.G. Botha: Social life and customs during the Eighteenth century, p.61.

beeste-, leeu- en luiperdgelde op sekere datums ingevorder sou word, en het die Ingesetenes klaarblyklik saam met die doen van die opgaaf ook die belasting betaal. Die Swellendamse magistratuur het gepoog om die burgers sover as wat in hul vermoë was tegemoet te kom deur die tyd en plek van opgaaf so geleë as moontlik te maak. Hulle het dit laat saamval met die krygsoefeninge van die burgerdragonders gedurende die voorjaar, en daar is besluit dat aangesien "tot welweesen van dit land" geen beter tyd uitgedink kon word nie, dit gedurende Maart van elke jaar sou plaasvind.³⁴

In hul pogings om die V.O.C. van ondergang te red, het die sentrale regering gedurende 1786 op las van die Here XV11 'n poging aangewend om die belasting te vermeerder. Die saak is na die landdroste verwys met die versoek dat hulle oorweging daaraan moes skenk oor watter nuwe belastings onder die ingesetenes ingevoer kon word. Die distriksowerhede het nie vir enige vermeerdering van belastings kans gesien nie.³⁵ In 1790 het die regering besluit om die kolleges weer te nader.³⁶ Op 17 Januarie 1791 het die landdros en heemrade besluit om nie 'n belastingverhoging aan te beveel nie, aangesien die ingesetenes van die Swellendamse distrik so geweldig arm was.³⁷

Die jaarlikse opgawes is nog 'n illustrasie van die ontoereikendheid van die bestuursmasjinerie in die tyd van die V.O.C.. Volgens die monsterolle is die veebelasting bereken en dit is 'n oorbekende feit dat die koloniste al sedert die dae van Adam Tas met hul jaarlikse opgawes geknoei het. Aangesien daar geen kontrole oor hul opgawes uitgoefen was nie, het hul minder vee

---

34. 1/SWM 1/1 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 8 Januarie 1745, pp.319,320.

35. P.J. Venter: Landdros en Heemrade (1682 - 1827), p.181.

36. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 20 Julie 1790, pp.24 - 25.

37. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 17 Januarie 1791, pp.44 - 46.

opgegee as wat hulle werklik besit het. Die regering was deeglik hiervan bewus, maar het dit oogluikend toegelaat. Langsamerhand het die koloniste dit as 'n soort privilege begin beskou, en niemand het dit juis as 'n misdaad gesien nie. Selfs die heemrade wat die landdros met die opgawes behulpsaam was, het hulle hieraan skuldig gemaak.

Die opgaafrolle wat in hul geheel bewaar gebly het, kan ook nie op volledigheid aanspraak maak nie. Wat die Langkloof betref, ontbreek daar in die opgaafrol van 16 en 17 Maart 1762 die name van drie bekende jagters, naamlik Andries du Preez, Jan Pienaar en Nicolaas Prinsloo.³⁸ Op 11, 12 en 13 Maart 1793 is ook 'n opname gemaak, en hier ontbreek die name van die volgende Langklowers: Thomas van Rooyen, Hendrik van Staden, die weduwee van Gerrit van Rooyen, Marthinus van Staden, die weduwee van Michiel Heyns, Matthijs Strydom en Hercules de Preez.³⁹ Die versuim van soveel van die burgers om hul by die drosdy te Swellendam vir die opgaaf aan te meld, was waarskynlik daaraan te wyte dat die koloniste bevrees was om hul plase te verlaat, aangesien die Xhosa, aan die deur van die Langkloof, besig was om 'n bedreiging te word. Daarvan het ons al so vroeg as 1779 'n bewys toe die burgers van die Langkloof by Petrus Hendrik Ferreira daarop aangedring het dat hy met 'n kommando teen die Xhosa moes optrek.⁴⁰

Militêre verpligtinge

Op militêre gebied het die regering aan die Kaap hoofsaaklik maatreëls getref vir die verdediging van die land teen buitelandse vyande.

---

38. J 317 Opgaafrolle van Swellendam, 1762, 1765 en c. 1772.

39. 1/SWM 12/67 Opgaafrolle, 1793.

40. C 2230 Dagregister: Swellendam, 25 Oktober 1780, p.10.

Aanvanklik, toe die koloniste nog min in getal en nie so wyd versprei was nie, het die owerhede aan die Kaap dit ook op hulle genceem om die burgers teen die aanvalle van inboorlinge te beskerm. Vroeg in die agtiende eeu het omstandighede dit egter vir die Kompanjie onmoontlik gemaak om daarmee vol te hou. Die militêre buiteposte, soos die een wat in 1743 te "de Riet Valeij" aan die Bufelsjagtrivier gestig is met die doel om onwettige veehandel te bekamp en die koloniste teen die Boesmans te beskerm, het as gevolg van die vinnige verspreiding van die koloniste ooswaarts baie gou ontoereikend geword. Vir die burgers so ver weg as i. die Langkloof het dit geen beskerming gebied nie. Die verdediging van die binneland is in die agtiende eeu aan die koloniste oorgelaat. Vir die veiligheid en beskerming van sy gesin en eiendom was elke burger aan homself oorgelaat, en die Afrikaanse pionier het met die geweer in die hand grootgeword.

Die kolleges wat die onmiddellike owerhede was, moes toesien dat die koloniste te alle tye paraat was om die wapen op te neem. Hiertoe was krygsoefeninge en militêre organisasie 'n noodsaaklike vereiste. Om hierin te voorsien, het in elke distrik 'n burgerkrygsraad, waarvan die landdros die voorsitter was, gefunksioneer. Hierdie krygsraad was verantwoordelik vir die aanstelling van offisiere, die reël van krygsoefeninge, en die algemene veiligheid en goeie orde van so 'n distrik. Hulle moes toesien dat elke jong burger wat die ouderdom van sestien jaar bereik het, hom vir militêre diensplig aangemeld het.⁴¹

In die uitvoering van sy militêre verantwoordelikheid is die landdros in die Langkloof deur P.H. Ferreira en J.W. Barkhuizen as veldkommandante bygestaan.⁴² Petrus Hendrik Ferreira wat op 28 Oktober 1777 deur die krygsraad van Swellendam vir die posisie aanbeveel is, was ook die eerste

---

41. P.J. Venter: *Landdros en Heemrade (1682 - 1827)*, pp. 164 - 166.

42. C 217 Resolusies van die Politieke Raad, 12 Augustus 1793, p.217.

persoon in die Langkloof om die posisie van veldwagmeester te beklee.⁴³ Hy het dit beklee tot 1778 toe hy "tot adjudant der burger dragonders" van Swellendam aangestel is.⁴⁴ Na hom het twee seuns van Nicolaas Prinsloo van Wolwekraal, naamlik Nicolaas en Joachim, die posisie van veldwagmeester beklee.⁴⁵ Ook die volgende eienaar van Wolwekraal, Marthinus van Staden, se seun Marthinus, het hierdie posisie beklee.⁴⁶ Hierdie persone is op grond van hulle integriteit uit die geledere van die mees eerbare lede van die gemeenskap verkies, en alhoewel daar geen beroldiging aan hierdie posisie verbonde was nie, het hulle baie en belangrike pligte te vervul gehad. Dit was hulle taak om die burgers in hul wyke op die hoogte te hou van die besluite van die Politieke Raad wat hulself via die landdros bereik het. In opdrag van die landdros kon die veldwagmeesters die burgers tot kommandodiens oproep, en vanaf 1789 moes hul jaarliks 'n lys van die krygspligtiges in hulle onderskeie wyke, asook van die wat daaruit vertrek het, by die drosdy indien.⁴⁷ Die name van die persone wat geweier het om krygsverpligtinge na te kom, is ook by die landdros ingelewer.

Op 25 Oktober 1764 is Gerrit Scheepers as die eerste veldkorporaal in die Langkloof aangestel.⁴⁸ Sedert Oktober 1773 het Michiel Heyns as sodanig "in de lange Cloof en aan de Cromme Rivier" diens gedoen.⁴⁹ Vanaf 15

---

43. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, 28 Oktober 1777, ongepagineer.

44. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, 14 Januarie 1778, ongepagineer.

45. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, 22 Junie 1791, p.59; 1/SWM 10/2 Joernaal, Swellendam, Augustus 1783, ongepagineer.

46. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 22 Junie 1791, p.59.

47. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 28 Oktober 1789, p.13.

48. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 25 Oktober 1764, pp.184 - 186.

49. C 2227 Dagregister: Swellendam, 25 Oktober 1773, p.99.

Junie 1776 het Matthijs Strydom van Krakeelrivier die amp oorgeneem.⁵⁰ Die Langklowers het sy lewe as veldkorporaal so versuur deur gedurig by hom aan te dring om kommando's teen die rowers in die berge te onderneem dat hy sy amp gedurende 1781 wou neerlê. Sy bedanking is nie aanvaar nie, en daar is besluit dat hy sy pos sou behou "en hem teffens aan te schrijven: dat hij aldien het vereijst werd, dat Commando's gedaan worden, hij gehouden zal zijn dezelve te verrigten".⁵¹ Hy was dus verplig om voort te gaan, en gedurende 1782 het hy nog die posisie as veldkorporaal beklee.⁵²

Om die taak van kontrole te vergemaklik, het die V.O.C.-amptenare rekord probeer hou van die boere wat hulle in 'n bepaalde distrik bevind het. As 'n burger na 'n ander distrik wou verhuis, moes hy eers 'n "attestaat" daartoe verkry. Dié moes hy dan weer by die landdros van sy nuwe distrik vertoon voordat hy hom daar kon vestig. Die Langklowers se attestate om na die Swellendamse distrik te verhuis het meestal behoue gebly, byvoorbeeld van Jacob Senekal (22 Maart 1762), Godfried Drosky (11 Junie 1762), Michiel Heyns (17 Junie 1765), Matthijs Zondagh (26 September 1765) en Pieter Cornelis van Niekerk (17 Februarie 1766).⁵³ Al die attestate het dieselfde bewoording, naamlik dat die burgers se gedrag goed was en verlof om te verhuis daarom toegestaan word. Dit is net Drosky se attestaat wat ook bepaal het dat hy eers goewerneur Tulbagh "om verder permissie" moes vra.⁵⁴ Die Langklowers se attestate is egter nie almal aanwesig nie, en die stelsel was waarskynlik ook nie 'n waterdige manier

50. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, 15 Junie 1776, p.233; C 2228 Dagregister: Swellendam, 15 Junie 1776, p.81.

51. C 2230 Dagregister: Swellendam, 21 November 1781, p.56.

52. P.R. Kirby: A Source Book on the Wreck of the Grosvenor East Indiaman, p.158.

53. 1/SWM 12/71 en 12/72 Attestate, Swellendam, 1759 - 1772 en 1747 - 1792, ongepagineer.

54. 1/SWM 12/71 Attestate, Swellendam, 11 Junie 1762, ongepagineer.

om te kontroleer of al die burgers van die distrik burgerdienste verrig het nie.

Dit was baie moeilik vir die koloniste in die Langkloof om hul burgerpligte na te kom en die jaarlikse wapenskou by te woon. Die afstande was groot, en om vir enige tydperk van sy plaas afwesig te wees het groot gevare ingehou. Dit was net by hoë uitsondering, soos gedurende die jare 1782 en 1784 toe Nederland in 'n oorlog met Brittanje gewikkel was, dat die wapenskoue nie plaasgevind het nie. Ten spyte van die groot probleme wat dit meegebring het, was die jaarlikse weeklange krygsoefeninge 'n gebeurtenis om na uit te sien. Die koloniste het daarvan gehou om hul vernuf met die wapens ten toon te stel, en weer die vriende uit die distrik te sien. Ook onder die burgers van die Langkloof was daar uitstekende skuts. Gedurende die krygsoefening van Oktober 1785 is daar om pryse uitgeskiet, en die Langklower, Petrus Hendrik Ferreira, het 'n tabakdoos as tweede prys gewen, en die naam Jan Willem Barkhuyzen is saam met die van ene Pieter du Preez genoem "welke mede het binneste wit hatten getroffen".⁵⁵

Elke burger tussen sestien en sestig was verplig om die krygsoefeninge by te woon, en is alleen deur die voorlegging van 'n mediese sertifikaat daarvan verskoon. 'n Vader met twee seuns wat krygsoefeninge bywoon, is ook daarvan verskoon. Die burgers uit 'n distrik is in die afdelings van die dragonders of kavallerie ingedeel. Elke burger moes sy eie wapens voorsien en diegene wat by die ruitery ingedeel is, moes ook vir 'n perd sorg. In die opgaafrolle word dan ook aangedui dat al die burgers, met hoë uitsondering, 'n perd, 'n snaphaan, 'n degen (swaard deur die ruitery gebruik) en 'n pistool as besitting opgegee het.

Gesien hul omstandighede is dit verbasend dat die Langkloofse burgers dit

---

55. 1/SWM 10/2 Joernaal, Swellendam, 25 Oktober 1785, onpagineer.

nog kon bybring om die krygsoefeninge so gereeld by te woon. Dit wil voorkom asof die paar gevalle van diensversuim aan swak gesondheid te wyte was. Johannes Oelofse van Louerwater het die wapenskou van Oktober 1776 nie bygewoon nie⁵⁶ maar dit was om gesondheidsredes. Net die volgende jaar is hy van verdere krygsdiens verskoon⁵⁷ nadat hy 'n mediese sertifikaat, gedateer 8 Junie 1777, voorgelê het. Die chirurgyn Maynier het bevind dat Oelofsen "behebt is met zeerekeel Verselt met Ulceratien die door versuijm of kwade behandeling soo kwadardigs geworden is, maar Wel Swaerder Ellend van Weegens de kwade Constitutie Van zijn lichaam, die met graveel seer gekwelt is, en Volgens alle teekens de Steen in de Blaas".⁵⁸ Die wapenskou van Oktober 1773 is nie deur Pieter Cornelis van Niekerk van Onverwagt en Jacobus van Beelen van Schoonberg bygewoon nie. Michiel Heyns wat by dieselfde geleentheid ook afwesig was, is met 'n ligte boete verskoon, terwyl eersgenoemde twee aangesê is om voor die krygsraad te verskyn. Met die vergadering van Januarie 1774 het hulle nie opgedaag nie en die saak het hangende gebly⁵⁹ totdat later op 'n boete van 8 riksdalders besluit is.⁶⁰ In 1779 moes P.C. van Niekerk en Jacobus van Beelen om dieselfde rede weer boete betaal⁶¹ en in 1783, na baie probleme wat die Krygsraad met hom gehad het,⁶² is Van Niekerk van verdere diensplig verskoon weens "lichaamszwakheden"⁶³ 'n Ontslag van

56. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, 25 Oktober 1776, p.247; C 2228, Dagregister: Swellendam, 25 Oktober 1776, p.92.

57. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, 18 Junie 1777, ongepagineer.

58. 1/SWM 12/72 Attestate, Swellendam, ongepagineer.

59. C 2227 Dagregister: Swellendam, 25 Oktober 1773, pp.103,104.

60. D. Moodie: The Record, 11, p.20.

61. C 2229 Dagregister: Swellendam, 25 Oktober 1779, p.80.

62. C 2228 Dagregister: Swellendam, 11 Januarie 1774, p.3; 5 Januarie 1776, p.70; 25 Oktober 1776, p.90; 19 Maart 1777, p.106; C 2229 Dagregister: Swellendam, 25 Oktober 1779, pp.75,80.

63. C 2230 Dagregister: Swellendam, 25 Augustus 1783, p.118.

krygsverrigtinge, soos in Augustus 1782 aan Hendrik van Staden van Ganzekraal toegestaan is⁶⁴ het altyd gepaard gegaan met die voorwaarde dat die kwytskelde hom gereed moes hou om in die geval van nood weer die geweer saam met die medekoloniste op te neem. Jacob Senekal van Ezeljagt is al op 21 September 1751, terwyl hy nog in die Stellenbosse distrik woonagtig was, van burgerdienste verskoon. Hy het 'n mediese sertifikaat van die chirurgyn Wiem Ferdinand Holjer ingedien wat getuig het dat Senekal "zig slegt van gezigt...bevinden".⁶⁵ Hy was toe 'n jong man van 26 jaar. Die De Buys-familie het die krygsoefeninge baie gereeld bygewoon. Dit is net Johannes de Buys wat in Oktober 1779 'n ligte boete moes betaal omdat hy krygsdiens versuim het,⁶⁶ en sy seun, Frederik Petrus de Buys, wat gedurende 1790 dieselfde oortreding as sy vader begaan het. Langklowers wat op die Krygsraad van Swellendam gedien het, was weer eens die twee leiersfigure: Petrus Hendrik Ferreira en Jan Wilem Barkhuyzen.⁶⁷

'n Ander probleem waarmee die Krygsraad van Swellendam te kampe gehad het, was dat die burgers opgedaag het "Zonder eenige geweer of wapenen mede te brengen". In Oktober 1785 is dan besluit dat hulle vir hierdie oortreding 12 riksdaalders boete sou moes betaal, soos wel toegepas is in die geval van Coenraad de Buys. Vir wegbly van die oefeninge sou voortaan 'n boete van 18 riksdaalders opgelê word.⁶⁸

Nie net die Langklowers nie, maar die hele "Colonie" van Swellendam het die krygsoefeninge 'n groot opoffering gevind. Reeds tydens die bewind van

64. C 2230 Dagregister: Swellendam, 25 Augustus 1782, p.85. p.174.

65. 1/SWM 12/71 Swellendam, Attestate, Swellendam, 21 September 1751, ongepagineer.

66. C 2229. Dagregister: Swellendam, 25 Oktober 1779, p.80.

67. 1/SWM 6/2 Siviele Sake: Notule van verrigtinge, ongepagineer.

68. 1/SWM 10/2 Joernaal, Swellendam, Oktober 1785, ongepagineer.

Ryk Tulbagh moes die krygsraad 'n skrywe aan die Politieke Raad rig waarin hulle meld dat met 'n oefening die hele korps gekla het oor hoe ongerieflik dit vir hulle was om twee maal per jaar die krygsoefeninge by te woon. Baie van hulle moes twee tot vier dae gereis het om daar uit te kom, en vir die terugreis moes hulle dieselfde tyd afstaan. Verder was Maartmaand ook ongeleë, want dit was die tyd van die vroeë reëns en hulle moes op die plase wees om te ploeg en te saai. Gevolglik is krygsoefeninge na Oktober verskuif.⁶⁹

As deel van hul krygsverpligtinge moes die burgers ook, indien hulle daartoe opgekommandeer word, aan regeringsekspedisies deelneem. Gedurende die tyd van die V.O.C. het die Langklowers aan een so 'n ekspedisie deelgeneem, naamlik die een onder aanvoering van Heligerd Muller en Jan Andries Holtshausen wat na oorlewendes van die gestrande skip, die Grosvenor, moes gaan seek. Op 26 Desember 1782, terwyl die ekspedisie op Ezeljagt, die plaas van Jacobus de Buys, vertoef, is Matthijs Strydom, veldkorporaal in die Langkloof, aangesê om met die burgers wat hy opkommandeer het op 8 Januarie 1783 aan die Swartkopsrivier by die ekspedisie aan te sluit.⁷⁰ Salomon Ferreira van die Bo-Kouga het die ekspedisie vergesel en het vier van sy Khwe-arbeiders, 'n wa, twee osse, vier perde en 'n slagbees bygedra. Roelof Campher (junior) se bydrae was twee Khwe-arbeiders, 'n perd en 'n slagbees. Jacobus van Beelen van Schoonberg het twee perde saamgeneem, terwyl sy drie-en-twintigjarige seun, Petrus, se bydrae drie Khwe-arbeiders, 'n wa, 'n os, drie perde en 'n slagbees was. Andries du Preez van Twee Rivieren kon net drie perde tot die ekspedisie byvoeg, terwyl Jan Willem Barkhuyzen in die vermoë was om drie Khwe-arbeiders, 'n wa, twee osse, drie perde en 'n slagbees saam te

69. 1/SWM 14/1 Uitgaande briewe van Landdros en Heemrade, Swellendam, p.2.

70. P.R. Kirby: A Source Book on the Wreck of the Grosvenor East Indiaman, p.158.

neem.⁷¹ Die ekspedisielede kon eise instel ter vereffening van dit wat hulle bygedra het, en die owerhede het dit uitbetaal.⁷² Vir die Langklowers wat die ekspedisie vergesel het, het dit beteken dat hulle vanaf die begin van Januarie tot die 16de Maart van 1783 van hul boerderye weg was.⁷³

Die verpligte instandhouding van paaie

Die verpligting teenoor die owerheid wat die burgers die meeste teen die bors gestuit het, was die verpligte bydrae wat hulle tot padmakery moes lewer deur van hul arbeiders met die nodige gereedskap daarvoor beskikbaar te stel. Vir hierdie doel is registers (padrolle) opgestel waarin neergelê is watter persone vir die instandhouding van watter gedeelte van 'n pad verantwoordelik sou wees. Net die baaspadmakers, wat aangestel is om toesig te hou, het vergoeding vir hul dienste ontvang.⁷⁴

Dit was eers in 1776 dat die owerhede dit nodig geag het om vir die Langkloof en die vallei van die Kromrivier 'n baaspadmaker aan te stel, en wel in die persoon van Matthijs Stydom van Krakeelrivier.⁷⁵ Twee jaar later is die werk verdeel toe Jan Willem Barkhuyzen verantwoordelik gemaak is vir die pad tussen die Cannalandshoogte en die Keurboomsrivier, terwyl Pieter Cornelis van Nieukerken, van Onverwagt, aangestel is as

---

71. P.R. Kirby: A Source Book on the Wreck of the Grosvenor East Indiaman, p.184 - 188. C 2230 Dagregister: Swellendam, 25 Oktober 1783, pp.124 - 129.

72. 1/SWM 10/2 Joernaal, Swellendam, Maart 1784, ongepagineer.

73. C 2230 Dagregister: Swellendam, 25 Oktober 1783, p.129.

74. P.J. Venter: Landdros en Heemrade (1682 - 1827), pp.86 - 87.

75. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 15 Junie 1776, p.233; C 2228 Dagregister: Swellendam, 15 Junie 1776, p.81.

baaspadmaker vir die gebied tussen die Keurbooms- en die Kromrivier.⁷⁶ Gedurende 1784 is Andries Oelofse van "de Riet Vallei" baaspadmaker vir die periode van Junie tot Oktober, waarna sy werk deur Andries du Preez van Twee Rivieren oorgeneem is.⁷⁷

Om die Attaquaskloof in orde te hou, was die grootste probleem. Op 'n heemraadsvergadering van 18 Maart 1778 word gemeld dat die baaspadmaker "in en agter de Attaquaskloof" nie in staat was om die pad in orde te hou nie. Daar is in aanmerking geneem dat daar in die omgewing nie baie huisgesinne gewoon het nie, maar die toentertydse baaspadmaker is egter uit sy pos ontslaan en Ockert Heyns, wat 'n plaas, "de groote doren rivier", onder die Cannalandshoogte gehad het,⁷⁸ is in sy plek aangestel. Aan Heyns is opgedra om, indien hy dit nodig sou vind, die baaspadmakers van die Langkloof en die Olifantsrivier op te kommandeer om met die werkkragte van hul onderskeie wyke op 'n vasgestelde datum aan die pad deur die Attaquaskloof te gaan werk. Die baaspadmakers van die twee kontreie sou ook van die reëling in kennis gestel word.⁷⁹

Alreeds Oktober van dieselfde jaar het Ockert Heyns gekla dat hy nie genoeg ondersteuning gekry het om die Attaquaskloof in orde te hou nie. Daar is toe besluit dat Jan Wilem Barkhuyzen met die ingesetenes wat onder hom geresorteer het die eerste Maandag in September aan die Attaquaskloof moes gaan werk, terwyl die padmakers aan die Olifantsrivier die eerste

---

76. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 14 Januarie 1778, ongepagineer; C 2229, Dagregister: Swellendam, 14 Januarie 1778, p.21.

77. 1/SWM 10/2 Joernaal, Swellendam, Junie en Oktober 1784, ongepagineer.

78. W. Paterson: *A narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria in the year 1777, 1778, 1779*, p.78; RLR 19/1 Oude Wildschutte Boek, 6 Februarie 1766, p.126.

79. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 18 Maart 1778, ongepagineerd; C 2229, Dagregister: Swellendam, 18 Maart 1778, p.26.

Maandag in April die taak moes verrig.⁸⁰ As gevolg van die traagheid van die burgers om hul pligte in dié verband na te kom, het dit die probleem nog nie opgelos nie. Volgens Ockert Heyns was die burgers nie by die huls as hy of sy boodskapper daar gekom het om hulle vir die padmakery op te kommandeer nie. Daarom is op die Heemraadsvergadering van Oktober 1779 besluit dat die baaspadmaker aan die Olifantsrivier die burgers wat onder hulle resorteer, moes aansê om voortaan jaarliks die eerste Maandag van April, sonder om op verdere bevel te wag, hulle by die Attaquaskloof aan te meld. Aan J.W. Barkhuizen en P.C. van Niekerk is soortgelyke opdragte gegee vir hul arbeid aan die Attaquaskloof gedurende die eerste Maandag in September. Indien die burgers dit sou verontagsaam, sou hulle beboet word.⁸¹ Vreemd genoeg is Roelof Campher, van Ezeljagt, wat by twee geleenthede gedurende 1774 en 1775 met 4 riksdalders beboet is omdat hy geweier het om met die maak van paaie en driewe te help,⁸² gedurende 1782 as baaspadmaker in die Attaquaskloof aangestel.⁸³

Die paaie in die Langkloof moes teen die einde van die agtiende eeu nie sleg gewees het nie, want die moeilik-bevredigbare reisiger, John Barrow, wat sy reise gedurende 1797 en 1798 onderneem het, skryf: "Our march along the *Lange Kloof* was delightfully pleasant. The road was extremely good".⁸⁴

---

80. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, 12 Oktober 1778, onpagineer.

81. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, 21 Oktober 1779, onpagineer.

82. C 2227 Dagregister: Swellendam, 11 Januarie 1774, pp.113,114: C2228 Dagregister: Swellendam, 10 Januarie 1775, p.32.

83. C 2230 Dagregister: Swellendam, 19 Junie 1782, p.79.

84. J. Barrow: *An account of Travels into the Interior of Southern Africa in the Years 1797 and 1798*, 11, p.73.

Wetsgehoorsaamheid in die Langkloof

Die gemeenskap in die Langkloof was geensins wetteloos nie, maar vanweë die afgesonderdheid en geïsoleerdheid van die streek het hulle relatief min met regeringsgesag te doen gekry. Daarbenewens was hulle sterk individualisties, gewoond om hulself te behelp. Daarom het hulle die V.O.C.-bewind mettertyd as iets vreemds beskou, wat sover as moontlik vermy en geweier moes word. "Het inroepen van steun der owerheid werd gemeenlijk opzettelijk vermeden. Men wenschte de inmenging der autoriteiten niet."⁸⁵ Waarskynlik is baie van die Swellendamse distrik se veeboere se houding teenoor die owerhede weerspieël deur die woorde van Cornelis van Rooyen, wat later plase aan die Kougarivier bekom het.⁸⁶ Tydens 'n vergadering in die tyd van landdros Horak is hy tot orde geroep toe hy heftig teen die V.O.C. begin uitvaar het. Onder andere het hy die volgende gesê: "Ik wou liever dat mij de donder wegsloeg, eer ik meer dienst aan d--e Comp^e wou doen".⁸⁷

Gedurende 1779 is daar 'n klagskrif deur Kaapse burgers, wat hulself die naam *Patriotte* toegeëien het, sonder goewerneur Van Plettenberg se medewete by die Here XVII ingedien. Die koloniste in die "zoogenaamde Buitendistricten" wou dit nie ondersteun nie. Dit was omdat "Grieven, voortvloeiend uit belemmering van vrijheid en machtsoverschrijding van de zijde de Compagnie verder-weg minder sterk (werden) gevoeld".⁸⁸ Uit die distrik van Swellendam, en dus ook uit die Langkloof, was daar niemand wat

---

85. P.J. Idenburg: *De Kaap de Goede Hoop gedurende de laatste jaren van het Nederlandsch Bewind*, p.26.

86. RLR 23/1 en 27/1 Oude Wildschutte Boeken, 16 Desember 1773, p.71 en 13 Mei 1780, p.100.

87. C 2224 Dagregister van Swellendam, 18 Maart 1750, p.57.

88. P.J. Idenburg: *De Kaap de Goede Hoop gedurende de laatste jaren van het Nederlandsch Bewind*, p.25.

hom by die saak ingelaat het nie. Die Langklowers sou hulle egter met verskillende van die klagtes daarin kon vereenselwig het. Punt III, artikel 29, van die memorandum raak 'n saak aan waarmee die oorwegend arm boere van die Langkloof ook geworstel het. In hierdie artikel is daarop gewys dat die opbrengs uit die boerdery somtyds so swak was dat skaars 'n derde van die rekognisiegeld vereffen kon word. Aangesien die geskiktheid van die grond van plaas tot plaas verskil het, het hulle voorgestel dat elke boer pro rata tot sy inkomste belas moes word.⁸⁹ Verder het die Langklowers ook die magteloosheid teenoor wat hulle gesien het as aanmatigende en onsimpatieke regeringsamptenare aan hul eie lyf gevoel. Van die arbitrêre en hardvoggige optrede van die gewese provisionele fiskaal, Olof Martini Bergh, waaroor die Patriotte gekla het,⁹⁰ het van hulle ook ervaring gehad soos uit die onderstaande gebeure blyk.

Gedurende 1772 het Jacobus de Buys van die plaas Eenzaamheid in die Bo-Langkloof, en die derde-oudste seun van Marthinus van Staden, Jacobus Frederik van Staden, wat op die plaas "Nooijt gedagt" in die Cannaland gewoon het,⁹¹ aan die Kaap gaan kla oor die geweld wat hulle aangedoen is deur die landdros van Swellendam, Joachim Fredrik Mentz. Hierop het die destydse provisionele independent fiskaal, O.M. Bergh, hulle in hegtenis geneem en 'n kriminele eis teen hulle ingestel. Die rede daarvoor kon nooit deur die burgers vasgestel word nie. Hierdie stap is gevolg deur 'n skrywe van Mentz aan die gesagvoerder aan die Kaap waarin hy beweer dat die twee genoemde koloniste hom op 16 Mei 1772 op verregaande wyse beledig het. Hy is nie net met vloeke en skeldtaal te na gekom nie, "maar ook met stooten en slaan feijtelijk aan te randen; Ja selfs, dat ten laatsten

---

89. C.Beyers: Die Kaapse Patriotte gedurende die laaste kwart van die agtiende eeu en die voortlewing van hul denkbeelde, p.57.

90. C.Beyers: Die Kaapse Patriotte gedurende die laaste kwart van die agtiende eeu en die voortlewing van hul denkbeelde, p.42.

91. RLR 19/1 Oude Wildschutte Boek, 11 Desember 1765, p.107.

door Voorsz. Jacobus de Buys desselfs met een Kogel geladen geweest zijnde geweer op ged: ten Landdrost is gelost geworden".⁹² Op grond van hierdie brief het die Politieke Raad O.M. Bergh as fisikaal versoek om die saak deeglik te ondersoek en die vermeldde twee persone ten strengste te vervolg. Met sterk bewoording is daarop gewys dat 'n hoë premie op die rus en vrede in die distrik van Swellendam geplaas word, en dat die twee "gevaarlijke subjecten" so gou as moontlik vasgevat moes word.⁹³ Dit het daartoe gelei dat albei in die kasteel aan die Kaap aangehou is.

Die twee Langklowers was vanaf 30 Junie 1772 onder siviele arres, en het eers op 12 November 1772 voor die Raad van Justisie verskyn. Hulle is aangekla van "verregaande moedwil, hoon en injurie, mitsgaders feijtelijke aanrandinge" op landdros Mentz, "door den eerste gedagvaardigde (Jacobus de Buys) in't bijzonder". Albei die aangeklaagdes het onskuldig gepleit en drie maande tyd gevra om hul saak op te bou. Dit is toegestaan, maar hulle sou onder arres bly. Hierop het Van Staden se moeder, Catharina Botha, se spesiale verteenwoordiger, Christiaan Fredrik Matthes, 'n versoek aan die Raad voorgelê. Omdat sy plaas vanaf die tyd van sy arres deur vreemdes bestuur moes word en sy vrou en kinders ondertussen onderhou moes word, is daar by die Raad gepleit dat Van Staden op borgtog vrygelaat sou word om sy sake reg te stel. Jacobus van Staden is op 15 Maart 1761 met Isabella Elisabeth de Jager getroud, en toe hy gevange geneem is, het sy waarskynlik hul sesde kind verwag.⁹⁴ Hierdie aansoek om borgtog is egter van die hand gewys.⁹⁵ Ook sy oupa, die oud-heemraad

92. C 150 Resolusies van die Politieke Raad, 26 Mei 1772, p.328; CJ 54 Oorspronklike Regsrolle en Notule (Krimineel alleen), 12 November 1772, pp.71,72.

93. C 150 Resolusies van die Politieke Raad, 26 Mei 1772, p.329.

94. C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, 111, p.917.

95. CJ 54 Oorspronklike Regsrolle en Notule (Krimineel alleen), 12 November 1772, pp.71 - 76.

Jacobus Botha, het vir Van Staden gepleit en aangevoer dat sy vrou en kinders tydens sy arres "qaumen te vergaan". Hy het versoek dat sy kleinseun toegelaat sou word om in die Kaap te gaan woon tot tyd en wyl die saak afgehandel is. Dit is ook geweier.⁹⁶

Op 11 Februarie 1773 het De Buys en Van Staden weer voor die Raad van Justisie verskyn. Hulle "requiranten" het 'n skriftelike verweer met 43 bylaes voorgelê waarin gevra word dat hulle toegelaat moes word om in die Kaap te gaan woon aangesien hul gesondheid in die kasteel benadeel word. Weer eens was daar geen toegewing van die regsowerhede se kant nie en die saak is vir nog agt weke uitgestel.⁹⁷ Op 9 Desember 1793 het Van Staden se vrou weer die aansoek om die vergunning dat haar man toegelaat moes word om in die Kaap te gaan woon, omdat hy "nog geen gesonde uur aldaar gehad hadde", herhaal. Omdat die Raad van Justisie duidelik vir Jacobus de Buys as die eintlike sondebok beskou het, is die versoek op hierdie stadium toegestaan mits sy borge vir haar man kon vind.⁹⁸

Op 20 Januarie 1774 was Jacobus de Buys al 19 maande onder arres en het hy weer probeer om 'n versoek tot die Raad te laat slaag. Hy meld ook dat hy nie vir die lewensonderhoud van sy gesin kon sorg nie en dat sy gesondheid "door de bekrompentheid van zijn logis ten deesen Castele merkelyk gekrenkt word". Hy versoek ook om in die Kaap te gaan woon. Saam met sy versoek het hy skriftelike bewyse ingedien dat Johannes de Buys (sy vader), Hendrik van Staden en Jan Nel as borge sou optree. Sy versoek is geweier.⁹⁹ Op hierdie selfde vergadering het Van Staden se

96. CJ 54 Oorspronklike Regsrolle en Notule (Krimineel alleen), 19 November 1772, pp.77 - 79.

97. CJ 55 Oorspronklike Regsrolle en Notule (Krimineel alleen), 11 Februarie 1773, pp.9 - 10.

98. CJ 55 Oorspronklike Regsrolle en Notule (Krimineel alleen), 9 Desember 1773, pp.69 - 70.

99. CJ 56 Oorspronklike Regsrolle en Notule (Krimineel alleen), 20 Januarie 1774, pp.11 - 14.

vrou verskyn en bewyse voorgelê dat Catharina Botha, Jan Jacob Meyer, Jan Theunis Muller en Claas Prinsloo bereid was om as borge vir haar man op te tree. Uiteindelik is Van Staden vrygelaat op voorwaarde dat hy aan die Kaap sou bly tot tyd en wyl uitspraak in die betrokke saak gelewer is. Hy kon ook nie uit die Kaap na die platteland beweeg nie, en 2000 gulde moes as waarborg betaal word.¹⁰⁰

Op 'n vergadering van 26 Augustus 1774 het Jacobus de Buys weer ter sprake gekom. Dit blyk dat hy siek is "so wel als sijne sig bij haaren man aldaar ophoudende huijsvrouw". Sy moes dus verlof gekry het om saam met hom in die kasteel te bly, want tydens dieselfde vergadering is daar gevra of dit nie billik sou wees "dat die menschen elders in Casteel wierden geplaatst, alwaar sij hun gemak en gerak behoorlijk hebben konden". 'n Leë offisiërshuis in die kasteel is voorgestel en dit is so aanvaar.¹⁰¹

Vir twee jaar en sewe maande is Van Staden en De Buys aangehou en daarna sonder enige regsgeeding vrygelaat. Toe die twee burgers aan die begin van 1775 vrygelaat is, is daar op 2 Februarie aangeteken dat hulle elkeen rekognisie vir twee jaar en sewe maande vrygeskel is omdat hulle vir daardie tydperk "over Seeker Crimineel protesten" in die kasteel "in civiel arrest gehouden" was en in dié tyd dus nie die plaas kon bewoon nie.¹⁰²

Hierdie toegewing kon egter nooit vergoed vir die gekrenkte eer, die ongerief, ontberinge en finansiële verliese wat dit vir die twee gesinne tot gevolg gehad het nie. In die Langkloof met soveel familiebande en

---

100. CJ 56 Oorspronklike Regsrolle en Notule (Krimineel alleen), 20 Januarie 1774, pp.14 - 16.

101. CJ 56 Oorspronklike Regsrolle en Notule (Krimineel alleen), 26 Augustus 1774, pp.52 - 53.

102. RLR 16/2 en 19/1 Oude Wildschutte Boeken, 2 Februarie 1775. p.305 en 2 Februarie 1775, p.107.

gemeenskaplike belange sou die hele episode die vervreemding van die owerhede versterk het.

Die Langkloof as deel van die opstand in die distrik van Swellendam

Teen 1790 het die Kompanjie onder 'n enorme skuldelaas gebuk gegaan, en 'n gewisse bankrotskap en ekonomiese ondergang het hom in die gesig gestaar. Hierdie verslegtende posisie van die Kompanjie het ook die Kaap en sy inwoners negatief geraak. As deel van 'n poging om die posisie te beredder, is twee kommissarisse, Nederburgh en Frijkenius, deur die Nederlandse regering na die Kaap gestuur om al die nodige te doen om 'n verbetering in die toestand teweeg te bring. Hulle het in Junie 1792 in die Kaap aangekom en veertien maande gebly. Hulle het bevind dat daar aan die Kaap 'n sombere toestand geheers het. Die meeste burgers was finansiële gebreek sonder dat hulle oor die middelle beskik het om hul posisie te herstel. 'n Gemor, misnoë en verbittering teen die Kompanjiesregering was algemeen. Die burgers het so ver as moontlik die gesag van die owerhede probeer ondermyn, en die regering, corlaai met korrupsie, was magteloos.

Die kommissaris-generaal het goed besef dat die Kompanjie se administrasie van die afgeleë distrikte baie onbevredigend was, en hulle het dit voorsien dat hewige reaksie nie kon uitbly nie. Tog het hulle nie so ver gekom om die toestande aan die grens te ondersoek en te probeer verbeter nie. Wat hulle voorsien het, het gebeur toe die distrik van Graaff-Reinet in opstand gekom het. In dié distrik het weergalose armoede en ellende geheers wat deur die algemene faktore wat oor die hele kolonie werkzaam was, teweeg gebring is, asook en veral deur die aanhoudende strooptogte van die Boesmans en die verwoestings deur die Xhosa wat in groot hordes oor die Groot Visriviergrens getrek het. Dit, tesame met hul

verbittering teenoor landdros Maynier se administrasie en die wyse waarop hy die grensoorlog van 1793 gevoer het, het daartoe gelei dat Maynier op 6 Februarie 1795 gelas is om die drosdy onmiddellik te verlaat.¹⁰³

Die voorbeeld van Graaff-Reinet het ook baie gou 'n weerklank in Swellendam gevind. Op Donderdag, 18 Junie 1795, is die amptenare van die Swellendamse magistratuur deur die burgers aangesê om hulle funksies oor te gee en Swellendam te verlaat. Hulle het geëis dat die drosdy ontruim en die fondse en alle dokumentasie aan Hermanus Steyn (junior) oorhandig word.¹⁰⁴

Vermoedelik was die opstandeeling hoofsaaklik uit die oostelike dele van die distrik afkomstig, en hulle geledere is moontlik aangevul deur inwoners van die Suurveld wat na die oorlog van 1793 in die Langkloof by ander koloniste gaan bly of rondgeswerf het.¹⁰⁵ Daar kan dus aanvaar word dat die Langklowers deeglik by die opstand betrokke was.

Die leiersfigure van die Langkloof het waarskynlik die hele opwindende gebeurtenis meegemaak, maar die enigste bewys dat hulle kontak met die rebelle gehad het, kry ons eers wanneer daar in 'n brief van 3 Augustus 1795 pertinent na hulle verwys word. Dit is 'n brief van die Italiaanse avonturier, Lois Almorò Pisany, wat 'n groot rol tydens die opstand gespeel het, aan die "Nasionale Landdrost", Hermanus Steyn. Pisany het sekere dokumente nie ontvang nie, en kon as gevolg daarvan nie op sekere opdragte van Steyn reageer nie. Met hierdie skrywe het hy die situasie verduidelik, en belooft "dat ik UwEde niet zullen Verlaaten Zo lang er een droppelbloed in onse Aderen is als ook alle officianten die door ons

103. C.F.J. Muller: *Stryd na Binne en Buite, 1778 - 1795* (C.F.J. Muller (red.): *Vyfhonderd jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, p.81,82).

104. 1/SWM 1/3 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 18 Junie 1795, pp.254 - 255.

105. H. Giliomee : *Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind 1795 - 1803*, p. 35.

aangesteld zijn en versoek UEd. verders dat UEdelen deese aan de manhafte heer Pieter Ferreira en de Edele W. Barkhuyzen wilt te lesing vertonen als ook de Copije welke ik UE. toegezonden heeft".¹⁰⁶ In Steyn se antwoord van 5 Augustus het hy gemeld dat hy die onderhawige briewe aan die twee Langklowers sou stuur.¹⁰⁷

Intussen het 'n Britse vlooteskader onder admiraal Elphinstone, met troepe onder bevel van generaal Craig aan boord, by die Kaap aangekom. Op 16 September 1795 is die Kaap formeel aan die Engelse bevelhebbers oorhandig. Hiermee het die gesag van die V.O.C., wat in 1796 ontbind het, vir goed aan die suidpunt van Afrika verdwyn.

Die burgers van Swellendam moes by die drosdy ten oorstaan van gekommiteerde heemrade die volgende eed gaan onderteken: "Ik zweer dat ik gehouw en Getrouw zal zijn aan zijn Majesteit George den Derde van Godes Genade koning van Groot Brittannie, Vrankryk, Ierland, Verdediger van het geloof".¹⁰⁸ In die lys van ondertekenaars vind ons byna al die name van die Langklowers.¹⁰⁹ Net 'n paar burgers van die Langkloof kon weens "Indisposisie en hogen ouderdom" nie voor die heemrade verskyn om hul eed af te lê nie. Hulle was Andries Kritzinger, Petrus Hendrik Ferreira en Stephanus Ferriera (senior).¹¹⁰

---

106. 1/SWM 12/90 Notule van die "Collegie Nasionaal", Swellendam, p.84.

107. 1/SWM 12/90 Notule van die "Collegie Nasionaal", Swellendam, pp.97 - 98.

108. 1/SWM 12/90 Notule van die "Collegie Nasionaal", Swellendam, p.155.

109. 1/SWM 12/90 Notule van die "Collegie Nasionaal", Swellendam, pp. 156 - 210.

110. 1/SWM 12/90 Notule van die "Collegie Nasionaal", Swellendam, pp.211 - 217.

Uit bogenoemde gedokumenteerte onderhandelinge tussen die owerhede en die Langklowers kry 'n mens die beeld van 'n pioniersgemeenskap wat onder moeilike omstandighede die meeste van die tyd probeer het om hul verpligtinge na te kom. Deur die algemene beleid van die V.O.C. en die optrede van die amptenary sou daar egter by hulle nie 'n groot toegeneentheid teenoor die regering van die dag gewees het nie.

SLOT

Gedurende die agtiende eeu het die jagters, veeboere, veerullekspedisies en die reisgeselskappe wat die binneland wou verken die roetes gevolg wat bepaal is deur die topografie en ligging van die waterbronne. Dit was in die meeste gevalle die tradisionele roetes wat deur die Khwe en hul veetroppe oopgetrap is. Dit was ook die geval toe die eerste blankes met hul perde, pakosse en waens hul weg na die Langkloof gevind het. In sommige gevalle het die Khwe selfs as gidse opgetree.

Net soos die blanke nie die eerste paaie na die Langkloof oopgetrap het nie, was hulle ook nie die eerste bewoners van die vallei nie. Boesmans en Khwe het hulle alreeds in die grotte, die waterryke kloue en op die valleivloer tuisgemaak.

Die oostelike dele van die kolonie het die koloniste aangelok omdat dit 'n jagtersparadys was en die moontlikheid van veehandel met die Xhosa 'n groot aantrekkingskrag was. Op hul togte ooswaarts was die Langkloof die natuurlike poort tussen digte woude en 'n semi-woestyn. As gevolg van die kennis van die Langkloof wat sodoende opgedoen en met familieledede gedeel is, is die hele vallei binne vyf jaar in leningsplase opgedeel.

Die geskiedenis van die Langklowers kan beter verstaan word as dit binne die konteks van die geografiese ruimte waarin hulle gelewe het, gesien word. Vir die pionier wat die binneland ingetrek het, was 'n primitiewe ekstensiewe wyse van veeboerdery die aangewese bestaansmoontlikheid. Die bodemgesteldheid van die grootste deel van die vallei was egter nie geskik daarvoor nie. Die noodwendige resultaat was dat die Langklowers, met weinige uitsonderings na, 'n sukkelbestaan moes voer. Hul ekonomiese agterstand is nog verder versterk deur die geografiese verwydering van

markte waar hul hul produkte van die hand kon sit.

Die koloniste wat in die tweede helfte van die agtiende eeu hul in die Langkloof kom vestig het, was van nederige afkoms wat nie die verfynde opvoeding van lede van die meer gegoede groepe, wat hoofsaaklik in en om Kaapstad gewoon het, gehad het nie. Hulle was ongeslyp en skaars geletterd, en as gevolg van die Langkloof se geografiese afgeslotenheid, byna volkome van Westerse invloede verstoke. Hul eenvoudige leefwyse was in skrilte kontras met dié van die Kaap, waar 'n groot premie op uiterlike vertoon geplaas is. In hierdie klimaat het hulle ontuis gevoel, en die Kaap is net bescek as dit ter wille van die handel met hul plaasprodukte of deur regerings- of kerklike verpligtinge genoodsaak is.

Terwyl hulle op die afgeleë randgebied van die Europese beskawing gelewe het, was daar in die lande van hul herkoms 'n gisting van nuwe denkrigtings wat met bloedige rewolusies en opstande op die spits gedryf is. Van hierdie strominge was hulle skaars bewus, maar die opvatting van oie edelheid wat daar in mense skuil wat nie deur die beskawing aangetas is nie, sou vir hulle onaanvaarbaar wees. Teenoor die Bantu, Boesmans en Khwe waarmee hulle te doen gekry het, het hulle opgetree soos ingegeë deur hul streng Calvinistiese opvoeding en die oortuiging dat hul meerderwaardig bo die "heidene" was. Hierdie gesindheid is verder versterk deur die kultuur van afkeer van hande-arbeid wat onder die koloniste posgevat het. Hande-arbeid is as die lotsbestemming van die inboorlinge aanvaar.

Die jare 1779 tot 1795 was 'n oorgangsperiode in die Langkloof. Nuwe kragte het te voorskyn getree. Leningsplase waarheen die jonger geslag kon uitwyk, was nie meer so geredelik beskikbaar nie, veral as gevolg van die weerstand wat die Xhosa teen ooswaartse uitbreiding begin bied het. Saam met die ekonomiese en sosiale frustasies wat dit meegebring het, is die

Langklowers betrek in die botsings met die Bantu in die Suurveld deurdat eertydse familieverwante Langklowers en van hul eie kinders hul elendom verloor en voor die swartes moes uitvlug. Binne die administratiewe raamwerk van 'n Kompanjie wat besig was om sy laaste onsekere fase voor 1795 te beleef, het hierdie krag : wat aan die werk was, aan die Langklowers 'n moeilike en spanningsvolle tyd besorg.

Die ylbevolkte Langkloof was 'n mikrokosmos van die koloniale bevolking van die agtiende eeu. Die blankes wat hul daar gaan vestig het, was van verskillende Europese nasionaliteite wat 'n patroon vir die saambestaan met die inboorlinge moes ontwikkel. Dit het gemanifesteer in die gewelddadige uitroeiing van die Boesmans en die vestiging van baasskap oor die Khwe. Laasgenoemde groep het nie binne stamverband gelewe nie, en was nie by magte om verenigd op te tree nie. Die veeboere het arbeiders nodig gehad, en dit was vir hulle te duur om genoeg slawe daarvoor aan te skaf. Die omstandighede en ingesteldheid van die Khwe het dit moontlik gemaak dat hulle in die Langkloof ook tot die lot van loonarbeiders verkneeg is.

Geen dokumentêre bewys kon gevind word van die teenwoordigheid van swartes in die Langkloof nie. Die Langklowers se genoemde betrokkenheid by botsings met die Xhosa het egter vir hulle 'n tydperk ingelei waarin hulle geskiedenis, soos die geskiedenis van die res van die land, deur die blankes se interaksie met die swartes oorheers is. Hulle rasse-vooroordeel sou meer aggressief begin raak.

Soos die blankes in die res van die kolonie het hulle lojaal teenoor hul kultuur gebly. Hulle het nie kerkloos geraak nie, en regeringsgesag is geduld. Van die owerheid is egter verwag om hulle te help in hul stryd teen die "heidene". Waar die regering nie geneë daartoe was of oor die middele beskik het om dit te doen nie, het die Langklowers hul eie weë gevind om hulself te handhaaf.

Alhoewel die blanke gemeenskap, hoofsaaklik as gevolg van Christelike oortuigings, dit afgekeur het, was daar families in die Langkloof met gemengde bloed, en ten minste een gedokumenteerde geval waar blank en Khwe vermeng het.

Teen 1795 het die Langkloof 'n komplekse gemeenskap, wat met sosiale en ekonomiese probleme geworstel het, gehad: 'n voorafskaduïng van die verwikkeldheid wat die land as geheel in die volgende twee eeue sou kenmerk.

BYLAE 1**REISIGERS DEUR DIE LANGKLOOF GEDURENDE DIE AGTIENDE EEU**

Dit was vaandrig *Isaac Schrijver* wat in die jaar 1689 die pad deur die Attaquaskloof gebaan het en een van die deure na die Langkloof oopgemaak het, alhoewel sy geselskap self nooit die Langkloof betree het nie. Met twee waens, 21 blankes en 'n klompie Khwe het hierdie amptenare van die V.O.C. na die onbekende oostelike dele van die land getrek met die doel om ruilhandel met die Inquahase(Inqua)-Khwe in die omgewing van die huidige Aberdeen aan te knoop. 'n Gouris-Khwe het op 25 Januarie vir hulle 'n poort aangewys wat hulle deur die Attaquasberge sou lei. Die geselskap het 'n olifantspad deur 'n digbegroeide kloof gevind. Die daaropvolgende twee dae moes 'n pad deur die kloof oopgekap word, en op 28 Januarie was hulle deur die kloof.¹ Die Attaquaskloof, wat deur Schrijver as wapad gebaan is, het vir die koloniste die poort tot die jag- en weivelde noord van die Outeniquaberge oopgemaak.

Dit was dus waarskynlik deur die Attaquaskloof waardeur koloniste gedurende die pionierstydperk ooswaarts gesypel het, meestal sonder die medewete van die owerhede, sodat amptelike dokumente hieromtrent ontbreek. Die eerste ekspedisie wat in die amptelike dokumente neerslag gevind het, was die roofekspedisie van 1702 wat deur die Langkloof getrek het.² Eers in 1736 word weer 'n ekspedisie opgeteken. Dit is gedokumenteer omdat *Hermanus Hübner* en sy jaggeselskap op hul terugtog

-
1. E.E. Mossop: *Joernale van die Landtogte van Die Edele Vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en die Vaandrig Isaq Schrijver (1689)*, p.221. Sien: Die Attaquaskloof in perspektief, teenoor p.13.
  2. P.J. van der Merwe: *Trek*, p.23.

vanaf Pondoland deur die Xhosa vermoor is.³ 'n Ekspedisie om geroofde vee van die Boesmans te gaan terughaal was onder *Carel Pieterse de Jager*, en hulle het in 1751 deur die Bo-Langkloof tot aan die Keurboomsrivier gereis. Nadat hulle inligting oor die veediewe van die Khwe, Witbooi, ontvang het, het hulle noordwaarts geswaai en die Langkloof oor Potjesberg verlaat.⁴

Dit was gedurende die volgende jaar, 1752, dat 'n volledig-toegruste ekspedisie vir die eerste keer onder 'n V.O.C.-amptenaar, vaandrig *August Frederik Beutler*, die hele Langkloof deurreis het. Carel Albregt Haupt was die amptelike dagboekskrywer van die geselskap, waaronder daar ook 'n landmeter en kartograaf, 'n geneesheer, botanis, ystersmid en wamaker was. Die ekspedisie het altesaam 71 getel, waaronder 37 soldate en 'n aantal Khwebediendes. Met elf waens het Beutler en sy geselskap die kasteel op 29 Februarie 1752 verlaat. Die hoofmotief agter hierdie sending deur goewerneur Tulbagh was kommersieel van aard. Beutler se opdrag was om kennis in te samel van die binnelandse stamme, en die handelsmoontlikhede met hierdie mense te ondersoek. Voorts moes hy ag gee op die vrugbaarheid van die land, en ondersoek instel na die moontlikhede van woudontginning en die minerale-rykdom van die gebied. Hulle moes ook uitvind waar die riviere in die see vloei en of hulle bevaarbaar was al dan nie.⁵

Die joernaal wat by hul terugkeer aan die owerhede voorgelê is, gee waardevolle en gedetailleerde inligting wat die topografie, klimaat en

---

3. M. Whiting Spilhaus: *South Africa in the Making 1652 - 1806*, p.93; V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.10.

4. 1/SWM 1/1 Notule van Landdros en Heemrade, Swellendam, 10 Augustus 1751, pp.222 - 240; C 2224 Dagregister: Swellendam, 15 November 1751, pp.81 - 92.

5. J.J.F. Joubert: *Die Kaapkolonie onder Ryk Tulbagh 1751 tot 1771*, p.32.

natuurlike plantegroei van die Langkloof betref.⁶ Beutler se groep het op pad ooswaarts op 14 April 1752 die Langkloof deur die Matjiesrivierpoort binnegekom, en dit weer op 25 April verlaat toe hulle die Kromrivervallei binnegegaan het.⁷ Op hul terugtog gedurende September is hulle ook deur die Langkloof. Beutler se verslag was vir die goewerneur 'n betroubare bewys dat die grond in die ooste vrugbaarder was as die Karoo-gebiede en dat dit geskik vir blanke nedersetting was. Met sy reis het hy ook 'n V.O.C.-baken op die strand van Algoabaai geplant en daarmee die V.O.C. se gesag so ver oos bevestig.⁸

Die motiewe agter die reistogte van die Sweed, *Carl Peter Thunberg*, wat twintig jaar later deur die Langkloof gereis het, was heeltemal anders. Hy was die eerste van 'n hele paar wetenskaplikes van oorsee wat die suidelike punt van Afrika deurreis het. Ontdekkers was besig om ongekarteerde lande te deurkruis, te karteer, te beskryf en kennis op enige moontlike vakgebied in te samel. Die geskrifte oor hul reise is wyd en gretig gelees en het baie herdrukke beleef. Dr. Thunberg, professor in Botanie (en indertyd een van die grootste botaniste in die wêreld) aan die universiteit van Uppsala, Swede, het hier aan die Kaap plante kom versamel.⁹

Op 7 September 1772 het hy uit Kaapstad op sy eerste reis vertrek, vergesel van die superintendent van die Kompanjiestuin, Johann Andreas Auge, wat as sy gids sou optree en voor daardie tyd al agtien reise na die binneland onderneem het. Die geselskap het op 11 November 1772 die

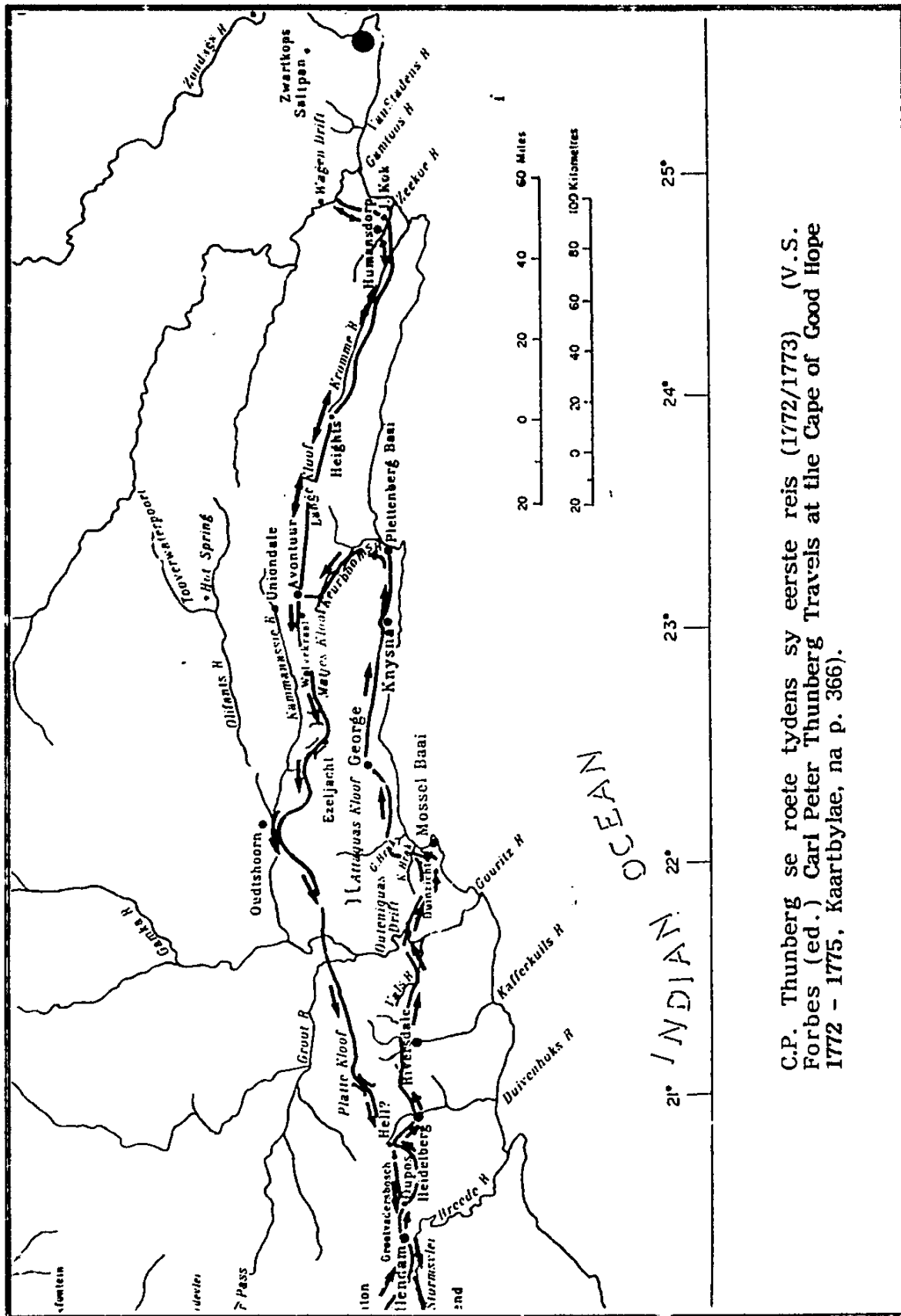
---

6. VC 60 Beutler's Landreis 1752, pp.9 - 88. Sien kaart: Rekonstruksie van Beutler se roete tussen die Gourits- en Swartkopsrivier, teenoor p.207.

7. VC 60 Beutler's Landreis 1752, pp.31,38.

8. W.J. de Kock en D.W. Kruger (reds.): Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek, 11 , p.59.

9. Vir 'n biografiese skets sien: W.J. de Kock, (red.): Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek, 1 , pp.828 - 832.

Langkloof oor die berg by Avontuur binnegekom.¹⁰ Hulle het die reis deur die Langkloof in sewe dae voltooi.¹¹ Vroeë in Desember het hulle op die terugreis ook deur die Langkloof gekom. Op 11 Desember het hulle die vallei by Doornrivier verlaat.¹² Met Thunberg se tweede reis, wat van 11 September 1773 tot 28 Januarie 1774 geduur het, het hy, vergesel van die Britse plantkundige, Masson, deur die Attaquaskloof gereis. Op 22 November 1773 het hulle weer die Langkloof deur die Matjesrivierpoort binnegegaan. Weer eens het die reis deur 'n Langkloof sewe dae geduur.¹³

Die beskrywing van Thunberg se reise deur die Langkloof is 'n ryke bron van geografiese, botaniese¹⁴ en historiese inligting. Sy reisjoernaal verskaf waardevolle inligting oor watter families op watter plase in die Langkloof gewoon het.

Francis Masson het Thunberg op laasgenoemde se tweede reis vanaf September 1793 en Januarie 1794 vergesel, en het dus ook deur die Langkloof gereis. Masson was 'n tuinier in die koninklike tuine te Kew, en koning George III het hom na die Kaap gestuur om saad en plante te versamel. Hy was waarskynlik die eerste Brit wat lang landtogte na die binneland onderneem het.¹⁵ Hy het ook 'n geskrif oor dié besondere reis

10. Sien kaarte: Thunberg se roete tydens sy eerste reis, teenoor p.208; Thunberg se roete tussen Plettenbergbaai en Avontuur in vergelyking met dié van Swellengrebel (1776) en Van Plettenberg (1778), teenoor p.211.
11. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I , pp. 198 - 200.
12. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, I , pp.210 - 211.
13. C.P. Thunberg: *Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779*, II , pp. 54 - 59.
14. Thunberg het 'n fenomenale bydrae tot die Botaniese wetenskap gelewer. Hy het 'n uitgebreide versameling van Kaapse plante opgebou. Dit het uit meer as 3000 soorte bestaan, waarvan meer as 'n derde in daardie stadium aan die wetenskap onbekend was (W.J. de Kock (red.): *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*, I , p.830).
15. V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.37.

C.P. Thunberg se roete tydens sy tweede reis (1773/1774) V.S.
Forbes (ed.) Carl Peter Thunberg Travels at the Cape of Good Hope
1772 - 1775, Kaartbylae, na p.366).

die lig laat sien. Daarin het hy byna uitsluitlik plantkundige informasie verskaf en baie min oor die geografie of die bewoners van die land te sê gehad.

Gedurende Julie 1775 tot April 1776 het nog 'n Sweed, die geneesheer *Anders (Andreas) Sparrman*, 'n landsreis onderneem. Hierdie reis het hom ooswaarts deur die Langkloof gevoer. Sy reisgenoot was 'n jongman, Immelman, waarskynlik dieselfde persoon wat Thunberg op sy eerste reis vergesel het. Hulle het die Langkloof op die 17de van "Wijnmaand" (Augustus) 1775 deur die Ezeljagtpoort binnegekom.¹⁶ Hierdie geselskap het hulle tot 31 Augustus in die Langkloof bevind.¹⁷ Van hier het hulle tot aan die Visrivier gereis, en met die terugreis weer deur die Langkloof gekom. Sparrman het deur waarnemings tydens sy reis ook 'n bydrae tot die botaniese kennis gelewer. So het hy byvoorbeeld die "esschenbosch" net oos van die Langkloof vir die eerste keer beskryf. Hy noem dit, ter ere van 'n sekere kaptein Ekeberg, *Ekebergia*. (*E. Capensis*, Sparr.)¹⁸

Hendrik Swellengrebel, die seun van 'n voormalige Kaapse goewerneur, het gedurende 1776 in 'n private hoedanigheid deur die binneland gereis om vas te stel of meer koloniste gevestig kon word. Op hul pad weswaarts, terug na die Kaap, het die geselskap deur die Langkloof gereis. Swellengrebel was o.a. vergesel van Pieter Cloete, 'n jongman van 20 jaar, dr. Hagh, 'n geneesheer en Johannes Schumacher, 'n tekenaar. Drie waens, 'n perdekar, 68 trekosse en 7 perde het as vervoermiddels gedien - 'n baie ryke toerusting in vergelyking met dié van oorsese reisigers soos Thunberg, Masson, Sparrman en Paterson. Die nag van 26 November 1776 het die geselskap net oos van die Langkloof op die plaas Jagersbosch van

16. Sien kaart. Die roete gevolg deur Anders Sparrman (1775 - 1776). teenoor p.210.

17. A. Sparman: *Reize naar de Kaap de Gode Hoop*, 1 , p.344.

18. W.J. de Kock (red.): *Suid-Afrikaans: Biografiese Woordeboek*, 1 , p.797.

Die roete gevolg deur Anders Sparrman (1775/1776) (V.S.Forbes: Anders Sparrman: Avoyage to the Cape of Good Hope..., II, Bylae na p. 293).

Thomas Ignatius Ferreira deurgebring. Die volgende dag het hulle oor die plaas Elandsfontein getrek en die Langkloof binnegegaan. Op 1 Desember het hulle die Langkloof deur die Ezeljagtpoort verlaat.¹⁹ Alhoewel hy nie baie entoesiasties was oor die potensiaal van die oostelike dele van die land nie, was sy reis tog waardevol op daardie stadium omdat hy baie betekenisvolle insigte aan die belanghebbendes oorgedra het. Hy het byvoorbeeld die aandag gevestig op die nadelige gevolge van die euwel van oorbeweiding wat homself al in die binneland begin manifesteer het.²⁰

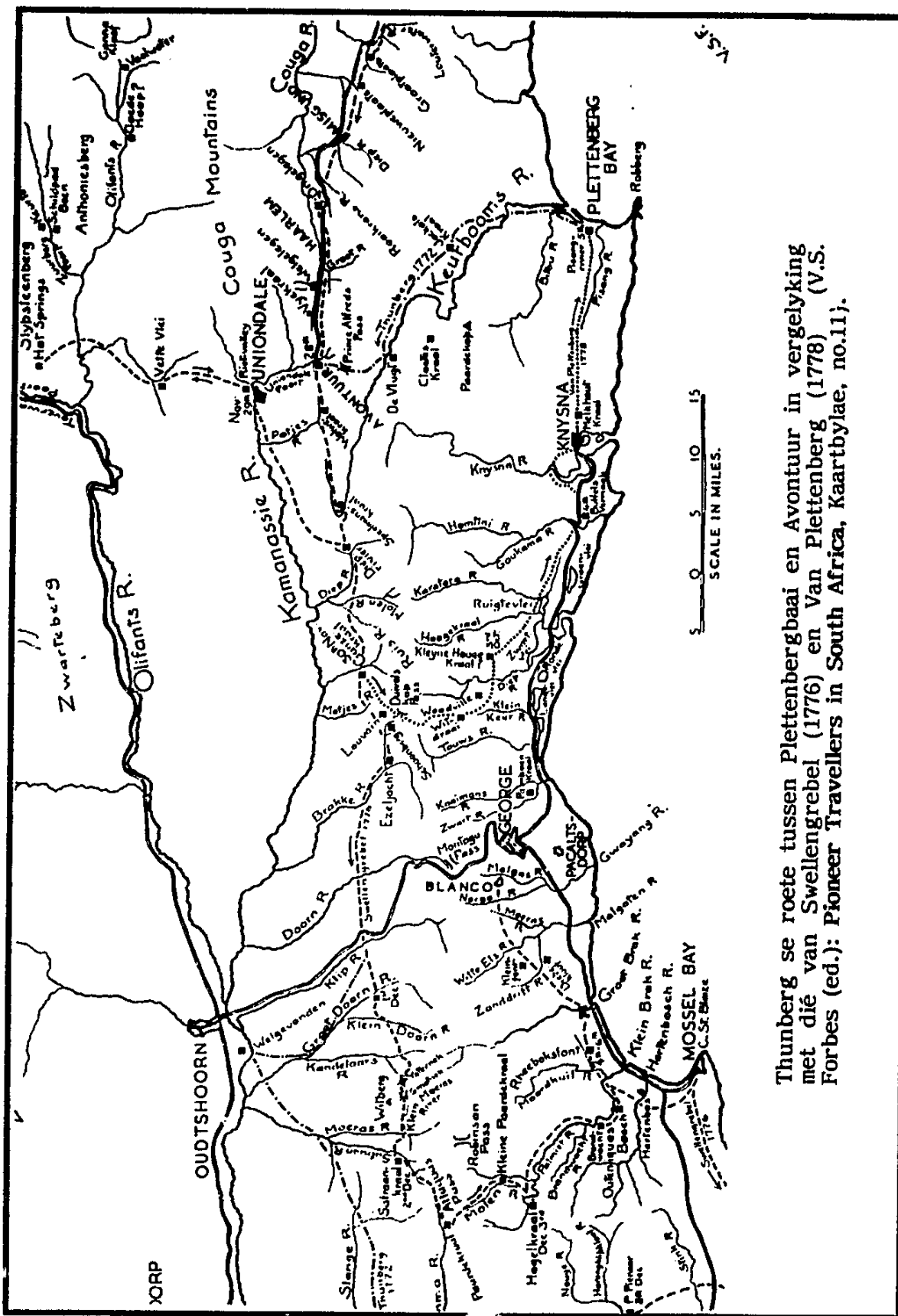
Aangespoor deur die gerugte van rooftogte en moorde deur die Boesmans gepleeg, en 'n petisie wat gedurende Maart 1778 deur burgers aan die oosgrens aan die Politieke Raad gestuur is, het goewerneur *Joachim van Plettenberg* gedurende 1778 'n reis onderneem om inspeksie in die "colonies" van Stellenbosch en Swellendam te gaan doen, "maar ook om van nabij de nodige ordres te stellen ten opsigte van diverse zaken dewelke in de verre afgelegene Districten een noodwendige redres vorderen".²¹ Nadat die Swellendamse magistratuur kennis van die voorgenome reis ontvang het, is die koloniste meegedeel dat hulle moes sorg dat hulle op hui plase sou wees as die goewerneur en sy geselskap daar aandoen. Elkeen moes "een behoorlijk getal goeie treckossen in gereedheid" hê ingeval dit benodig sou word. Voorts is 'n kommando onder kommandant Heligert Muller²² aangewys

19. E.C. Godée Molsbergen (red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd*, IV, pp.28.31.

20. V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.80.

21. VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, p.2.

22. Hilligard Muller, gebore 9.3.1747, was die oudste seun van die stamvader Michael Muller, en is op 5.3.1769 met Petronella Fourie getroud. Sy plaas was Zeekoegat aan die Vetrivier, tans naby Riversdal. Teen 1804 was daar sewe plase onder sy naam geregistreer. (De Kock, W.J. (red.): *Reize in de Binnen-Landen van Zuid-Africa. Gedaan in den Jaare 1803 door W.B.E. Paravicini di Capelli, Kapitein Aide de Camp, by den Gouverneur van de Kaap de Goede Hoop*, p.16, voetnoot 61; C.C. de Villiers en C. Pama: *Geslagsregisters van ou Kaapse Families*, 11, p.607).

Thunberg se roete tussen Plettenbergbaai en Avontuur in vergelyking met dié van Swellengrebel (1776) en Van Plettenberg (1778) (V.S. Forbes (ed.): *Pioneer Travellers in South Africa*, Kaarthyblae, no.11).

om hom te vergesel. Uit die omgewing van die Langkloof is korporaal Thomas Ignatius Ferreira van Jagersbosch in die vallei van die Kromrivier, en sy broer, die dragonder Salomon Ferreira van die Bo-Kouga, aangewys om deel van die kommando uit te maak. Aan elkeen van die kommandoede sou skriftelik kennis gegee word wanneer hulle by die kommando moes aansluit.²³ Na die onderhoude wat die goewerneur met die grensboere aan die Sneeuberge en die Visrivier in verband met hulle probleme met die Boesmans en Xhosa gevoer het, het sy geselskap weswaarts deur die Langkloof getrek.²⁴

Op Vrydag, 30 Oktober 1778, het die goewerneur en sy geselskap die Langkloof uit die weste binnegekom. Op Maandag, 2 November, was hulle op die plaas Schoonberg.²⁵ Sy reisjoernaal werp ook waardevolle lig op die geografiese en sosio-ekonomiese toestande in die Langkloof.

Die jong Skot, *William Paterson*, het gedurende die jare 1777 tot 1779 vier togte na die binneland onderneem om plante te versamel. Gedurende sy derde reis wat vanaf Desember 1778 tot Maart 1779 geduur het, het hy deur die Attaquaskloof en daarna ooswaarts deur die Langkloof gereis. Die "Mr. Tunis" wat hom vergesel het, was waarskynlik Martin Theunisz (Theunis), die opsiener van die Kompanjie se buitepos Rietvlei aan die Buffeljagtsrivier.²⁶ Paterson het nie gespesialiseerde formele opleiding gehad nie, en Thunberg het na hom as "a mere gardener" verwys.²⁷ Sy

23. 1/SWM 1/2 Notule van Landdros en Heemrade, 17 Julie 1778, ongepagineer; C 2229 Dagregister: Swellendam, 7 Julie 1778, pp.34 - 35.

24. Sien kaart: Thunberg se roete tussen Plettenbergbaai en Avontuur in vergelyking met dié van Swellengrebel (1776) en Van Plettenberg (1778), teenoor p.211.

25. VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg, pp.84 - 89.

26. V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.86.

27. V.S. Forbes: *Pioneer Travellers in South Africa*, p.92.

reisjoernaal bevat min inligting wat nie uit vroeëre reisbeskrywings verkry kan word nie.

Die Fransman, *Francois le Vaillant*, ornitoloog en kunstenaar, het gedurende die jare 1781 tot 1784 deur die land gereis, en deel daarvan was deur die Langkloof.²⁸ Die Langkloof was vir hom 'n geweldige groot teleurstelling. Hy het waarskynlik gevoel dat hy nie so 'n antiklimaks verdien het nie en dat die natuur hom beter moes beloon het na die geweldige inspanning van die oortog oor Duiwelskop. Vir hom was dit 'n te groot kontras na sy belewenisse in Outeniqualand, in die omgewing van die huidige George, waaroor hy liries raak: "The earth is covered with flowers, whose mingled perfumes delight the smell, and invite you to loiter in this charming spot, where every beauty that imagination ever gave to fairyland seems to realised".²⁹ Na so 'n feëland was die Langkloof vir hom net 'n vermoelende woestyn met kaal bergreekse aan die twee sye waarop net wabome en "some miserable plants...in small clusters" groei. Die paar huise in die Langkloof het vir hom meer na die verblyfplekke van diere gelyk, en die koue van die winter hier teen die einde van Julie maand was vir hom eens te erg. Na 'n paar uitspannings wat hy vervelig en droefgeestig gevind het, het hy uiteindelik, tot sy groot verligting, die Kromrivier bereik. Die ses-en-veertig uur wat dit vir hom geneem het om deur die vallei te trek, is ongelukkig so bederf deur sy misnoeë dat hy, in vergelyking met ander streke wat hy besoek het, min inligting nagelaat het.³⁰

Op 4 Augustus 1782 het die Grosvenor, 'n skip van die Engelse Oos-Indiese Kompanjie, 'n paar kilometers noord van die Umzimvuburivier gestrand.

28. W.J. de Kock en D.W. Krüger (reds.): *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*, II, p.406; F. le Vaillant: *Travels from the Cape of Good-Hope into the Interior Parts of Africa*, I, p.114.

29. F. le Vaillant: *Travels from the Cape of Good-Hope into the Interior Parts of Africa*, I, p.170.

30. F. le Vaillant: *Travels from the Cape of Good-Hope into the Interior Parts of Africa*, I, pp.282 - 284.

Hierdie gebeurtenis het die Langkloof ook geraak en die hele samelewing in beroering gebring. Hulle het kennis daarvan geneem toe nege van die oorlewendes wat by Johannes Battores aan die Swartkopsrivier uitgekom het, weswaarts van plaas tot plaas deur die Langkloof na die drosdy op Swellendam vervoer is. Die ekspedisie wat hierop deur die regering gereël is om na oorlewendes te gaan soek, het ook deur die Langkloof getrek. Dit was die grootste ekspedisie wat nog tot op daardie stadium in die oostelike deel van die land geopereer het. Dit het onder die leiding van *Hillegard (Heligert) Muller* gestaan, vergesel van burgerraadslid *Jan Andries Holthausen*, 96 burgers, twee van die gestrande seelui se gidse, 168 Khwe, 216 perde en 47 waens.³¹ Met die reis ooswaarts het hulle vanaf 26 tot 29 Desember deur die Langkloof getrek, terwyl die ekspedisie op hul terugtog dieselfde been van hul tog vanaf 15 tot 18 Maart van die volgende jaar afgelê het. Die rapport van hierdie ekspedisie aan die owerhede is vir hierdie studie van historiese belang in soverre gegewens van die Langklowers, wat ook deel van die onderneming was, daaruit bekom kon word.³²

---

31. M. Whiting Spilhaus: *South Africa in the making*, p.401.

32. P.R. Kirby: *A Source Book on the Wreck of the Grosvenor East Indiaman*, pp.158 - 160, 183.

BYLAE 2

DIE UITREIKING VAN LENINGSPLASE IN DIE LANGKLOOF TOT 1795 ¹

Eerste Fase (1760 - 1762)

Plase (Wes na Oos)	Leninghouer	Tydperk
Doornrivier	Andries du Preez	8.3.1762 - 9.3.1763
	Roelof Campher	24.9.1765 - 1795
Ezeljagt	Johannes (Jan) de Buys	25.3.1762 - 1.8.1769
	<i>oorlede, wed. trou met</i> Jacob Senekal	7.11.1771
	<i>oorlede, wed. trou met</i> Jacob Helbek	7.7.1774 - 4.3.1776
	Roelof Campher	22.10.1776 - 1795

-
1. RLR 9/3, 10/2, 11/1, 12/1, 13, 15/2, 16/1 - 16/2, 17/1 - 17/2, 18/2, 19/1 - 19/2, 20/1 - 20/2, 21/2, 22/1 - 22/2, 23/1 - 23/2, 24/2, 25/1 - 25/2, 26, 27/1, 28/1 - 28/2, 29, 30, 34/2, 35/1 - 35/2, 37/2 Oude Wildschutte Boeken, Lisensies: Leningsplase, 1731 - 1793; RLR 44/1 - 44/3, 45/2, 46/2, 47/1 - 47/2, 48/1 Oude Wildschutte Boeken: Bylaes, 1753 - 1794.

Schoonberg	Petrus Hendrik Ferreira Jacobus van Beelen Thomas van Rooyen	9.3.1762 - 14.2.1772 1.10.1772 - 11.11.1782 11.11.1782 - 1795
Ganzekraal	Jacob Breytenbach Jan Pienaar <i>Sy wed. vanaf</i> <i>Wed. trou met</i> Hendrik van Staden	21.8.1760-22.8.1761 26.1.1762 24.9.1766 18.3.1769 - 1795
Eenzaamheid	Jacobus de Buys	28.1.1762 - 1795
Dieprivier	Roelof Campher Andries du Preez Gerrit van Rooyen <i>Sy wed. vanaf</i>	17.2.1762-21.2.1763 16.10.1766-30.3.1769 30.3.1769 10.6.1790 - 1795
Keijkoe	Jacobus Botha Johann Wilhelm Barkhuyzen	7.10.1760-26.1.1782 26.1.1782 - 1795

Tweede Fase (1765)

Wolwekraal	Nicolaas Prinsloo	6.3.1765- 30.11.1782
	Marthinus van Staden	17.5.1783 - 1795
Avontuur	Matthijs Zondagh	29.4.1765 - 1795
Welgelegen	Michiel Heyns <i>Sy wed. vanaf</i>	23.4.1765 1.3.1777 - 1795
Ongelegen	Michiel Heyns <i>Sy wed. vanaf</i>	29.4.1765 7.1.1779 - 1795
Misgund	Andries Basson	9.12.1765 - 1770
	<i>1770 insolvent oorlede</i> Hendrik Petrus Ferreira	11.1.1771 - 1795
Klipheuwel	Jan (Jan Pieterz.) de Villiers	21.11.1765 - 9.4.1770
	Petrus Hendrik Ferreira	9.4.1770 - 16.2.1775
	Stephanus Ferreira	16.2.1775 - 1795
Louterwater/ Klipdrif/ Apiesrivier	Andries du Preez	23.9.1765 - 13.8.1766
	Godfried Drosky	2.4.1768 - 16.11.1773
	Johannes Oelofse <i>Sy wed. vanaf</i>	10.9.1774 6.11.1786
	<i>Sy wed. trou met Johannes Vosloo</i>	1787 - 1795

Krakeelrivier	Jacobus van Aarden	13.2.1766 - 1.10.1768
	Matthijs Zondag	21.10.1768 - 1.11.1770
	Matthijs Strijdom	1.11.1770 - 1795
de drie fonteynen	Jacobus Scheepers	13.2.1765 - 27.6.1766
	Barthold Pieterse	28.10.1774 - 3.12.1777
Onzer/ Onverwagt	Pieter Cornelis van Nieukerken	30.4.1765 - 17.1.1791
	Johann Andreas Kritzinger	Okt. 1774 - 1795
Wagenboomsrivier	Jacobus Scheepers	13.2.1765 - 1.10.1778
Twee Rivieren	Jacobus Scheepers	13.2.1765 - 7.1.1780
	Andries du Preez <i>Sy wed. vana</i>	7.1.1780 18.1.1786 - 16.1.1794
	Ockert Olivier	16.1.1794 - 1795
Elandsfontein	Eduard C. Hauman	11.4.1767 - 25.1.1780
	Hercules du Preez	25.1.1780 - 1795

BYLAE 3

DIE FAMILIES IN DIE LANGKLOOF EN DIE AANGRENSENDE KOUGAVALLEI GEDURENDE DIE AGTIENDE EEU¹

Afkortings:

*	: gebore
=	: gedoop
x	: getroud
xx	: hertroud
xxx	: opnuut getroud, ens.
++	: gesterf
Aank.	: Aankoms
bej.	: bejaard
omstr.	: omstreeks
d.v.	: dogter van
s.v.	: seun van-
b	: tweede geslag in Suid-Afrika
c	: derde geslag in Suid-Afrika, ens.
K	: van die Kaap

BARKHUYZEN

Jan Nicolaas Willem (Johann Nikolaus Wilhelm) Barkhuyzen of Barkhusen, v. Horn in Lippe, Duitsland. Aank. per Kievitsheuvel in 1765 as Soldaat. Later boerekneg, 1768 - 1776 in diens van Nicolaas Janse Van Rensburg, sy latere skoonvader. Lidmaatskapsertifikaat vanaf Schwalenberg, Duitsland, te Tulbagh ingehandig 1771. Burger

---

1. Die genealogiese gegewens is verkry uit: C.C. de Villiers en C. Pama: Geslagsregisters van ou Kaapse Families, 3 dele; J.A. Heese, en R.T.J. Lombard: Suid-Afrikaanse Geslagsregisters, 4 dele; J. Hoge, : Personalia of the Germans at the Cape 1652 - 1806, C.G. Botha: Die Kaapse Hugenote.

24.10.1776, X Paarl 8.11.1771 Jacomina (Jacquemina) Janse Van Rensburg = 7.4.1756, neem Keliko op ordonnansie 26.1.1782.

- b1 Nicolaas Jacobus, = 3.10.1772, x Swellendam 20.1.1801 Johanna Elisabeth Cronje, = 1784
- b2 Johannes Cornelis, = 5.11.1775, burger Swellendam, x 24.9.1797 Frederika Margaretha Johanna van Rensburg, = 1.2.1778, sy ma se suster
- b3 Alberta Catharina, = 24.8.1777
- b4 Simon Hendrik, = 2.10.1779, burger Swellendam, x Kaapstad 20.3.1803 Sara Johanna van Vuuren, wed van Cornelis Scheepers
- b5 Barbara Johanna, = 27.1.1782, x Swellendam Mei 1809 J.D. Herman
- b6 Jacomina Margaretha, = 5.10.1783
- b7 Anna Catharina, = 19.6.1785, x Kaapstad 20.3.1803 Christiaan van der Wat = 1773
- b8 Johan Nicolaas Willem (Wilhelm), = 20.4.1788, x Swellendam 17.4.1816 Aletta Sophia van Rensburg = 22.6.1800, sy niggie
- b9 Frederik Christoffel, = 8.11.1789, x Swellendam April 1811 Margaretha van Rooyen
- b10 Martha Catharina, = 6.11.1791, x November 1809 Nicolaas Cornelis van Huyssteen
- b11 Petrus Hendrik Carel, = 11.8.1793
- b12 Christina Jacomina, = 31.1.1796, x George 8.4.1821 Johannes Jurie de Jager
- b13 Johanna Petronella, = 24.9.1797

BASSON

Arnoldus Willemsz. Basson, v. Wesel, = Willibrordkirche 31.3.1647, ++ 1698, x Kaapstad 15.12.1699 Angela van Bengale, vrygestelde slavin van Abraham Gabbema (sekunde) en wed. van Domingo. Hy word reeds vermeld in die lidmaatregister van die Kaapse Kerk in 1665 en in die lys van vryburgers van 1666/7, en is die s. v. 'n Hollandse soldaat.

Wellem Baesson.

b3 Johannes, = 14.7.1675, x Zacharia Visser

c1 Arnoldus Johannes, = 26.2.1702, x Catharina Olivier, tante van
Ockert Olivier (Twee Rivieren)

d2 Andries, = 20.11.1729, ++ omstr.1770, neem Misgund op
lening 9.12.1765. Basson was ongetroud oorlede, en
het 'n insolvente boedel nagelaat.

BOTHA

Frederik (Friedrich). Hy teken sy naam *Both* in 1692, *Botha* in 1699.
Van Wangenheim, naby Gotha, Duitsland, * 4.3.1653, Aank. as soldaat in
1678. Sedert 1685 aangedui as burger van Stellenbosch, x 21.6.1717
Maria Kickers van Amsterdam.

b1 Theunis = 15.4.1686, x 15.12.1710 Maria Magdalena Snyman. (Uit sy
geslag spruit die latere Louis Botha, die eerste premier van
die Unie van Suid-Afrika) Theunis woon vanaf 7.9.1714 op
die plaas Eendracht Over de Breede Rivier, later Waaikraal.
Theunis was diaken van die Drakenstein-gemeente, heemraad
van Stellenbosch, kornet, later ritmeester van die
Stellenbosch milisie.

b4 Jacobus, = 24.8.1692, x 22.10.1713 Elsie (Elsje)Snyman, = 1.8.1697.
Keikoe in die Langkloof op lening, 7 Oktober 1760 tot 26
Januarie 1782

c1 Catharina, = 7.10.1714,; ++ Sept 1781, x 15.8.1728 Marthinus van
Staden, neef van M. van Staden van Wolwekraal, xx
Petrus Pienaar, broerskind van Jan Pienaar (Ganzekraal)

c2 Anna Margaretha, = 5.1.1716, ++ 1765, x 27.8.1730 J.Jansevan
Rensburg

c3 Jacobus, = 8.8.1717, x 26.4.1739 Sophia van Rooyen, suster van
Gerrit van Rooyen (Dieprivier)

c4 Johannes, = 5.3.1719

c5 Christoffel, = 21.7.1720

c6 Hans Jurgen, = 11.10.1722, burger Swellendam, x 27.2.1752
Barbara Paasen

c7 Frederik, = 27.8.1724

- c8 Elsie, = 6.10.1726, verkry De Vlucht en De Uithoek, twee leningsplase aan die Keurboomsrivier, x H.Potgieter, xx D. Lombard
- c9 Marthinus Christoffel, = 6.2.1729, x 9.10.1757 Sara Maria Barnard
- c10 Petrus, = 10.6.1731, x 21.8.1749 Catharina Potgieter; xx 16.8.1772 Anna Catharina Van Beulen, d.v. Jacobus van Beulen (van Beelen) van Schoonberg.

BREYTENBACH

Johan(n) Jacob Breitenbach van Wirsberg (Würzburg), Duitsland, Aank. 1738 as soldaat op *Casteel te Tilburg* Boerekneg 1739 - 1747. Burger 1746(7), ++ Swellendam 1786. Ganzekraal op lening 21.8.1760, x Paarl 3.12.1741 Maria Catharina Botha, wed. v. Pieter Bezuidenhout Toe hulle getroud is, het die weduwee 5 kinders tussen die ouderdom van 3 en 10 jaar gehad; xx 5.10.1749 Gerbrecht Bezuidenhout = 9.8.1733.

b1 Maria Magdalena, = 21.11.1751, x P.J. Booyens

b2 Jacob, = 21.1.1753, burger Swellendam, x 27.11.1791 Anna Maria Bester

b3 Johannes Bernardus, = 18.1.1756

b4 Hendrik, = 9.11.1757, burger Graaff-Reinet, x 18.3.1787 Catharina Elisabeth Scheepers, = 29.1.1769, d.v. Coenraad Scheepers, broer van Jacobus Scheepers (Twee Rivieren)

b5 Eva Catharina, = 11.2.1759, x A. van Tonderen

b6 Wynand, = 27.7.1760, burger Swellendam, x 5.5.1782 Cornelia van Tonderen; xx Kaapstad 27.4.1800 Susanna Nel, wed. van Phillipus du Plessis; xxx Kaapstad 12.2.1804 Hermina Catharina van Wyk

b7 Johannes Bernardus, = 5.5.1762

b8 Johannes Melchior, = 4.3.1764, burger Swellendam, x 3.10.1790
Johanna Gous; xx 8.11.1799 Johanna Bezuidenhout

b9 Lourentius, = 3.11.1765, burger Graaff-Reinet, x 31.1.1790 Anna le
Grange

b10 Gerbrecht Elisa, = 31.1.1768, x J.P. van Rensburg

b11 Johan Velde, = 18.2.1770

b12 Anna Johanna, = 19.1.1772, x N.J. van Rensburg

b13 Hester Geertruy, = 21.11.1773, x Reynier J. van Rensburg

b14 Joseph Cornelis, = 16.2.1777

BRITS

Hans Jacob Brits of Prits, v. Stein. Aank. 1682 as soldaat. Burger te Stellenbosch 1684, x Dina Willemse v. Mauritius. Sy is ook Dina Cornelisse, Dina Ockers en Dina Olivier genoem. Volgens Prof. J.M.L. Franken was sy die dogter van Ockert Cornelisz. Olivier. (Hoge, J.: Personalia of the Germans.... p. 48).

b7 Ockert, = 13.9.1705, x 11.11.1731 Catharina Pyl, weduwee van Willem Botha, 'n broer van Jacobus Botha (Keijkoe)

c2 Okkert, = 5.9.1734, x 16.4.1758 Johanna Gous, wed. v. Matthijs Strijdom, die vader van Matthijs Strijdom van Krakeelrivier. Hy neem die plaas Braamrivier in die Onder-Kouga op lening 17.10.1771 - 28.10.1786, xx Tulbagh 2.8.1786 Hester Catharina Oosthuizen

d1 Ockert, = 22.4.1759, burger Swellendam en Stellenbosch, x 26.10.1783 Aletta Catharina Heyns; xx 2.8.1786 Hester Catharina Oosthuizen

d2 Pieter, = 19.9.1762, burger Graaff-Reinet, x 12.11.1786 Magdalena Geertruy Scheepers

CAMPHER

Lourens (Lorenz) Campher (ook camfer en kamfer gespel) van "Morrouw" in Pommere, soldaat, burger Stellenbosch, boer op plaas *Murasie* by Koelenhof. Volgens Hoge was hy getroud met Ansela, K., maar volgens Moritz was haar van Hanselaar.

- b1 Cornelis, = 13.10.1686, x 7.1.1709 Dorothea Oelofse, tante van Johannes Oelofse van Louterwater. Sy het 'n onegte voordogter Anna Catharina, = 19.6.1707 wat op 2.1.1729 in die Paarl as Johanna Catharina Campher gedoop is, x Willem van Wyk

- c8 Roelof, = 2.7.1724, burger Swellendam, x 10.9.1752 Anna Elisabeth Janse van Vuuren = 9.11.1729, verkry Dieprivier 17 Februarie 1762 op lening, Doornrivier, 24 September 1765 en Ezeljagt op 22 Oktober 1776

- d1 Roelof, = 7.10.1753, burger Swellendam, x 5.3.1775 Susanna Minnaar, wed. v. Christiaan Schutte

- d2 Catharina Dorothea, = 29.9.1755, x Petrus Pienaar, Jan Pienaar van Ganzekraal se oudste broer, Pieter, se kleinseun

- d3 Johanna Sophia, = 26.3.1758, x 21.3.1773 Lucas Cornelius Janse. van Vuuren = 15.2.1754, 'n neef

- d4 Anna Elisabeth, = 26.2.1764, x 10.5.1778 Barend Lindeque, s.v. Petrus (Pieter) Lindeque van "de Uitvlugt" in die Bo-Langkloof, xx H. van Staden

- d5 Susanna Francina, = Kaapstad 10.3.1765. x 8.4.1781 Gerrit Thomas van Rooyen van Schoonberg; xx Johannes Jurgen Lindeque, s.v. Petrus (Pieter) Lindeque van "de Uitvlugt" in Bo-Langkloof

- d6 Cornelis Lourens, = 7.10.1770, x 13.3.1791 Catharina Botha, = 5.2.1775; xx 15.2.1795 Maria de Buys, kleindogter van Johannes de Buys (Ezeljagt)

DE VILLIERS

Pierre de Villiers, * 1657, ++ Picardie-La Br e, Paarl, 22.1.1720.

b2 Jean of Jan (Jan Pieter), * 28.6.1699, boer La Brie, Paarl; x 7.8.1735
Hester Mylius * 29.1.1713

c2 Jan (Jan Pieterz.), * 3.3.1739, ++ 10.9.1796, van 1759 - 1796
eienaar van Welgemoed, Stellenbosch; x 10.2.1759
Magdalena de Villiers, * 19.7.1739, ++ omstr. 1770, xx
6.1.1771 Johanna van Dyk, ++ 20.6.1794. (Hy was bekend
as Jan de Villiers, Jan Pieterz. Sien D.P. de Villiers: A
History of the De Villiers Family, p.50 - 51.) Neem
Klipheuwel op ordonnansie 21.11.1765

DROSKIE

Godfried Droskie (Drosky), v. Koningsbergen (K nigsberg), Oos-Pruise.
Aank. 1746 as soldaat. ++ 1777. Word oorgeplaas na Batavia, en kom in
1749 weer terug as korporaal, sersant 1752 - 1756. Burger 1757 in
Zwartland, later Swellendam. Kornet en adjudant van die burger-
dragonders van Swellendam, bedank in 1760 omdat ny hom in Kaapstad
wou vestig. Later terug op Swellendam en woon Op "Saris Rivier"
1771, Luitenant van die tweede kompanjie van die burger-dragonders,
bedank 1773 a.g.v. swak gesondheid, x Swartland 29.5.1757 Aletta van
Staden, wed. v. Jan Lombard; Aletta van Staden was die dogter van
Marthinus van Staden wat op die plaas "de dwars fontein geleegen
booven aan't eljnde van de Camnasieberg" gewoon het. Hy neem
Louterwater op lening vanaf 2 April 1768 tot 16 Nov. 1773.

b1 Catharina Dorothea, * 8.3.1761, x 1.12.1782 Johan Friedrich Hesse v.
Groszengottern; xx Kaapstad 10.6.1791 Mattheus Christiaan
Bantjes

b2 Marthinus Godfried, * 13.12.1767, burger Swellendam, x 15.5.1785
Anna van der Merwe, wed. v. Hendrik le Roux

DU BUIS

Jean du Buis (of de Buijs) * 6.9.1670, † Guines, Frankryk 14.9.1670 van Calais in Frankr. k. Aank. 1688 as Franse vlugteling op die skip "Oosterlandt". Landbouer, † Sara Jacob v. Calais.

b3 Jean (Jan de Buis de oude), * 9.10.1709, †† voor 1780, † 8.10.1730 Louisa (Elsie) Hof(f)man, d.v. JohannesHof(f)man v. Langenberg en Maria Louisz. K. † 16.12.1710

c1 Johannes (Jan de Buis de jonge), † 1.1.(4)1731, †† Sept.1769, burger Swellendam, † 9.1.1752 Christina Scheepers † 5.12.1722, wed. D. Minne, tante van Jacobus Scheepers van Twee Rivieren. Verkry Ezeljagt op lening, 25 Maart 1762

d1 Johannes, † 3.2.1754, †† Ezeljagt 14.11.1840, † 20.11.1774 Maria Pienaar, † 21.1.1753 d.v. Jan Pienaar van Ganzekraal. Verkry Opkomst op lening April 1780

e1 Christina Catharina, † 23.6.1776, † H.C.J. van Rensburg

e2 Johanna Elizabeth, * 3.5.1778, † 26.4.1778, † G. van Rooyen

e3 Maria, † 17.10.1779, † C.L. Campher

d2 Elsie, † 13.6.1756

d3 Christina Elizabeth, † 11.2.1755(9)

d4 Coenraad, die bekende rondswerwer, † 24.10.1762 en Maria van der Ros (Van der Horst) bej. † Swartland 20.11.1815; † Swellendam 7.12.1812 Elizabeth ('n swart vrou) * 1782 † Swellendam 5.1.1811 (eerste huwelik tussen 'n Blanke en 'n Swart vrou)

Sy kinders by Maria, K. was:

e1 Maria Magdalena † 25.3.1807("na voorafgaande belijdenis")

e2 Elisabeth, * 1782, = 5.12.1812

e3 Johannes, * 29.9.1794, = 31.5.1807

e4 Georg Frederik, = 31.5.1807 ("na voorafgaande
belijdenis")

e5 Aletta, * 1.7.1795, = 26.3.1810

e6 Elisabeth "een bejaarde dogter", = 26.3.1810
("na ged. belijdenis")

e7 Petrus, * 1798, = 5.12.1812

e8 Eliza, * 17.10.1805, = 5.7.1809

*Coenraad xx Swellendam 7.12.1812 Elizabeth,
"geboren in het land v.d. Makinas achter
de Tamboekis". Hy het dan al twee kinders
by haar, naamlik:*

e9 Gabriël, * 17.9.1808, = 24.11.1808

e10 Michiel, * 31.1.1812, = 25.6.1812

Ander kinders van Coenraad was:

e11 Doris

e12 Jan

e13 Baba

e14 Coenraad Willem, x 8.1.1811 x Catharina Dorothea
Meyering.

d5 Frederik Petrus, = 3.1.1768

c2 Sara, = 7.12.1732 x J. Laas

c3 Maria, = 20.11.1735

- c4 Jacobus, = 17.11.1737, ++ 22.11.1826 x 5.5.1759 Catharina Pienaar = 11.8.1743, d.v. Jan Pienaar van Ganzekraal. Verkry Eenzaamheid op lening, Januarie 1762, en Opkomst Mei 1772
- c5 Pieter, = 2.8.1741
- c6 Maria Elizabeth, = 19.5.1743, x J. van Rensburg
- c7 Susanna Johanna, = 20.2.1746, ++ Swellendam 26.1.1825, x H.B. van der Schyff wat Opkomst op lening neem, Februarie 1775, xx J. W. Malan

DU PREEZ

Hercule des Pres of du Pré, van Kortryk, Franse vlugteling, Aank. 1688 op die skip "Schelde".

b1 Phillipe, x Elisabeth Prévot

c10 Hercules, = 21.1.1720, burger Drakenstein, x 1.10.1740 Johanna de Maker, wed. van Louis Swart

d1 Andries * 1741 (Schutte, G.J. e.a. (reds.): Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel..., p.55, voetr. 62.) x omstr. 1757 Hester Ferreira = 18.6.1741, suster van P.H.Ferreira van Misgund, verkry Twee Rivieren op lening 7 Januarie 1780

e1 Hercules = omstr. 1758, burger Swellendam, x 18.4.1779 Johanna Dorothea Strijdom = 12.1.1755, 'n suster van Matthijs Strijdom van Krakeelrivier, verkry Elandsfontein op lening 25 Januarie 1780, xx 22.11.1795 Hester Petronella Heyns, = 19.11.1775, d.v. Ockert Heyns van Groot Doornrivier in Cannaland

f1 Andries Stephanus, - 4.2.1781, burger Swellendam, x 3.1.1802 Magdalena Josina Strydom, = 30.10.1785, dogter v. Matthijs Strijdom van Krakeelrivier, sy niggie

- f2 Johanna Dorothea, = 17.11.1782, x
7.10.1798 Andries Stephanus
Strydom, = 1.4.1776, burger
Swellendam, seun van Matthijs
Strijdom van Krakeelrivier, haar
neef
- f3 Hester Magdalena, = 17.11.1782, x Febr.
1809 Hendrik Jacobus Olivier, 'n
broerskind van Ockert Olivier
van Twee Rivieren
- f4 Matthijs, = 28.10.1787, x Febr. 1809
Dirkje Olivier, = 25.1.1788,
broerskind van Ockert Olivier
van Twee Rivieren
- f5 Anna Elizabeth, = 16.5.1790, x 5.10.1806
Ockert Johannes Olivier, =
13.4.1783, broerskind van Ockert
Olivier van Twee Rivieren
- f6 Martha Maria, = 6.4.1792, x Febr. 1809
Johan Christoffel Olivier, =
8.4.1792, broerskind van Ockert
Olivier van Twee Rivieren
- f7 Catharina Elizabeth, = 13.2.1797, x
George 5.9.1813 Hendrik Wilhelm
Lategan = 22.8.1790
- f8 Hercules Salomon, = 25.9.1798
- f9 Ockert, = 21.12.1801, ++ Uniondale
14.2.1883
- f10 Ignatius Petrus, = 9.10.1803
- f11 Johannes Theodorus, = 5.11.1805
- e2 Ignatius Petrus, = 14.9.1760, burger Swellendam,
x Catharina Aletta Ferreira = 19.1.1766,
d.v. P.H. Ferreira van Misgund; xx
18.11.1804 Anna Catharina van Vuuren
- e3 Salomon, = 3.10.1762, burger Graaff-Reinet, x
16.11.1788 Magdalena Oosthuyzen

- e4 Andries, * 4.11.1764, burger Graaff-Reinet x
2.12.1787 Sara Catharina Oelofse *
11.9.1774, d.v. Johannes Oelofse van
Louterwater
- e5 Martha Maria, * 12.10.1766, x 10.3.1783 Hendrik
Jeremias de Bruyn * 4.2.1759
- e6 Dorothea Maria, * 11.12.1768, x Jan Philip
Hartman * 17.6.1753
- e7 Sara Jacoba, * 4.11.1770
- e8 Stephanus Johannes, * 3.10.1772 (2.10.1772
volgens K.A., G1, 8/4, p.160) burger
Swellendam, x 1.5.1796 Adriana Josina
Holtshausen * 16.4.1780
- e9 Johannes, * 9.10.1774
- e10 Hester Elisabeth, * 13.10.1776, x 22.3.1795 Petrus
Johannes Terblans * 20.1.1773
- e11 Susanna Magdalena, * 18.3. 1781, x 22.11.1801
Cornelis Johannes Botha, * 21.1.1778,
agterkleinkind van Jacobus Botha(Keijkoe)
- e12 Johanna Catharina, * 20.4.1783, x 15.1.1804
Anthonie Michiel Muller * 24.1.1779

FERREIRA

Ignatio Leopold (Ignatius) Ferreira * Portugal c. 1696 Het na Suid-Afrika gekom op die Engelse skip *Chandos* wat tydens'n hewige storm in die nag tussen 16 en 17 Junie 1722 op die Tafelbaaise strand gedryf is. Hy het hier gebly en as soldaat in diens van die V.O.C. getree, en word burger in 1737. Later het hy die plaas "De Hartebeest Kuil" oor die Gouritsrivier op lening, en in 1748 versoek hy om dit in eiendom te kry, ++ 24.5.1772 op "over de Berg", x Stellenbosch 6.11.1735 Martha

Terblans of Terblanche. Die eerste twee kinders is voor die huwelik gebore.

b1 Maria Magdalena, = Paarl 30.8.1733, x 21.11.1751 Frans Haarhof = 18.3.1725; xx 18.4.1762 George Friedrich Rautenbach

b2..Jan Leopold, = Paarl 17.4.1735

b3 Petrus Hendrik, = Paarl 5.8.1736, burger Swellendam, x 28.12.1760 Catharina Maria van Staden = 12.4.1739,, d.v. Marthinus van Staden, 'n broerskind van M. van Staden van Wolwekraal; xx 23.1.1780 Martha Johanna Muller * 3.10.1760, ('n jonger suster van sy broer, Stephanus, se vrou) verkry Misgund op lening 11.1.1771, asook Klipheuwel 9.4.1770 - 16.2.1775

c1 Martha Maria, = Kaapstad 8.5.1763, x 22.10.1780 Theodorus Potgieter, = 21.10.1753

c2 Catharina Aletta, = Kaapstad 19.1.1766, x 8.4.1781 Ignatius Petrus du Preez, = 14.9.1760, s.v. Andries du Preez van Twee Rivieren

c3 Susanna Elizabeth, = Paarl 6.3.1768, x 17.11.1785 Ignatius Petrus Ferreira, 16.2.1766, s.v. Thomas Ignatius Ferreira, broer van P.H. Ferreira, haar neef

c4 Petrus Hendrik, * 10.11.1769, = Kaapstad 8.4.1770, burger Swellendam, woon op Elandsfontein, +: Langkloof 28.3.1839, x Martha Johanna Ferreira ("Kwaade Martha van die Swarte Ommegang") = 25.10.1772, d.v. Thomas Ignatius Ferreira, broer van P.H. Ferreira, sy niggie

c5 Hester, = Kaapstad 16.2.1772 x 19.4.1789 veldkornet C. Rademeyer = 3.9.1766, geen kinders

c6 Margaretha Jacomina, = Kaapstad 16.2.1772

c7 Ignatius Marthinus, = Kaapstad 13.3.1773, ++ 24.10.1820

c8 Marthinus Jacobus, = 2.4. 1779, woon aan Kromrivier, x 26.5.1799 Martha Magdalena Prinsloo = 9.6.1782, 'n kleindogter van Nicolaas Prinsloo van Wolwekraal; xx George 19.12.1813 Johanna Jacoba du Preez; xxx Uitenhage 1.5.1825 Louisa Fredrika Fourie; xxxx 20.8.1835 Margaretha Albertha van Niekerk

c9 Adriana Susanna, = 18.3.1781, ++ 9.7.1836 x 4.3.1798 Matthijs Zondagh = omstr. 1769, ++ 9.7.1836 Avontuur, s.v. Matthijs Zondagh van Avontuur

b4 Martha Jacoba, = 22.2.1738, x 30.10.1758 Gerrit van Rooyen = 4.2.1732

- b5 Hester, = Paarl 18.6.1741, x 16.7.1786 Andries du Preez; xx 16.7.1786
Johan Jacob Kritzing
- b6 Thomas Ignatius, = Paarl 17.11.1743, burger Swellendam, x 21.10.1764
Maria Dorothea Marx = 3.4.1746, verkry op 24 November 1774
Jagersbosch in die vallei van die Kromrivier op lening
- b7 Stephanus, = Paarl 20.2.1746, burger Swellendam, x 3.3.1765 Jacomina
Aletta Muller = 25.7.1750, verkry Klipheuvel op lening 16
Februarie 1775
- c1 Ignatius Marthinus, = 1.3.1767, burger Swellendam, woon 1814 in
die Langkloof, x 14.5.1786 Margaretha Louisa van Niekerk
= 4.9.1763, d.v. Pieter Cornelis van Niekerk van
Onverwagt, xx 6.3.1796 Margaretha Maria Charlotte
Schutte
- c2 Anthonie Michiel, = 20.11.1768, burger Swellendam, x 23.11.1794
Petronella Meyer
- c3 Adriana Maria, = 6.10.1771, x 14.5.1786 Johannes J. Kock, =
17.10.1762, burger Swellendam
- c4 Stephanus, = 24.1.1773, woon in die Langkloof 1818, x 12.10.1794
Christina Elisabeth van Niekerk = 4.6.1779, d.v. Pieter
Cornelis van Niekerk van Onverwagt
- c5 Martha (Margaretha)Jacoba, = 6.11.1774, ++George 31.1.1821, x
12.6.1791 C. Rademeyer = 3.9.1766
- c6 Jacomina Angenesia, = 12.1.1777, ++ 9.10.1859, x 12.10.1794
Gerhardus Lourens van Niekerk s.v. P.C. van Niekerk
van Onzer
- b8 Salomon, = Paarl 23.2.1749, burger Swellendam, x 23.2.1772 Sara
(Susanna) Elisabeth Muller = Sept. 1754; xx 18.2.1781
Magdalena Lindeque = 17.1.1762, d.v. Petrus (Pieter) Lindeque
van "de Uijtvlugt" aan die Keurboomsrivier, verkry 14 Maart
1781 die plaas "de klein rivier" in die Bo-Kouga op lening
- (Volgens Heese en Lombard is Aletta Catharina wat in C.C.de
Villiers en C.Pama aangegee word as 'n dogter van Salomon
Ferreira eintlik Aletta Catharina Ferryn = 1.10.1747 wat
getroud was met Ernst Frederik Wepener en Jan Joost
Steenberg. Sy was xxx 22.4.1792 Casper Leopold Dunkel.)
- b9 Ignatius Wilhelmus, = Paarl 17.10.1751, burger Swellendam, x
5.3.1775 Aletta van Staden, = 22.2.1756, d.v. Marthinus van
Staden van Wolwekraal
- b10 Susanna Elizabeth, = 19.8.1754, x 18.3.1770 Cornelis Johannes Muller
* 10.9.1748.

HAUMANN

Eduard Christia(a)n Hauman(n), v. Riga. Aank. 1745, soldaat op die skip "Vreeland" Burger 1746, chirurgyn op Drakenstein, ++ 24.4.1782 op sy plaas *Simon Valleij*, Drakenstein, x 3.8.1749 Susanna Talleffer; xx 3.12.1752 Susanna Marais; xxx 7.6.1761 Maria Rossouw; xxxx 8.2.1767 Helena Catharina Krugel. Het Elandsfontein op lening gehad vanaf 11 April 1767 tot 25 Januarie 1780.

b1 Pieter Eduard = 2.4.1752, koop die plaas La Bri in 1774, ++ 11.10.1830, x 5.11.1775 Magdalena Möller

b2 Maria Elizabeth = 30.6.1754, x H. van der Merwe; xx 14.12.1783 Johan Godfried Kock; xxx Jacobus Conradie

b3 Eduard Christiaan = 6.3.1763

b4 'n Kind * 14.7.1766 ++ enkele ure na geboorte en saam met sy moeder begrawe

HELBECK/HELBEK

Jacob Michiel Helbeck, v. Aalborg, x 17.10.1773 Land van Waveren Christina Scheepers = 5.12.1722, wat drie vorige huwelike gehad het, nl met Dirk Minnie v. Pakenborn, 'n soldaat H.O.I.K., Johannes de Buys en Jacob Senekal. Vanaf 7.7.1774 - 4.3.1775 betaal hy die rekognisie van Ezeliagt.

HEYNS

Paul Heyns van Leipzig, * 1655. Sedert 1679 in diens van die V.O.C.,

sersant 1693, later burger, x 23.9.1696 Maria Schalk van der Merwe (Volgens Hoge was sy Maria Schalk, 'n onegte kind van Willem Schalk van der Merwe en 'n V.O.C.-slavin); xx 27.2.1701 Maria Losee (Lozee), K.

b5 Michiel Africanus, * 26.3.1697, x 22.9.1720 Aletta Olivier

c1 Maria, = 10.10.1723

c2 Aletta, = 30.9.1725, x 26.4.1750 Hendrik Cornelis van Niekerk = 6.3.1729, 'n neef van P.C. van Niekerk en vader van Johannes van Niekerk van De Hoop

c3 Paul, = 10.10.1728

c4 Ockert, = 18.2.1731, x 16.9.1756 Catharina Elisabeth Heydeman = 3.10.1739. Verkry "de groote doorn rivier" onder Cannalandshoogte op lening 6.2.1766

d1 Michiel, = 1.1.1758, gebreklik. 25 Julie 1815 stel hy sy testament op en bemaak alles aan sy ouers omdat "...ik ongetrouw bin en gebrekkig bin." (MOOC Testamente 7/1/65, no. 59)

c5 Michiel, = 17.7.1735 ++ 1776 (selfmoord), x 29.1.1764 Margaretha Heydeman = 29.7.1742, verkry Welgelegen op lening. (Ockert en Michiel Heyns was met die enigste twee kinders van Johan Dirk Heydeman en Aletta Nobel getroud.)

d1 Aletta Catharina, = 5.2.1765, x 26.10.1783 Ockert Brits = 22.4.1759, s.v. Ockert Brits en Johanna Gous van Braamrivier

d2 Margaretha Aletta, = 14.12. 1766, x 4.11.1787 Ockert Olivier van Twee Rivieren

d3 Maria * 14.6.1768, = 16.4.1769, x Kaapstad 4.11.1787 Johan Andries (Andreas) Kritzinger van Onzer

d4 Michiel, = 14.4.1771, burger Swellendam, x 19.4.1795 Engela Jacoba Sondagh = 31.12.1775, d.v. Matthijs Zondagh van Avontuur

d5 Jan Dirk, = 24.12.1773, x George 6.12.1818 Catharina Hermina de Jager; xx 3.6.1821 Martha Maria Magdalena Scheepers = 23.12.1803

d6 Catharina Elizabeth, = 14.1.1776

c6 Maria, * 24.2.1700

KRITZINGER (KRETZINGER)

Johan(n) Andries (Andreas) Kritzinger van Besigheim, Duitsland, * 1.11.1752, Aank. 1776. Kneg by broer, 1789 lid van die Lutherse Kerk, ++ 7.11.1833. x Kaapstad 4.11.1787 Maria Heyns, * 14.6.1768, d.v. Michiel Heyns van Welgelegen, neem Onzer op ordonnansie Oktober 1794, ++ 7.11.1833 te Waboomsrivier, Langkloof.

b1 Johan Hendrik, * 1786, ++ 29.12.1869, x op George 2.2.1817 Susanna Magdalena van Rooyen, 'n kleindogter van Gerrit van Rooyen van Dieprivier

b2 Margaretha Aletta, = Kaapstad 7.4.1791, x Swellendam Febr. 1809 Izaak Meyer

b3 Elizabeth Catharina, = 2.12.1792, x op George 4.8.1816 Gerrit van Rooyen, kleinseun van Gerrit van Rooyen van Dieprivier

b4 Johan Andries, * 22.11.1795 = Lutherse Kerk 1795, ++ 27.2.1860 op Wagenboomsrivier, x op Uitenhage 27.8.1826 Catharina Regina Prinsloo, kleindogter van Nicolaas Prinsloo van Wolwekraal

b5 Maria Magdalena, = Stellenbosch 9.3.1798, Hermanus Potgieter; xx J.G. de la Harpe

b6 Aletta Johanna, = Swellendam 26.2.1800, ++ op De Hoop, 26.8.1838, x op George met Matthijs Hendrik Heyns, kleinseun van Michiel Heyns van Ongelegen.

b7 Michiel, = Swellendam 16.10.1803

b8 Johan Jacob, * 19.6.1804, ++ 6.11.1876 op Somersetsgift, Langkloof x op George 6.9.1929 Helena Charlotta Strijdom, 'n kleindogter van Matthijs Strydom van Krakeelrivier

b9 Anna Elizabeth * 8.11.1806, = Swellendam 3.5.1807, ++ 13.1.1880, x Johan Daniël Wilhelm Strijdom, kleinseun van Matthijs Strijdom van Krakeelrivier

b10 Engela Jacoba * 19.10.1808, = Swellendam 5.1.1809, x Herklaas du Preez

MINNE/MINNIE/MENNEN

Dirk Minnie v. Paderborn. Aank. 1741 as soldaat, burger 1748, woon op Stellenbosch, x (as wewenaar) Paarl 2.6.1743 Christina Sceepers.

b1 Anna Christina, = 2.7.1743, x Bartel Pietersen, v. Randers

b3 Geertruy, = 26.3.1747, x 27.8.1769 David Senekal

b5 Theodorus Cornelis, x Susanna Johanna van Vuuren; xx Susanna Cordier. Neem Kleinrivier aan die Kouga op lening 29 Maart 1783 - 29 April 1784

c1 Christina Susanna, = 12.12.1779, x 1.11.1795 Johannes Hendrik (Hendricus) Scheepers, burger Swellendam

c2 Theodorus Cornelis, = 19.5.1782, x Graaff-Reinet 13.1.1811 Maria Dorothea Ferreira; xx George 26.9.1837 Maria Susanna Elisabeth Oelofse

c3 Frederica Christina, = 18.1.1784

c4 Susanna Elisabeth, = 5.10.1787, x Gerrit Thomas van Rooyen

c5 Anna Maria, = 24.10.1790

c6 Geertruida Sophia, = 27.10.1793, x George 1813 Ignatius Stephanus Ferreira

OELOFSE

Andries Oelofse van Christiania (Oslo), Noorweë. Aank. 1668, x 14.4.1690 Sara van Gyselen.

b3 Dorothea, = omstr. 1695, x Cornelis Campher

- b8 Roelof, * omstreeks 1708, burger Drakenstein, x 15.8.1728 Sara Cordier * 28.1.1713.
- c1 Johanna, * 8.10.1730, x 9.10.1746 Johannes van Vuuren
- c2 Sara Margaretha, * 31.7.1735
- c3 Johannes, * 1.4.1741, x omstr. 1767 Johanna Roy * 5.4.1749, verkry Klipdrif/Louterwater 10 September 1774 en 12 Junie 1777 op lening
- d1 Maria Elizabeth, * 5.11.1769, x 3.10.1773 Hendrik Christiaan Ras
- d2 Roelof Jacobus, * 1.3.1772
- d3 Sara Catharina, * 11.9.1774, x 2.12.1787 Andries du Preez s.v. Andries du Preez van Twee Rivieren
- d4 Roelof Johannes, * 8.6.1777, burger Swellendam, x 15.4.1798 Magdalena Oosthuizen
- d5 Marthinus Andries, * 21.2.1779, burger Swellendam, x 30.12.1804 sy niggie Aletta Petronella Oelofse, d.v. Andries Oelofse, broer van Johannes Oelofse van Louterwater

OLIVIER

Hendrik Corneliszoon Olivier van Ouwerkerk, Nederland, burger, ++ 1701, x 30.5.1677 Beatrix Gysberta Verwey van Woerden Nederland.

- b3 Jan, * 7.11.1683, x 18.4.1717 Helena Burger
- c5 Ockert, * 10.8.1727, burger Drakenstein, x 19.5.1755 Dirkje Olivier
- d3 Ockert, * 22.2.1761, burger Swellendam, x 4.11.1787 Margaretha Aletta Heyns * 14.12.1766, tweede d.v. Michiel Heyns van Welgelegen, neem Twee Rivieren op ordonnansie 28 Maart 1794

- e1 Dirkje, * 10.4.1789, x 7.12.1806 op Swellendam
met Johannes Petrus Strijdom, s.v.
Matthijs Strijdom van Krakeelrivier

- e2 Michiel, * 12.5.1791, ++ 18.3.1847 op Twee
Rivieren, x 8.4.1821 op George met
Magdalena Josina Strydom, kleindogter van
Matthijs Strijdom van Krakeelrivier

- e3 Margaretha Aletta, * 29.10.1793,++ 8.7.1850 op
Krakeelrivier, x op George 7.8.1825 met
Hercules Tobias Strydom, s.v. Matthijs
Strijdom van Krakeelrivier

- e4 Ockert, * 30.1.1801,++ 5.6.1860 op Twee Rivieren,
x 2.5.1824 op Uitenhage met Anna
Catharina Strijdom, kleindogter van
Matthijs Strijdom

OOSTHUYZEN

Johannes Oosthuyzen of Oosthuisen, v. Weerl. 1691 burger Drakenstein,
x Johanna Maartens van Grypskerk.

b7 Jacobus, = 22.11.1722, burger Swellendam, x 10.4.1749 Dina Carolina
Brits, Ockert Brits se suster, neem op 28.10.1786 die plaas
Braamrivier op ordonnansie, dieselfde dag wat Ockert Brits
dit opsê

c2 Johannes Jacobus, = 7.1.1753, burger Swellendam, x 30.4.1780
Johanna Jonker, wed. v. Willem Landman; xx Catharina
Gesina Cous. Hy neem 'n maand na sy vader die plaas
Braamrivier op lening en daar word spesieiek gemeld dat
dit die plaas van Ockert Brits, Ockertz. was

PIENAAR

Jacques Pinard, * 1665, afkomstig van La Beauce of Pays Chartrain,
Frankryk, timmerman. As Franse vlugteling in 1688 uitgekóm op die
Voorschoten.

b7 Jan * omstr. 1712, burger Drakenstein, x 27.3.1740 Catharina Botha
 * 25.1.1722, broerskind van die grootwildjagter, Jacobus
 Botha, verkry Ganze kraal op lening 28.1.1762

c1 Abel, * 17.12.1741

c2 Catharina, * 11.8.1743, x 5.5.1759 Jacobus du Buis van
 Eenzaamheid

c3 Johannes, * 13.6.1745

c4 Martha, * 17.3.1748

c5 Hester, * 29.11.1750

c6 Maria, * 21.1.1753, x 20.11.1774 Johannes du Buis, s.v.
 Johannes du Buis van Ezeljagt

c7 Jacoba, * 13.6.1756

c8 Jacobus, * 9.11.1757

c9 Willem Frederik, * 7.12.1760

c10 Anna Abigael, * 3.6.1764

b8 Salomon, burger Drakenstein, x 1.9.1743 Sara Oosthuyzen

c1 Salomon, * 3.10.1744, burger Swellendam, x 6.10.1765 Johanna
 Catharina Bouwer. Neem Uitvlugt in die Onder-Kouga
 op ordonnansie 4.9.1770 - 20.5.1784

PIETERSEN

Barthold Pietersen, v. Randers, burger Swellendam, x 29.3.1761 Anna
 Christina Minne, die oudste suster van Theodorus Minnie wat
 Kleinrivier aan die Kouga en Wagenboomsrivier op lening gehad het.
 Hy het "de drie fonteynen gel. in de Couga" op lening gehad,
 28.10.1774 - 13.12.1777.

b1 Maria Magdalena, * 25.3.1764, x Adam Johannes Reyneke

b2 Johannes Theodorus, * 26.10.1766, x 3.12.1797 Anna Maria
 Bezuidenhout

b3 Pieter, * 11.12.1768

b4 Jacobus David, * 24.3.1771, burger Stellenbosch, x 12.2.1792
Elisabeth Magdalena van Rensburg

b5 Ferdinandus Albertus, * 25.4.1773, burger Swellendam, x 4.3.1798
Johanna Helena Josina Meyer

b6 Frederik, * 25.4.1773, x 17.7.1796 Johanna Elisabeth Smit

b7 Christina, * 23.4.1775, x Michiel Hillegert van Rensburg

PRINSLOO

Adriaan Gerrits Prinsloo, v. Tergouw (Gouda), x Alida Claasen, v.
Ameyde.

b2 Nicolaas, * 11.8.1686, x Petronella van Staden, 'n tante van
Marthinus van Staden van Wolwekraal

c6 Nicolaas, * 24.10.1723, burger Swellendam, x 16.2.1751 Sara
Cordier * 28.1.1713,, wed. v. Roelof Oelofse. Neem
Wolwekraal op lening 6.3.1765

d1 Nicolaas, * 22.10.1752, burger Stellenbosch, x 4.5.1777
Hester van Staden * 13.4.1760, d.v. Marthinus van
Staden die latere bewoner van Wolwekraal

d2 Joachim, * 7.7.1754, burger Swellendam, x 1.9.1782 Aletta
van Staden

d3 Marthinus, * 28.5.1756, burger Swellendam, x 25.8.1776
Anna Helena Haarhof

d4 Petronella Maria, * 12.11.1758

SCHEEPERS

Coenraad Scheepers van Gelderland, Aank. 1699 of 1700 met sy vrou Teuntje Gysberts en hul seun Jacob. Landbouer te Drakenstein op die plaas "De Liefde" langs die Breederivier; xx 13.3.1712 Maria Botha, d.v. die stamvader Friedrich Botha.

b2 Gerrit, = 5.9.1700, x c.1723 Susanna Bruwel. Landtogganger 1737

c1 Jacobus, = 21.1.1725, burger Stellenbosch, x 23.5.1755 Maria Elisabeth van Wyk = 26.7.1733, xx 25.11.1770 Sara Delpont = 9.1.1729, weduwee van Hendrik Josephus Strijdom, verkry op 13.2.1765 Wagenboomsrivier, de Drie Fonteynen en Twee Rivieren op lening

d1 Susanna, = 20.3.1757, x 10.4.1774 Johannes Strijdom, = 22.4.1753, burger Stellenbosch

d2 Gerrit, = 1.3.1761, burger Graaff-Reinet, x 14.10.1781 Helena Dorothea d4 Maria Elizabeth, = 26.8.1764, x 17.6.1781 Hendrik Josephus Strijdom

d5 Anna Sophia, = 23.11.1766, x 14.12.1783 Nicolaas Jacobus Oosthuyzen

c2 Susanna, = 8.9.1726, x Cornelis Vermaak van Drakenstein

c3 Coenraad, = Swellendam 7.11.1728, burger Swellendam, x 24.4.1763 Elsje Oosthuyzen van Drakenstein, xx 12.10.1788 Maria van Belen

c4 Gerrit, = 7.11.1734, burger Swellendam, x 9.5.1762 Susanna Elisabeth van Leeuwen, 25.10.1764 "veldkorporaal" in die Langkloof. Sy leningsplase in die oostelike hoek van Cannaland

c5 Gerrit Stephanus, = 6.10.1737

c6 Stephanus, = 3.4.1740, x 3.11.1766 Maria Elisabeth van Vuuren

c7 Geertruy Magdalena, = 9.9.1702, x 14.5.1758 Johannes Strijdom, burger Stellenbosch

c8 Johannes, = 7.3.1745, x 21.5.1769 Martha van Schalkwyk, xx 6.9.1795 Catharina Elizabeth van der Westhuyzen, wed van Gabriel le Roux

c9 Hester Toonlanetta, = 22.2.1750

SENEKAL

David Sénécal, v. Dieppe, in Normandië, Franse vlugteling, uitgekom 1688 op die skip die Zuid-Beveland, landbouer, ++ 16.7.1746, x voor 1694 Marie Madeleine du Puy of du Pius, v. Parys.

b1 David, = 16.10.1695, burger Drakenstein, ++ Swellendam, "aan't Hoop Revier" 1769, x 30.11.1732 Maria Bruère

c1 David, = 3.10.1733, x 27.8.1769 Geertruy Minnie

c2 Jacob, = omstr.1735, ++ omstr. 1772/3, x 27.5.1770 Christina Scheepers = 5.12.1722, wed. v. Johannes de Buys. Vanaf 7 November 1771 betaal hy die rekognisie van die plaas Ezelagt, en vanaf 15.2.1772 betaal hy rekognisie vir Brandhoek aan die Kouga

STRIJDOM

Joost Strijdom van Nederland, Aank. voor 1686, skoenmaker, x Maria Ras, xx Susanna Groen v. Nederland.

b3 Matthijs, = 4.6.1690, x 14.6.1711 Elisabeth Nortje

c2 Matthijs, = 14.10.1714, burger Drakenstein, x 11.10.1739 Johanna Gous

d1 Matthijs, = 16.6.1741, x 5.5.1765 Magdalena Josina Pretorius = 20.10.1748, bekom Krakeelrivier 1.11.1770

e1 Matthijs, = omstreeks 1767, x 5.2.1792 Elsie (Elsje) van Staden, d.v. Marthinus van Staden v. "de dwars fonteyn" in die Kammanassieberge

e2 Wessel Johannes, = 26.2.1769, burger Swellendam, 12.2.1797 Anna Catharina Kuun

e3 Pieter, = 15.3.1772, burger Swellendam, x 9.3.1800 Elisabeth Agatha Meyer

- e4 Andries Stephanus, = 1.4.1774, burger
Swellendam, x 7.10.1798 Johanna Dorothea
du Preez, d.v. Hercules du Preez van
Elandsfontein
- e5 Daniël Jacobus, = 4.10.1776, ++ Krakeelrivier,
7.2.1852, x 8.2.1801 Helena Charlotta Kuun
- e6 Marthinus Lourens, = 7.2.1779
- e7 Johanna Magdalena, = 12.8.1781, x Wessel Vosloo
- e8 Johannes Petrus, = 12.10.1783,++ Krakeelrivier,
11.8.1840, x Swellendam 7.12.1806 met
Dirkje Olivier, oudste dogter van Ockert
Olivier van Twee Rivieren
- e9 Magdalena Josina, = 30.10.1785, x 3.1.1802
Andries Stephanus du Preez s.v. Hercules
du Preez van Elandafontein
- e10 Anna Elisabeth, = 2.3.1788, Johan Daniël Wilhelm
Kuun.
- e11 Hercules Tobias, * 5.11.1789,++ Krakeelrivier
21.12.1848 x op George met Margaretha
Aletta Olivier, tweede dogter van Ockert
Olivier van Twee Rivieren.
- e12 Barend Wilhelm Julius, = 30.11.1794, ++
Krakeelrivier 26.3.1855, x Susanna Dorothea
Human = 2.4.1809

VAN AARDE (VAN AARDEN)

Hendrik van Aarde v. Antwerpen, x Susanna Mouton.

b3 Jacobus, = 23.5.1728, ongetroud, ++ voor 1772, neem Krakeelrivier op
ordonnansie, 13.2.1766

VAN BEULEN (BEELEN/BELEN)

Jan Jans van Beulen (of van Belen, oorspr. von Böllen) van Dithmarschen. Staljong 1712. Koetsier 1713 - 1718. Burger 1719, x 26.11.1719 Anna van der Heyde, K.

b2 Jacobus, = 3.5.1716, x Paarl 17.9.1741 Susanna Plenaar = omstr. 1724, 'n broerskind van Jan Plenaar van Ganzekraal. Neem op 1.10.1772 "de Schoonberg" op ordonnansie

c1 Johanna, = 21.10.1742, x 24.3.1765 Hermanus Pietersen = 24.5.1739

c2 Jacobus, = 15.11.1744

c3 Anna Catharina, = 4.9.1746, x 16.8.1772 Petrus (Pieter) Botha, s.v. Jacobus Botha(Keljkoe); xx Ernst Jacob Stengel van Hohenhaslach in Wurtemberg, Duitsland

c4 Maria Elizabeth, = 30.3.1749, x 12.10.1788 Coenraad Scheepers broer van Jacobus Scheepers van Twee Rivieren.

c5 Pieter, = 24.6.1751

c6 Susanna, = 7.4.1754, x 24.12.1749 Gerrit (Gerhardus) Oosthuyzen = 18.8.1748

c7 Hester, = 14.11.1756, x 8.5.1774 Jan Hendrik Oosthuyzen = 8.5.1746

c8 Petrus Johannes, = 11.2.1759, x Johanna Magdalena Scheepers, = 9.10.1774, d.v. 'n neef (Frederik) van Gerrit Scheepers van Twee Rivieren

c9 Sara Johanna, = 14.2.1762, x Johannes Gerhardus van Vuuren = 28.1.1751

c10 Jacoba, = 8.7.1764, x 17.11.1785 Frederik Scheepers, oudste broer van Johanna Magdalena Sheepers

VAN DER SCHYFF/ VAN DER SCHUYF

Harmen Barend van der Schyff, v. Rotterdam, x Johanna Oelofse; xx 23.9.1703 Sibilla Pretorius.

b3 Dirk, = omstr. 1719, x 6.5.1738 Catharina Meyer; xx 11.6.1758 Sophia Magdalena Schröder, v. Zürich

c1 Hermanus Barend, = 5.4.1739, x 6.5.1764 Johanna de Buys, die jongste dogter van Johannes de Buys van Ezeljagt. Neem Opkomst op lening 2.2.1775 - 4.4.1780.

d1 Elsie Catharina, = 1.5.1774 Daniël du Plessis.

VAN NIEKERK

Cornelis Gerritsz van Nieuwerk of van Niekerk. Die van het moontlik betrekking op herkoms uit Nykerk of Niekerk in Gelderland. Burger Drakenstein, x 1.4.1691 Maria van der Westhuyzen.

b3 Johannes, = 15.9.1697, x 21.12.1727 Engela Plooy; xx 23.11.1738 Anna van Staden, = 24.7.1718, die ouer suster van Marthinus van Staden van Wolwekraal

c1 Hendrik Cornelis, = 6.3.1729, x 26.4.1750 Aletta Heyns, = 30.9.1725, 'n suster van Michiel Heyns wat Welgelegen en Ongelegen op lening gehad het

d1 Johannes, = 2.4.1752, x 22.5.1774 Jacoba Scholtz. Neem De Hoop in die Bo-Kouga op lening 29 April 1771 - 8 Julie 1779

b4 Petrus, = omstreeks 1701, x 14.11.1734 Maria Taillefer

c1 Pieter Cornelis, = 27.11.1735, x 17.10.1762 Christina de Bruyn = 8.12.1743, verkry Onzer op lening 30 April 1765, en Kransfontein in die Onder-Kouga 8.6.1777, woon op Onverwagt

d1 Margaretha Louisa, = 4.9.1763, x 14.5.1786 Ignatius Marthinus Ferreira, s.v. Stephanus Ferreira van Klipheuvel

d2 Pieter Cornelis, = 21.7.1765

d3 Gerhardus Lourens, burger Swellendam, x 12.10.1794 Jacomina Agenessa Ferreira, = 12.1.1777 d.v. Stephanus Ferreira van Klipheuvel

- d4 Johannes Stephanus, * 14.4.1770, burger Swellendam, x 23.4.1797 Dorothea Maria Ferreira, d.v. Thomas Ignatius Ferreira van Jagersbosch
- d5 Maria Susanna, * 5.4.1772, x Jacobus Holtshausen
- d6 Jacob, * 7.5.1775
- d7 Izaak Abraham, * 26.1.1777, burger Swellendam, x 2.2.1800 Sara Elisabeth Meyer
- d8 Christina Elisabeth, * 4.6.1779, x 12.10.1794 Stephanus Ferreira, s.v. Stephanus Ferreira van Klipheuvcl
- d9 Hendrik Albert, * 17.2.1782
- d10 Johanna Susanna, * 8.5.1785
- d11 Pieter Cornelis, * 16.3.1788

VAN ROOYEN

Cornelis van Rooyen, van Gorinchem of Gorkum in Nederland, Aank. 1713, x Drakenstein 27.10.1720 Jacomina van Deventer, xx Drakenstein 13.4.1738 Cornelia Botha, xxx 12.5.1754 Barbara Myburgh

- b9 Gerrit, * 4.2.1732, x 30.10.1756 Martha Jacoba Ferreira * 22.2.1738, suster van Petrus Hendrik Ferreira van Misgund, verkry Dieprivier op lening 30 Maart 1769
- c1 Corneilis Johannes, * 26.3.1758, burger Swellendam, x 19.3.1781 Wilhelmina Hermina Roos
- c2 Ignatius Michael, * c. 1760, burger Graaff-Reinet, x Susanna Magdalena van Vuuren
- c3 Gerrit Thomas, * 8.11.1761, x 8.4.1781 Susanna Francina Campher * 10.3.1765, d.v. Roelof Campher van Ezeljagt, verkry Schoonberg op lening 19.11.1782.

d1 Gerrit Thomas, * 3.11.1782, burger Swellendam, x 30.9.1804
Susanna Elisabeth Minne, d.v. Theodorus Minne van
Wagenboomsrivier

d2 Anna Elisabeth, * 22.2.1784, x 2.3.1800 Marthinus Stephanus
Ferreira, 'n broerskind van P.H. Ferreira van
Misgund

d3 Jacomina Johanna, * 2.3.1788 Petrus Lindeque

d4 Martha Jacoba, * 1.11.1789

d5 Susanna Catharina, * 14.10.1792, x 13.3.1808 Salomon
Prinsloo, 'n kleinseun van Nicolaas Prinsloo van
Wolwekraal

c4 Martha Elisabeth, * 17.7. 1763

c5 Reynier Stephanus, * c. 1765

c6 Petrus Hendrik, * 6.3.1768

c7 Marthinus, * 8.10.1769

c8 Jacomina Johanna, * 3.11.1771

c9 Hester Catharina, * 28.11.1773, x Johannes Theodorus Ferreira,
s.v. Thomas Ignatius Ferreira van Jagersbosch

c10 Gerrit, * 5.11.1775, burger Swellendam, x 15.2.1795 Johanna
Elisabeth du Buys, kleindogter van Johannes du Buys
van Ezeljagt

b11 Cornelis (Cornelisz.) * 24.3.1737, burger Swellendam, x Rachel
Crafford

VAN STADEN

Maarten van Staden van Haarlem, Aank. voor 1686, x Margaretha Ernst,
xx Catharina Willemsz.

b6 Willem, * Utrecht (Nederland), x 14.2.1717 Cornelia Venter

- c2 Marthinus, 5.4.1721, burger Swellendam, x 26.11.1752 Maria Elisabeth Plenaar = 10.8.1727, 'n broerskind van Jan Plenaar van Ganzekraal, verkry Wolwekraal op lening 17.5.1783
- d1 Catharina, = 7.4.1754, x 6.4.1750 Johannes Petrus van Vuuren = 6.4.1750
- d2 Aletta, = 22.2.1756, x 5.3.1775 Ignatius Wilhelmus Ferreira, broer van P.H. Ferreira van Misgund
- d3 Hester, = 13.4.1760, x 4.5.1777 Nicolaas Prinsloo, s.v. Nicolaas Prinsloo, vorige eienaar van Wolwekraal
- d4 Marthinus, = 26.9.1762
- d5 Petronella, = 12.10.1766 (In doopregister:Pieterbella), x 6.11.1785 Lucas .Marthinus van Vuuren = 14.1.1753
- d6 Maria Elisabeth, = 13.11.1768, x 27.9.1789 Daniël van Vuuren = 7.9.1764.
- d7 Petrus, = 1.3.1772, burger Swellendam, x 8.5.1796 Hester Antoinette Scheepers, d.v. Gerrit Scheepers, broer van Jacobus Scheepers van Twee Rivieren.

VOSLOO

Johannes Vosloo, v. Plettenberg, Wesfale, * omstr. 1649, meester-houtkapper vanaf 1693; in 1714 genoem as boer, ++ 1732. Hy was ongetroud en dit is nie seker of die onderstaande werklik sy nageslag was nie.

b1 Johannes, x 2.1.1718 Gerbrecht Herbst

c6 Gerrit, = 21.9.1732, x 6.6.1760 Johanna Magdalena Pretorius.

d3 Johannes Arnoldus, = burger Stellenbosch, x 26.9.1786 Johanna Rol, wed. v. Johannes Oelofse. Na die huwelik betaal Johannes Vosloo die rekognisie op Louterwater

e1 Johanna Helena, = 2.12.1787, x Johannes
Christoffel Raats

e2 Gehardus Lourens, = 1.11.1789, x Susanna
Catharina Scheepers, 'n kleindogter van
Jacobus Scheepers van Twee Rivieren

ZONDAGH

Matthijs of Matthias Sontag, teken ook as Sonntag en Sonntagh, *
Wüstenwetzdorf, by Triptis, Thüringen, Aank. 1730, soldaat, later
boukneg, 1730 - 1736. Burger 1736, x 29.7.1736 Aletta Olivier, wed. van
Michiel Africanus Heyns.

b1 Matthijs, = 29.6.1738, x Zwartland 28.9.1766 Dirkje Knoetsen =
9.9.1742, verky "de Avontuur" op lening 29.4.1765, en De Hoop
in die Bo-Kouga 8 Julie 1779

c1 Aletta Susanna, = 6.12.1767, x Evert Frederik Potgieter; xx
Izaak Meyer

c2 Matthijs, = c. 1769,++ Avontuur 9.7.1836, x 1798 Adriana
Johanna Ferreira, d.v. P.H. Ferreira van Misgund

c3 Anna Maria, = 22.4.1770, x Johannes Lodewyk Marais; xx
Johannes Knoetsen

c4 Catharina Elisabeth, = 23.2.1772, x 8.5.1791 Codlieb Wilhelm
Bernardus Wehmeyer

c5 Engela Jacoba, = 31.12.1775, ++ Langkloof 20.3.1843,, x 19.4.1795
Michiel Heyns, s.v. Michiel Heyns van Welgelegen

c6 Geertruyd Margaretha, = 19.4.1778, x Johannes Marthinus
Wilhelmus Kunze; xx Swellendam 6.10.1818 Johannes
Wilhelmus Wessels

c7 Dirkje Elisabeth, = 24.3.1780, x Barend Coetzee

c8 Maria Elisabeth, = 22.9.1782, 30.5.1802 Johan Nicolaas Gulde van
Neustadt a.d. Hardt

c9 Gerrit Frederik, = 24.4.1785

c10 Susanna Aletta, = 19.2.1789, x Michiel Otto

BRONNE

I LITERATUUR

APPEL, A.: Die distrik Oudtshoorn tot die tagtigerjare van die 19de eeu: 'n sosio-ekonomiese studie (Argiefjaarboek vir S.A. Geskiedenis, II , 1980).

BARNARD, A.: Hunters and herders of southern Africa: A comparative ethnography of the Khoisan peoples. Cambridge, 1992.

BARNARD, C.J.: Robert Jacob Gordon se loopbaan aan die Kaap (Argiefjaarboek vir S.A. Geskiedenis, 1 , 1950).

BERGH, J.S. en J.C. VISAGIE: The Eastern Cape frontier zone 1660 - 1980. Durban, 1985.

BEYERS, C.: Die Kaapse Patriotte gedurende die laaste kwart van die agtiende eeu en die voortlewing van hul denkbeelde. Pretoria, 1967.

BOTHA, C.G.: Die Kaapse Hugenate. Kaapstad, 1939.

BOTHA, C.G.: Early Cape Land Tenure. Cape Town, 1919.

BOTHA, C.G.: General History and Social Life of the Cape of Good Hope. Cape Town, 1962.

BOTHA, C.G.: Place Names in the Cape Province. Cape Town, preface dated 1926.

- BOTHA, C.G.: "Social Life in the Cape Colony" with "Social Customs in South Africa" in the 18th Century. Cape Town, 1970.**
- CHASE, J.C.: The Cape of Good Hope and the Eastern Province of Algoa Bay. (Facsimile reprint, C. Struik. Cape Town, 1967).**
- COLENBRANDER, H.T.: De Afkomst der Boeren. Tweede uitgawe. Kaapstad, 1964.**
- CORY, G.E.: The Rise of South Africa, I. (Facsimile reprint, C. Struik. Cape Town, 1965).**
- DE KOCK, W.J.: Portugese Ontdekkers om die Kaap. Kaapstad, 1957.**
- DE KOCK, W.J. EN D.W. KRUGER (reds.): Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek, I en II. Kaapstad, 1968 - 1972.**
- DE VILLIERS, C.C. en C. PAMA: Geslagsregisters van die ou Kaapse Families, I - III. Kaapstad, 1966.**
- DE VILLIERS, D.P.: A History of the De Villiers Family. Cape Town, Bloemfontein, Johannesburg, 1960.**
- DU TOIT, P.S.: Onderwys aan die Kaap onder die Kompanjie, 1652 - 1795. Kaapstad en Johannesburg, voorwoord gedateer 1937.**
- ELPHICK, R.: Khoikhoi and the founding of White South Africa. Johannesburg, 1985.**

ELPHICK, R. and H. GILIOMEE (eds.): The shaping of South African Society, 1652 - 1820. Cape Town, 1979.

FORBES, V.S.: Pioneer Travellers of South Africa. Cape Town, 1965.

FOUCHE, L.: Die Evolutie van die Trekboer. Pretoria, 1909.

GIE, S.F.N.: Geskiedenis van Suid-Afrika, I. Stellenbosch en Grahamstad, 1955.

GILIOMEE, H.: Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind 1795 - 1803. Kaapstad, Pretoria, 1975.

GILIOMEE, H. en R. ELPHICK (reds.): 'n Samelewing in Wording: Suid-Afrika 1652 - 1820. Kaapstad en Johannesburg, 1982.

HAUMANN, R.: Van Riga tot Drakenstein: Die verhaal van Eduardt Christiaan Haumann en sy nasate. Kaapstad, 1987.

HEESE, J.A.: Die herkoms van die Afrikaner 1657 - 1867. Kaapstad, 1971.

HEESE, J.A.: Die Kerk in die Wolke. Elsiesrivier, 1965.

HEESE, J.A. en R.T.J. LOMBARD: Suid-Afrikaanse Geslagsregisters, I - IV. Pretoria, 1986 - 1992.

HOGHE, J.: Personalalia of the Germans at the Cape, 1652 - 1806 (Archives Year Book for South African History. Cape Town, 1946).

- HOGE, J.: **Privaatskoolmeesters aan die Kaap in die 18de Eeu**
(**Annale van die Universiteit van Stellenbosch**,
Jaargang XII, Reeks B, Afdeling I, Julie 1934).
- HOPKINS, H.C.: **Gedenkboek by die Goue Jubileum van die Ned.**
Gerf. Kerk Joubertina. Elsiesrivier, 1957.
- HOVING, H.: **Thunberg en die Kaapse inwoners**
(Ongepubliseerde M.A.-tesis, Universiteit van
Stellenbosch, 1939).
- IDENBURG, P.J.: **De Kaap de Goede Hoop gedurende de laatste**
jaren van het Nederlandsch Bewind. Leiden, 1946.
- JOUBERT, J.J.F.: **Die Kaapkolonie onder Ryk Tulbagh 1751 -**
1771 (Ongepubliseerde M.A.-tesis, Universiteit van
Stellenbosch, 1942).
- KOEMAN, C. (red.): **Agtiende-eeuse kartografie van die**
Kaapkolonie. Kaapstad, Amsterdam, Pretoria, 1952.
- KRITZINGER, S.J. (samesteller): **Gedenkboek oor die familie**
Kritzinger. Pretoria, 1974.
- LE ROUX, G.A.: **Europese Oorloë en die Kaap (1652 - 1795)**
(Ongepubliseerde M.A.-tesis, Universiteit van
Stellenbosch, 1941).
- LE ROUX, H.J.: **Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling**
van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713
(Ongepubliseerde M.A.-tesis. Universiteit van
Stellenbosch, 1945).

- LOMBARD, R.T.J.: **Handleiding vir genealogiese navorsing in Suid-Afrika.** Pretoria, 1990.
- MOSSOP, E.E.: **Old Cape Highways.** Cape Town, undated.
- MULLER, C.F.J.: **Johannes Frederik Kirsten oor die toestand van die Kaapkolonie in 1795.** Pretoria, 1960.
- MULLER, C.F.J. (red.): **Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis.** Pretoria en Kaapstad, 1968.
- NEUMARK, S.D.: **Economic Influences on the South African Frontier 1652 - 1836.** Stanford, Californië, 1957.
- NIMMO, A.: **The Knysna story.** Cape Town, 1976.
- PETTMAN, C.: **South African Place Names Past and Present.** Queenstown, 1931.
- QUINTON, J.C. en LEWIN ROBINSON (hoofredakteurs): **Francois le Vaillant reisiger in Suid-Afrika en sy versameling van 165 akwarelle, 1781 - 1784.** Kaapstad, 1973.
- ROUX, P.E.: **Die geskiedenis van die Burgerkommando's in die Kaapkolonie 1652 - 1878 (Ongepubliseerde D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch, 1946).**
- ROUX, P.E.: **Die Verdedigingstelsel aan die Kaap onder die Hollands-Oosindiese Kompanjie 1652 - 1795.** Plek van uitgawe onvermeld, voorwoord Junie 1925 gëciteer.
- SARGENT, J.U.: **Names and Fauna of the Cape before 1800 A.D. (Department of Nature Conservation, Cape Provincial Administration, Report no 11, 1954).**

- SCHAPER, I.: **The Khoisan Peoples of South Africa**. Third impression. London, 1960.
- SCHOEMAN, A.E.: **Coenraad de Buys: The First Transvaler**. Pretoria, 1938.
- SCHOLTZ, G.D.: **Die Ontwikkeling van die Politieke Denke van die Afrikaner, I**. Johannesburg, 1967.
- SCHOLTZ, P.L.: **Die historiese ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1660 - 1902: 'n Geskiedenis van die distrik vanrhynsdorp** (Ongepubliseerde D.Litt. et Phil.-proefskrif, Unisa, 1964).
- SCHREUDER, J.H.D.: **Die Geskiedenis van ons Graanbou (1752 - 1795)** (Ongepubliseerde M.A.-tesis, Universiteit van Stellenbosch, 1948).
- SLEIGH, D.: **Die Buiteposte**. Pretoria, 1993.
- STALS, E.L.P.: **George: die verhaal van die dorp en distrik**. George, 1961.
- STRYDOM, C.J.S.: **Geslagregister en Familiengesiedenis van die Strydoms van die Langkloof** (Ongepubliseerde pamflet, 1967. Hierdie pamflet in skrywer se besit).
- THEAL, G.M.: **History of South Africa, III, IV**. London, 1922. (Facsimile reprint, C. Struik. Cape Town, 1964).
- THOM, H.B.: **Die Geskiedenis van die Skaapboerdery in Suid-Afrika**. Amsterdam, 1936.
- TOMLINSON, L.L.: **Geskiedkundige Swellendam**. Kaapstad, 1943.

- TUCKER, A.N. and M.A. BRYAN: **The non-Bantu languages of north-eastern Africa**. London, 1956.
- VAN ASWEGEN, H.J.: **Geskiedenis van Suid-Afrika tot 1854**. Pretoria, Kaapstad, 1989.
- VAN DER MERWE, P.J.: **Die Kaap onder die Bataafse Republiek 1803 - 1806**. Amsterdam, 1926.
- VAN DER MERWE, P.J.: **Die Kafferoorlog van 1793**. Kaapstad, 1940.
- VAN DER MERWE, P.J.: **Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie**. Kaapstad, 1938.
- VAN DER MERWE, P.J.: **Trek. Studies oor die mobiliteit van die pioniersbevolking aan die Kaap**. Kaapstad, Bloemfontein en Port Elizabeth, 1945.
- VAN DER MERWE, S.P.: **Die verslag van die Generale Kommissarisse Nederburgh en Frykenius** (Ongepubliseerde M.A.-tesis, Unisa, 1942).
- VAN DER WALT, A.J.H.: **Die Ausdehnung der Kolonie am Kap der Guten Hoffnung (1700 - 1779)**. Berlin, 1928.
- VAN DER WALT, A.J.H., J.A. WIID, en A.L. GEYER (reds.): **Geskiedenis van Suid-Afrika, I**. Kaapstad, Bloemfontein, Johannesburg, 1951.
- VAN JAARSVELD, F.A.: **Die veldkornet en sy aandeel in die opbou van die Suid-Afrikaanse Republiek tot 1870** (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, II, 1950).

- VENTER P.J.: Landdros en Heemrade (1682 - 1827) (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, II , 1940).
- VICTOR, L.R.A.: Die stigting en vroeë geskiedenis van Port Elizabeth tot 1845 (Ongepubliseerde M.A.-tesis, Universiteit van Port Elizabeth, 1973).
- VOSSER, R. and K. KEUTHMANN (eds.): *Contemporary Studies on Khoisan*, I. Hamburg, 1986.
- VISAGIE, G.G.: Regspleging en Reg aan die Kaap van 1652 - 1862. Kaapstad, Wynberg, Johannesburg, 1969.
- VISAGIE, H.B.J.: 'n Geografiese Studie van Langkloof en die Kouga (Ongepubliseerde M.A.-tesis, Universiteit van Stellenbosch, 1947).
- WAHL, C.V.E.: Die Administrasie van die Kaap onder Goewerneur Van Plettenberg, 1771 - 1785 (Ongepubliseerde M.A.-tesis, Universiteit van Kaapstad, 1950).
- WALKER, E.A.: *The Frontier Tradition in South Africa*. London, 1930.
- WALKER, E.A.: *A History of Southern Africa*. London, New York and Toronto, 1957.
- WALTON, J.: *Homesteads and Villages of Southern Africa*. Pretoria, 1952.
- WHITING SPILHAUS, M.: *South Africa in the Making 1652 - 1806*. Cape Town, Wynberg and Johannesburg, 1966.

WIERINGA, P.A.C.: **De oudste Boeren-Republieken Graaff-Reinet en Zwellendam van 1775 tot 1806.** 'S-Gravenhage, 1921.

WILMOT, A. and J.C. CHASE: **History of the colony of the Cape of Good Hope.** Cape Town, 1869.

II LETTERKUNDIGE BRONNE

ALLEMAND, KLOCKNER en HOP: **Nieuwste en beknopte beschrijving van de Kaap der Goede-Hope.** Amsterdam, 1778.

BARROW, J.: **An Account of Travels into the Interior of Southern Africa in the Years 1797 and 1798, I , II .** London, 1801 and 1804.

BLOMMAERT, W. en J.A WIID (reds.): **Die Joernaal van Dirk Gysbert van Reenen (Die Van Riebeeck-Vereniging, Eerste reeks no. 18).** Kaapstad, 1937.

BURCHELL, W.J.: **Travels in the Interior of Southern Africa, I , II .** London, 1822 and 1824 (Facsimile reprint, C. Struik. Cape Town, 1967).

CAMPBELL, J.: **Travels in South Africa.** London, 1815 (Facsimile reprint, C. Struik. Cape Town, 1974).

- DE KOCK, W.J. (red.): *Reize in de Binnen-Landen van Zuid-Africa. Gedaan in den Jaare 1803 door W.B.E. Paravicini di Capelli, Kapitein Aide de Camp, by den Gouverneur van de Caap de Goede Hoop (Die Van Riebeeck-Vereniging, Eerste reeks no. 46).* Kaapstad, 1965.
- FORBES, V.S. (ed.): *Carl Peter Thunberg Travels at the Cape of Good Hope 1772 - 1775 (Van Riebeeck Society, Second Series no.17).* Cape Town, 1986.
- FORBES, V.S. (ed.): *Anders Sparrman: A voyage to the Cape of Good Hope towards the Antarctic Polar Circle round the world and to the country of the Hottentots and the Caffres from the year 1772 - 1776 (Van Riebeeck Society, Second Series nos. 6 and 7).* Cape Town, 1975 and 1977.
- GODEE MOLSBERGEN, E.C.(red.): *Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse Tijd, III, IV (Die Linschoten-Vereniging).* 'S-Gravenhage, 1922, 1932.
- KIRBY, P.R.: *A Source Book on the Wreck of the Grosvenor East Indiaman (Van Riebeeck Society, First series no. 34).* Cape Town, 1953.
- KOLBE, P.: *Naauwkeurige en uitvoerige Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop; behelsende een zeer omstandig Verhaal van den tegenwoordigen toestand van dat vermaarde Gewest, deszelfs Gelegenheit, Haven, Sterkte, Regerings-vorm, Uitgestrektheid, en onlangs ontdekte aanleggende Landen; ens. Amsterdam, 1727.*

- LATROBE, C.I.: **Journal of a Visit to South Africa in 1815 and 1816.** London, 1818 (Facsimile reprint, C. Struik. Cape Town, 1969).
- LE VAILLANT, F.: **Travels from the Cape of Good-Hope into the Interior Parts of Africa, I .** London, 1790.
- LICHTENSTEIN, HINRICH: **Reisen im südlichen Afrika, I - II.** Berlin, 1811 (Neudruck, Stuttgart, 1967).
- MASSON, F.: **An Account of Three Journeys from the Cape Town into the Southern Part of Africa (The Philosophical Transactions of the Royal Society, Vol.66).** London, 1771.
- MOSSOP, E.E.(red.): **Joernale van die Landtogte van Die Edele Vaandrig Olof Bergh (1682 en 1683) en Die Vaandrig Isaq Schrijver (1689) (Die Van Riebeeck-Vereniging, Eerste reeks no. 12).** Kaapstad, 1931.
- MENTZEL, O.F.: **A Geographical and Topographical Description of the Cape of Good Hope, III (Van Riebeeck Society, First Series no. 25).** Kaapstad, 1944.
- PATERSON, W.: **A Narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots, and Caffraria in the Year 1777, 1778,1779.** London, 1790.
- SPARMAN, A.: **Reize naar de Kaap de Goede Hoop, de Landen van den Zuidpool, en rondom de Waereld; doch voornaamlijk in de Landen der Hottentotten en Kafferen; In de jaaren 1772 tot 1776 gedaan door Andreas Sparman, I - II.** Leyden en Amsterdam, 1787.

THEUNISSEN, J.B.N.: Aanteekeningen eener Reis door de Binnelanden van Zuid Afrika, van Port-Elisabeth naar de Kaapstad, gedaan in 1823 door J.B.N. Theunissen. Oostende, 1824.

THUNBERG, C.P.: Travels in Europe, Africa, and Asia performed between the years 1770 and 1779, I - III . London, 1793.

VAN REENEN, JACOB.: A Journal of a journey from the Cape of Good Hope, undertaken in 1790 and 1791, by Jacob van Reenen, and others of his countrymen, in search of the wreck of the honourable the East India Company's ship The Grosvenor; To discover if their remained alive any of the unfortunate sufferers. London, 1792.

III ARGIVALE BRONNE

Gepubliseer

JEFFREYS, M.K. (red.): Kaapse Plakkaatboek, I , (1652 - 1707). Kaapstad, 1944.

JEFFREYS, M.K., S.D. NAUDE en P.J. VENTER (reds.): Kaapse Plakkaatboek, II , (1707 - 1753). Kaapstad, 1948.

MOODIE, D. (ed.) : **The Record. Or a series of official papers relative to the condition and treatment of the native tribes of South Africa.** Amsterdam and Cape Town, 1960.

NAUDE, S.D. en P.J. VENTER: **Kaapse Plakkaatboek, III (1754 - 1786) en IV (1787 - 1795).** Kaapstad, 1949.

SCHUTTE, G.J., A.J. BOESEKEN en H.M. ROBERTSON (reds.): **Briefwisseling van Hendrik Swellengrebel jr oor Kaapse sake 1778 - 1792 (Die Van Riebeeck-Vereniging, Tweede reeks no 13).** Kaapstad, 1982.

THEAL, G.M.: **Belangrijke historische Dokumenten verzameld in de Kaap Kolonie en elders, I.** Kaapstad, 1896.

THEAL, G.M., **Belangrijke historische Dokumente over Zuid Afrika versameld in Den Haag en Berlyn, III .** Kaapstad, 1911.

The Reports of Ce Chavonnes and his Council, and of Van Imhoff, on the Cape (Van Riebeck Society. First Series no. 1). Cape Town, 1918.

The Wreck of the Grosvenor, containing a Narrative of the loss of the Grosvenor, East Indiaman, wrecked on the coast of Caffraria, 1782, compiled by Mr. George Carter, and Journal of a Journey from the Cape of Good Hope in 1790 and 1791 undertaken by J. van Reenen and others in search of the wreck of the Grosvenor (Van Riebeeck Society. First Series no. 8). Cape Town, 1927.

Ongepubliseer

Die Kaapse Staatsargiefbewaarplek

1. Politieke Raad (C)

C 123, 136, 137, 150, 158, 159, 163, 217 Resolusies van die Politieke Raad, 1745, 1758, 1759, 1772, 1780, 1781, 1782, 1793.

C 1428 - 1429 Uitgaande Briewe, 1703.

C 2185 Dagregister: Stellenbosch en Drakenstein, 1 Mei 1732 - 30 Junie 1733.

C 2223 - 2230 Dagregister: Swellendam, 1745 - 1783.

2. Raad van Justisie (CJ)

CJ 51, 54 - 56 Oorspronklike Regsrolle en Notule (Krimineel alleen), 1769, 1772 - 1774.

CJ 374, 400 Kriminele Prosesstukke, 1761, 1771.

CJ 854 - 855 Oorspronklike Regsrolle en Notule (Siviel alleen), 1760, 1761.

CJ 2898, 2900, 2902 -2904, 2906, 2910 Kontrakte, 1763, 1765, 1767 -1771, 1773, 1777.

3. Opgaafrolle (J)

J 316 - 317 Opgaafrolle: Swellendam, c.1752, 1762, 1765 en c.1788.

4. Master's Office and Orphan Chamber (MOOC)

MOOC 7/1/7, 7/1/29, 7/1/42, 7/1/45, 7/1/54, 7/1/65, 7/1/70, 7/1/82 Testamente, 1746 - 1751, 1782 - 1784, 1798, 1800, 1807, 1813, 1815, 1820.

5. Receiver of Land Revenue (RLR)

RLR 1 Oude Wildschutte Boek, Jag- en weilisensies, Oktober 1687 - Oktober 1712.

RLR 9/3, 10/2, 11/1, 12/1, 13, 15/2, 16/1 - 16/2, 17/1 - 17/2, 18/2, 19/1 - 19/2, 20/1 - 20/2, 21/2, 22/1 - 22/2, 23/1 - 23/2, 24/2, 25/1 - 25/2, 26, 27/1, 28/1 - 28/2, 29, 30, 34/2, 35/1 - 35/2, 37/2 Oude Wildschutte Boeken, Lisensies: Leningsplase, 1731 - 1793.

RLR 44/1 - 44/3, 45/2, 46/2, 47/1 - 47/2, 48/1 Oude Wildschutte Boeken: Bylaes, 1753 - 1794.

RLR 73 Oude Wildschutte Boek: Lys van leningsplase nie verder deur die regering op lening uitgegee nie, ongedateer.

RLR 88 Inkomende Briewe, 1793 - 1794.

RLR 102 - 103 Uitgaande Briewe, 1793 - 1794, 1793 - 1795.

RLR 115 Joernale, 1792 - 1796.

6. Slave Office (SO)

SO 6/49 - 6/52, 6/55 - 6/56, Slaweregister, George, 1816 - 1835.

7. Landdros en Heemrade van Stellenbosch (1/STB)

1/STB Dagregister: Stellenbosch en Drakenstein, 1 Mei 1732 - 30 Junie 1733.

8. Landdros en Heemrade van Swellendam (1/SWM)

1/SWM 1/1 - 1/3 Notules van Landdros en Heemrade, Swellendam, 1747 - 1758, 1764 - 1780 (onvolledig), 1789 - 1798.

1/SWM 3/12, 3/14, 3/15, 3/17 Beëdigde Verklarings, Swellendam, 1763 - 1771, 1777 - 1783, 1784 - 1785, 1793 - 1795.

1/SWM 6/1 - 6/2 Siviele Sake: Notules van verrigtinge, 1773 - 1785, 1890 - 1813.

1/SWM 10/2 Joernaal, Swellendam, 1777 - 1787.

1/SWM 11/45 Briewe ontvang, Swellendam, 1781 - 1846.

1/SWM 12/55 Vendusierolle, Swellendam, 1793 - 1804.

1/SWM 12/67 Opgaafrolle, Swellendam, 1793.

1/SWM 12/71 - 12/72 Attestate, 1759 - 1772, 1747 - 1792.

1/SWM 12/90 Notules van die "Collegie Nasionaal", 1795.

1/SWM 12/91 Briewe ontvang deur die "Nasionale Landdros",
1795.

1/SWM 14/1 Uitgaande Briewe van Landdros en Heemrade.
Swellendam, 1745 - 1767.

9. Verbatim Copies (VC)

VC 60 Beutler's Landreis 1752.

VC 159 Dagverhaal van de landrijse, voor den Wel Edelen
gestrengen Heer Mr Joachim Baron van Plettenberg.

VC 367 Resolusies van die Politieke Raad, 1743 - 1744.

IV KAARTE

1. Kaapse Argiefbewaarplek

Map Collection (M)

M 1/379 Map of the southern part of Africa under Dutch
rule showing the journey of A.F. Beutler in 1752,
journey of H. Hop and J. Coetzee in 1761 - 62 and the
political boundaries in 1770, undated.

M 1/384 De Trek der Veeboeren gedurende de 18e eeuw (naar
C.G. Botha. Place names in the Cape Province)

M 1/871 Map of the journey of Governor J. van Plettenberg
in 1765, Cape of Good Hope, 1786.

M 1/2242 - M 1/2244 Coast of Africa from Cape Aquilles to Algoa Bay, being an actual survey performed by order of Governor van de Graaff in 1789 and 1790.

M 1/2268 - M 1/2282 Plan of the Eastern Coast of the Cape of Good Hope extending from Cape L'Aguillas to the Eastern extremity of Zwartkops or Algoa Bay. Surveyed by order of the Dutch Government at the Cape in the Years 1789 and 1790.

M 1/2931 Map of route taken by Ryk Tulbagh, 1752.

M 4/113 Map of the coast-line and adjacent interior from Knysna to the Sondags River showing farms with owners' names, etc. surveyed by order of Governor van de Graaff (1789 - 1790). Done by Artillery Lieutenant J.C. Friderici assisted by Bombardier Josephus Jones.

2. Direktooraat vir Opmeting en Grondinligting

Topo-kadastrale kaarte (1:250 000):

No. 3322 Oudtshoorn

No. 3320 Ladismith

No. 3324 Port Elizabeth

**V ARGIEFBEWAAARPLEK VAN DIE NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK IN
KAAPLAND, KAAPSTAD**

1. Kaapse Gemeente (NGKA, G1)

8/4, 8/6 Doopregister, 1757 - 1779, 1780 - 1794.

13/2 Huweliksregister, 1757 - 1803.

2. Tulbagh-gemeente (NGKA, G4)

1/1, 1/2 Kerkraadsnotules, 1743 - 1771, 1771 - 1806.

7/1 Doopregister, 1743 - 1800.

9/1 Huweliksregister, 1744 - 1835.

VI MEDEDELINGS

Die metereologiese gegewens is in 1970 deur die skrywer gekopieer uit die rekord wat mnr. J.G. Deyzel, 'n oud-onderwyser in Aardrykskunde aan die Hoërskool McLachlan, Joubertina, oor 'n tydperk van 43 jaar noukeurig gehou het.